

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

“HAZİNİ’NİN TESELLÂU’L – KULÛB’U”

- Metin ve İnceleme -

Hazırlayan

AHMET KARA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. ADNAN KARAIŞMAİLOĞLU

KIRIKKALE - 2014

“HAZÎNÎ’NIN TESELLÂU’L – KULÛB’U”

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Hazîni’nin Tesellâ’u’l-Kulûb” adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibâret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Ahmet KARA

ÖNSÖZ

Edebiyat dünyamızda tasavvufî konularla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Hicri II.(M. 760) asrın ortalarında başlayıp tarikatlarla birlikte V. asra kadar gelişmeye devam eden tasavvuf bu dönemlerde ilk mahsullerini vermiştir. Tarikat şeyhleri veya onların müridleri tarafından yazılan eserler sadece tarikat mensuplarınca değil aynı zamanda pek çok kişi tarafından okunan eserler arasında yerlerini almışlardır. Yesevî tarikatı kurucusu Türk ve İslam velisi Şeyh Ahmed Yesevî hakkında yazılan eserler bunun en güzel örneklerindedir.

Yesevî tarikatı hakkındaki kaynaklarda önemli bir yeri olan Hazînî'nin eserleri tasavvuf tarihi için çok değerlidir. Hazînî'nin Cevâhiru'l-Ebrâr adlı eseri ilk olarak Fuat Köprülü tarafından tespit edilmiştir. Bu eser Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinin ana kaynaklarından birisidir. Çalışmamızın konusu olan Hazînî'nin Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eseri de Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin ilk üç beytinin şerhi ile Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'yle arasında geçen menkıbelerini içermektedir.

Hazînî'nin Paris'te Bibliotheque Nationale, Farsça Bölümü elyazmaları arasında bulunan 263 no (Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263) ile kayıtlı Tesellâ'u'l-Kulûb, Dû Mersiye ve Huccetu'l-Ebrâr adlı üç eserini içeren tek yazma nüshadır. Bu nüsha üzerinden hazırlanan çalışmada 2^b ve 84^b varakları arasındaki Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eseri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde 16. yüzyılda İran, Osmanlı ve Batı Türkistan coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir Birinci bölüm Hazînî'nin hayatı, ailesi, eğitim durumu, şeyhi, bağlı olduğu silsileleri, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkındadır. İkinci bölüm Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eserin incelenmesi, üçüncü bölüm ise bu eserin tenkidli metninden ibarettir.

Çalışma sırasında büyük bir özveride bulunan ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU ile değerli hocalarım Prof. Dr. Yusuf ÖZ ve Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER'e teşekkür ederim.

ÖZET

Yazma nüshalar gerek edebî ve gerekse tarihi açıdan büyük öneme sahiptir. Bu eserler müelliflerinin yaşadığı çağa ait birçok bilgileri kapsamakta ve bazı önemli noktaların aydınlanmasına vesile olmaktadır. Bu eserler yazıldığı dönemlerle ilgili bilgiler içermekte ve çeşitli meseleler hakkında bazı ipuçları taşımaktadır.

Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış Yesevî tarikatine mensup mutasavvıf Hazînî'nin Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eseri incelenmiştir. Eser, Mevlânâ'nın hayatı, onun Mesnevî'sinin ilk üç beytinin şerhiyle birlikte Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî ile arasında geçen menkıbelerini içermektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Hazînî'nin yaşadığı dönemdeki İran, Osmanlı ve Batı Türkistan coğrafyasındaki siyasi ve edebî durum hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Hazînî'nin hayatı, ailesi, eğitim durumu, şeyhi, bağlı olduğu silsileleri, edebî şahsiyeti ve eserlerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde çalışmamıza konu olan Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eser incelenmiş eserin muhtevası, imlâ özellikleri, hazırlanan metnin imlâ özellikleri ve eserdeki edebî sanatlar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise eserin tenkidli metni bulunmaktadır.

Hazînî Mâverâünnehir bölgesinde doğup büyümesi, Yesevî tarikatına mensup olması bakımından, Hazînî'nin eserleri Tasavvuf tarihi ve yaşadığı coğrafya için büyük önem taşımaktadır ve bu eserler Yesevî tarikatının en önemli kaynaklarındandır.

ABSTRACT

Writing copies have very important place both literary and historical view. These works include many information about the era when their writers lived and help to the enlighten of some points. These works include different informations about the era when they written, they have some clues about the different subjects.

In this study Tesellâ'u'l Kulûb of Hazîni who was a sufi related to tariqat of Yesevi lived at XVIth century is presented. This literature includes information about the Mavlana's life, the tales which are happened between Mevlana and Şems and the explanation of first three couplet of Mevlana's Mathnavi.

This literature get together from three parts. At the introduction part include information about the literary and political situation at the geographies where Hazîni lived, like Iran, Ottoman Empire and West Turkestan. At the first part mentioned about the Hazîni's life, family, education, his skeikh, his lines which he connect, his personality of literature and his books.

At the second part Tesellâ'u'l Kulûb which is the subject of our work get studied and we give information about the contents of manuscript, especiality to spelling of manuscript, especiality to spelling of the text which is get ready and the arts of literature on the manuscript. At the third part have the text of manuscript which is get criticized.

Hazîni's works who was important for history of sufism and the geography he lived, have valuable place becuase he get borned and raised at the area of Transoxiana beside he also member of the tariqat of Yesevi. His works are one of the most important sources about the tariqat of Yesevi.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmamızda, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde uygulanan şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler:

ا، آ، آ، عَ	â	ـَـ	a
ي	î	ـِـ	ı, i
و	û	ـُـ	u, o

Sessizler:

ء	'	ض	đ
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s	ع	'
ج	c	غ	ġ
ح	ḥ	ف	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	k
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	هـ	h
ش	ş	و	v
ص	ş	ي	y

KISALTMALAR

- a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.s. : Aleyhisselam
b. : İbn (oğul)
c.c. : Celle celalühu
C. : Cilt
TDVİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h. : Hicri
Hz. : Hazreti
s. : Sayfa
slt. : Saltanat
S.A.V : Sallallâhü aleyhi ve sellem
md. : Madde
m. : Miladi
nşr. : Neşreden
vr. : Varak
vs. : Ve sair
yay. : Yayınları
yy. : Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA	I
ÖNSÖZ	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
16. YÜZYILDA İRAN COĞRAFYASI.....	1
a) Siyasi Durum.....	1
b) Edebi Durum.....	4
a) Siyasi Durum.....	7
b) Edebî Durum	8
16. YÜZYILDA BATI TÜRKİSTAN COĞRAFYASI	9
a) Siyasi Durum.....	9
b) Edebi Durum	10
BİRİNCİ BÖLÜM	12
HAZÎNÎ, SULTAN AHMED-İ HİSÂRÎ.....	13
A. HAYATI	14
a) Adı.....	14
b) Doğumu	15
c) Eğitimi ve Yaşamı.....	16
d) Ailesi	24
e) Seyyid Mansur	28
f) Silsileleri (Yeseviyye ve Nakşibendiye).....	32
B) EDEBÎ ŞAHSİYETİ	33
C) ESERLERİNDE İŞLEDİĞİ KONULAR	37
D) ESERLERİ.....	39
1) CÂMÎ'-İ MURŞİDÎN (Telif tarihi: 972/1565).....	39
2) MENBA'U'L-EBHÂR FÎ RİYÂZİ'L-EBRÂR(Telif tarihi:995/1586)	40
3) TESELLÂ'U'L-KULÛB (Telif Tarihi: 996/1589)	42
4) DÛ MERSİYE (Telif tarihi: 996/1589).....	43

BİRİNCİ MERSİYE	43
İKİNCİ MERSİYE.....	43
5) HUC CETU'L-EBRÂR (Telif tarihi:996/1589).....	43
6) DİVÂN (Telif Tarihi 999/1591).....	46
7) CEVÂHİRÜ'L-EBRÂR MİN EMVÂCİ'L-BİHÂR (Telif Tarihi: 1002/1593) 47	
İKİNCİ BÖLÜM.....	50
A. MUHTEVASI	51
B. YAZMA NÜSHA'NIN İMLÂ ÖZELLİKLERİ	72
C. HAZIRLANAN METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ	72
D. EDEBİ SANATLAR	73
a. Teşbih:	73
b. Tenâsüb:.....	75
c. Telmih:	76
d. İştikak:	77
SONUÇ	78
BİBLİYOGRAFYA	79
EKLER.....	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	84
TESELLÂ'U'L KULÛB (Tenkidli Metin).....	85

GİRİŞ

16. YÜZYILDA İRAN COĞRAFYASI

a) Siyasi Durum

X/XVI. asrın başında, İran'da Safevîler hanedanı (h. 906-1135/m. 1500-1722) iş başına geldi. Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail'in (slt. h. 907-930/m. 1502-1524) soyu, aslında Sünnî olan Safeviyye tarikatı reisi, Şeyh Safiyuddîn-i Erdebîlî'ye (ö. h. 735/m. 1334) dayanmakta¹ ve hanedanın ismi de bu şahıstan gelmektedir. Yaklaşık iki buçuk asır gibi uzun bir süre İran'da hüküm süren bu hanedan, sonraki dönemleri de etkilediğinden dolayı İran tarihi açısından çok önemlidir.

Şeyh Safiyuddîn'nin, Erdebil'de kurduğu tekke kısa sürede şöhrete kavuştu. İlhanlı hükümdarı tekkeye büyük saygı göstermekle kalmayıp gelirler tahsis etti. Safiyüddin'in ölümünden (h. 735/m. 1334) sonra tarikat şeyhliğine önce oğlu Sadreddin, ardından onun oğlu Hâce Ali geçti. Böylece tasavvuf geleneklerine aykırı olarak tarikat şeyhliği babadan oğula intikal etti. Hâce Ali'nin Şiîliğe temayülü tarikatın mahiyetini değiştirdi. Timur'un Anadolu seferinden dönerken Hâce Ali'yi ziyaret etmesi onun nüfuzunu daha da arttırdı. Bu sayede tarikat etraftaki ülkelerde faaliyetlerini rahatça yürütme imkânı buldu. Hâce Ali'den sonra tarikatın başına sırasıyla Şeyh Şah İbrahim ve Şeyh Cüneyd-i Safevî geçti. Ancak Cüneyd'in şeyhliğine karşı çıkan amcası Şah Câfer, Karakoyunlular'la iş birliği yaparak onu Erdebil'den uzaklaştırdı. Şirvanşahlar ile yaptığı savaşta öldürülen Cüneyd'in (h. 864/m. 1460) ardından Safevî müridleri Şeyh Haydar'a tâbi oldular².

Çerkezler'den vergi almakta olan Şirvanşah Ferruh Yesâr, Şeyh Haydar'a karşı Akkoyunlu Hükümdarı Yâkub Bey'den yardım istedi. Derbend yakınlarında meydana gelen savaşta Akkoyunlular, Şeyh Haydar'ı öldürüp (h. 893/m. 1488) cesedini Tebriz'e getirerek halka teşhir ettiler. Şeyh Haydar'ın oğulları Ali, İbrahim ve henüz çok küçük olan İsmâil'i anneleriyle birlikte İstahr Kalesi'ne hapsettiler. Akkoyunlu şehzadeleri arasında başlayan taht mücadelelerinde kendisine Safevî müridlerinden destek bulmaya çalışan Rüstem Bey, h. 898'de (m. 1493) Şeyh Haydar'ın çocuklarını İstahr'dan Tebriz'e getirtti. Daha önce iki defa şeyhlerini kaybeden "kızılbaş" olarak adlandırılan Safevî tarikatının takipçileri bu defa Sultan Ali'nin etrafında

¹Browne, Şeyh Safiyuddîn'in, Sünnî olduğunu ve onun torunlarından HâceAli'nin, ilk defa Şiîliğe bağlandığını belirtmektedir. Bk. Browne, *Târîh-i Edebiyyât-i İran ez Safeviyye tâ 'Asr-i Hâzır*, s. 32-33.; Yazıcı, Tahsin, "Safevîler", İÂ, c.10, s. 53.

²Tufan Gündüz, "Safevîler", TDVİA, c. 10, s. 451.

toplandı³.

Bu gelişmeler Akkoyunluları rahatsız edince Sultan Ali Erdebil yolunda öldürüldü. Kızılbaşlar Şeyh Haydar'ın küçük oğlu İsmâil'i Erdebil'e götürüp gizlediler. Ancak Akkoyunlu takibi devam edince bu defa Gîlân'a kaçırıp bölgenin ileri gelenlerinden Şemseddin Muhammed b. Yahyâ el-Lâhîcî'ye emanet ettiler. İsmail burada, geçirdiği sekiz yıl müddetince Şemseddin el-Lâhîcî'den Kur'an, kelâm ve hadis dersleri aldı; Şîliğin esaslarını öğrendi. Üçüncü defa olarak şeyhlerini kaybeden ve ağır darbeler alan Safevîler küçük yaştaki İsmail'e bağlanmakta tereddüt göstermediler. On üç yaşında Lâhîcân'dan ayrılan İsmâil Erdebil'e geldi. Ancak burada mukavemetle karşılaşınca müridlerinin çoğunlukta olduğu Anadolu'ya yöneldi. Erzincan'da Ustaclu (Ustacalu) Türkmenleri onu coşkuyla karşıladılar. Burada iken her tarafa haber gönderilerek İsmâil'in şahlık mücadelesine giriştiği bildirildi. Avşar, Çepni, Ustaclu, Dulkadır, Rumlu, Şamlu, Tekelü Türkmenleri başta olmak üzere kızılbaş Türkmenler, İsmail'in etrafında toplanmaya başladı. İsmail'in yanındakilerin asıl amacı Orta Anadolu'da siyasî birlik kurmaktı. Fakat Osmanlılar'ın sert tedbirler alarak kızılbaş elebaşlarının ve önde gelen yandaşlarının yollarını kesmesi umulan ölçüde destek gelmesini önledi⁴.

Önce Şirvanşahların ülkesine taarruz edilerek Şirvanşah Ferruh Yesâr mağlûp edildi. H. 907'de (m. 1501) az bir kuvvetle Akkoyunlu Sultanı Elvend'in 30.000 kişilik ordusu Şerûr yakınlarında yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğratıldı. Elvend Diyarbekir'e kaçtı. İsmâil Tebriz'e girerek tahta oturdu. On iki imam Şîliğini resmî mezhep ilân etti. Hutbelerde Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a lânet okunmasını emretti. Tebriz'de Akkoyunlu hânedan ailesine karşı katliamlara girişti. Hatta mezarları açtırarak kemikleri yaktırdı. h. 909'da (m. 1503) Irâk-ı Arab ve Fars hâkimi Murad Bey'e karşı yürüyen Şah İsmâil yine az bir kuvvetle Hemedan yakınlarında yapılan savaşta üstün geldi. Şah İsmâil, m. 1504'te sadık adamlarından Aykutoğlu İlyas Bey'in Fîrûzkûh bölgesinin hâkimi Hüseyin Kiyâ Çelavî tarafından öldürülmesi üzerine Fîrûzkûh'a yürüdü. Bölgenin önemli kaleleri olan Gülhandan, Fîrûzkûh ve Asta ele geçirildi⁵.

Bu zaferin ardından Mâzenderan, Lâhîcân ve Cürcân hâkimleri Şah İsmâil'e gelip ona biat ettiler. Böylece Safevîler'in sınırları Hazar denizi kıyılarına ulaştı. Şah İsmâil, bu esnada Yezd'e saldıran Eberkûh hâkimi Muhammed Kere'yi bertaraf ettikten sonra Yezd'e girip ahalinin bir bölümünü kılıçtan geçirdi; aynı yıl Horasan da hâkimiyet altına alındı. Öte yandan Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey'in kendisine sığınmış olan Murad Bey'i yeniden Akkoyunlu tahtına oturtmak

³ Tufan Gündüz, "Safevîler", TDVİA, c. 10, s. 452.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Tufan Gündüz, "Safevîler", c. 10, s. 452.

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Tufan Gündüz, "Safevîler", c. 10, s. 452.

amacıyla Diyarbakir’i ele geçirmeye çalıştığı haberi gelince Şah İsmâil h. 912’de (m. 1507) Erzincan’a yöneldi. Osmanlı topraklarına girerek Kayseri üzerinden Maraş’a ulaştı. Dulkadiroğulları mukavemet göstermeyip dağlara çekilince Maraş ve Elbistan’ı tahrip ederek Tebriz’e döndü. Diyarbakir ve yöresi Safevîler’e bağlanmış oldu. Ertesi yıl Bağdat hâkimiyet altına alındı⁶.

Şah İsmâil, Özbekler’i ağır bir yenilgiye uğrattı (h. 916/m. 1510). Merv ve Herat hâkimiyet altına alındı. M. 1512’de Özbekler, Horasan’a saldırıp Herat’a kadar olan yerleri alınca Şah İsmâil, Özbekler’in üzerine yürüyüp Horasan bölgesiyle Herat ve Belh şehirlerini geri aldı. Safevîler’e karşı isyan halinde olan Nesâ ve Ebîverd itaat altına alındı (h. 919/m. 1513). Yavuz Sultan Selim, Anadolu’daki kızılbaşların harekete geçme ihtimaline karşı tedbir aldıktan sonra büyük bir ordu ile İran’a yürüdü. Erzincan üzerinden Tebriz’e doğru ilerledi. Hoy yakınlarındaki Çaldıran ovasında yapılan savaşta Safevîler yenildi (2 Receb 920 / 23 Ağustos 1514). Şah İsmâil savaş meydanını terkedip Dergüzîn’e çekildi. Yavuz Sultan Selim Tebriz’e girdi. Ardından Kemah, Harput ve Diyarbakir Osmanlılar’ın eline geçti. Çaldıran mağlûbiyeti Şah İsmâil’in yenilmezliği inancına büyük darbe vurdu. Bâbü Şah, Kandehar ve Belh’i ele geçirdi. Ubeydullah Han Horasan’a saldırdı. Şah İsmâil 23 Mayıs 1524’te ölümüne kadar sakin bir hayat sürdü. Şah İsmâil Azerbaycan, Horasan, Fars, Irâk-ı Acem, Kirman ve Hûzistan’ı kendisine bağlamış; Belh, Kandehar ve Diyarbakir ise zaman zaman Safevî hâkimiyetinde kalmıştı⁷.

Şah İsmâil’in ölümünden sonra I. Tahmasb küçük yaşta tahta geçti ve aşiretler arasında çekişmeler, iç karışıklıklar hiç durmadı. Şah I. Tahmasb’ın h. 984’te (m. 1576) zehirlenerek ölümü üzerine tahta kimin geçeceği hususunda yeniden rekabet başladı. Ustaclular’ın desteğiyle Haydar Mirza tahta oturdu. Fakat Avşar, Rumlu ve Türkmen beylerinin muhalefetiyle tahttan indirildi ve yerine II. İsmâil geçti. II. İsmâil’in 13 Ramazan 985’te (24 Kasım 1577) ölümü pek çok yönden karanlıkta kaldıysa da gerek saray çevresinde gerekse halk arasında memnuniyetle karşılandı. Bu esnada Şiraz’da bulunan Muhammed Hudâbende Kazvin’e gelerek tahta geçti (h. 985/m. 1578). İran-Osmanlı sınır boylarında yaşayan Kürtler, II. İsmâil’in ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıktan faydalanıp Osmanlılar’ı İran topraklarına saldırmaları için kışkırtmaya başladılar. Şirvan Şahı da Sünnî mezhebine geçtiğini bildiren bir elçilik heyetini İstanbula göndererek Safevîler’e karşı Osmanlılar’dan yardım istedi. Bu durum Osmanlılar’ın İran’a saldırmasına yol açtı. Tebriz, Güney Kafkaslar, Karabağ, Azerbaycan, Luristan gibi batı toprakları Osmanlılar’ın

⁶ Tufan Gündüz, “Safevîler”, TDVİA, c. 10, s. 452.

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Tufan Gündüz, “Safevîler”, c. 10, s. 453.

eline geçti⁸.

Osmanlı ordularının Azerbaycan topraklarına girmesi üzerine Hamza Mirza zayıf bir ordu ile karşı koymaya çalıştı. Osmanlılar Tebriz'e girdi (m. 1585). Hamza Mirza, Tebriz'i geri alamadığı gibi h. 994'te (m. 1586) ordugâhta öldürüldü. Onun ölümü Abbas Mirza'nın tahta geçmesinin yolunu açtı. Ancak bu durum Türkmen reisleri arasındaki iç mücadelenin yeniden canlanmasına sebep oldu. Abbas Mirza, Ustaclu Mürşid Kulu Han'ın desteğiyle Kazvin'e gelerek tahta oturdu (m. 1587). Tahtını yeniden ele geçirmek için bazı teşebbüslerde bulunduysa da başarılı olamayan Muhammed Hudâbende Kazvin'de öldü (m. 1596)⁹.

b) Edebi Durum

16. Yüzyıl dönemi, “*Fars edebiyatının iki büyük üslûbu, yani Nizâmî, Hâkânî, Sa'dî, Attâr ve Mevlânâ gibi bir çok şairin takip ettiği, ancak zamanla etki ve çekiciliğini yitirerek yok olma noktasına gelen Sebk-i Irâkî ile; Kelîm-i Kâşânî, Sâib, Bîdil gibi şairlerin eserlerini kaleme alırken tercih ettikleri Sebk-i Hindî arasında bir geçiş dönemi, belki de Sebk-i Hindî'ye bir hazırlık dönemi niteliği taşımaktadır*”¹⁰. Mekteb-i Vukû' XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkıp, aynı yüzyılın ikinci yarısında en üst seviyesine ulaştıktan sonra XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar etkinliğini sürdüren bir üslûptur. “Genel olarak Mekteb-i Vukû' adı verilen bu üslûbu Lisânî-yi Şîrâzî'nin (ö. m. 1534) kurduğu kabul edilmekle beraber; bu ekolün temellerinin Bâbâ Figânî (ö. m. 1519) tarafından atıldığını söyleyenler de vardır. İranlı araştırmacı Ahmed Gulçîn-i Me'ânî'ye göre ise Şehîdî-yi Kummî (ö. m. 1529), adı geçen şairlerden de önce bu üslûpla şiirler kaleme almaya başlamıştır”¹¹.

Hatta bazıları, Şeref Cihân-ı Kazvînî'nin (ö. m. 1561) bütün gazellerinin bu üslûbun özelliklerini taşıdığını ifade ederek onu bu üslûbun kurucusu olarak kabul ederler. “*Her hâlükârda bu üslûp, Şeref Cihân-ı Kazvînî'den sonra çok revaç bulmuş ve XVI. yüzyılın ikinci yansından itibaren gazel tamamen bu üslûpla söylenmeye başlanmıştır. Bu dönemde Vukû'î-yi Tebrîzî ve Vukû'î-yi Nişâbûrî (ö. m. 1591) gibi bazı şairler “Vukû'î” mahlasını kullanmaya*

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Tufan Gündüz, “Safevîler”, c. 10, s. 454.

⁹ Tufan Gündüz, “Safevîler”, TDVİA, c. 10, s. 454.

¹⁰ Sîrûs Şemîsâ, *Sebk-şinâsî-yi Şi'r* (Tahran: 1374/1995), s. 269., Ali Güzelyüz, “Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî arasında geçiş dönemi üslûbu: Mekteb-i Vukû'”, *Sebk-i Hindî*, 29 Nisan 2005, Bildiriler, Turkuaz, 2006, s. 103.

¹¹ Ali Güzelyüz, “Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî arasında geçiş dönemi üslûbu: Mekteb-i Vukû'”, *Sebk-i Hindî*, 29 Nisan 2005, Bildiriler, Turkuaz, 2006, s. 103.

başlamışlardır”¹². “Vâkı’â-gûyî’den kasıt, aşk ve âşıklık hâllerinin gerçeğe yakın bir şekilde açıklanması ve âşık ile maşuk arasında geçenlerin şiir kalıbına dökülmesidir. Kısacası, söz sanatlarından arındırılmış sâde şiirdir. Mekteb-i Vukû’ üslûbunda cinâs-ı lafzî ve ma’nevî, irsâlu’l-mesel, reddu’l-‘acuz ‘ala’s-sadr, ihâm, ibhâm ve benzeri edebî sanatlara pek yer verilmemiş; saf, açık ve konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır”¹³.

Eski dönem şairlerinin şiirlerine baktığımızda, Sebk-i Irâkî üslûbunda eser veren Mevlânâ, Sa’dî ve Nâsır-ı Husrev gibi bazı şairlerin şiirlerinde de, çok az olmakla birlikte, bu özelliklere rastlamak mümkündür. Hatta Sebk-i Irâkî’nin son döneminde yaşamış olan Dervîş-i Dihekî’nin (ö. 16. yy. başları) şiirlerinde Sebk-i Irâkî özellikleri pek görülmez. Aksine onun üslûbu, Mekteb-i Vukû’ şairlerinin üslûbuna çok benzemekte ve hatta zaman zaman kendisinden yaklaşık yüzyıl sonra ortaya çıkan Sebk-i Hindî’yi andırmaktadır¹⁴. Mekteb-i Vukû’un ortaya çıkışındaki en önemli etken, Sebk-i Irâkî şiirinin gerçekçilikten uzaklaşması ve bütünüyle düşünsel ve hayalî bir havaya bürünmesidir. Gerçekçilikten uzak düşen bir üslûp ise ancak uç noktalardaki şairlerin benimseyeceği bir üslûp olabilir. Bunun yanında şiirde aynı mazmunların tekrar edilmesi ve yeni açılımların yapılamaması, Sebk-i Irâkî’nin sönmesine neden olmuştur. Bu etkenleri göz önünde bulunduran geçiş dönemi şairleri, şiirlerinde, hayâlî olaylardan çok gerçek olaylara yönelmişlerdir. Böylece şiirde bir çeşit realizm filizlenmeye başlamıştır. Ancak Sebk-i Irâkî’yi eleştirerek realist arayışlara giren Mekteb-i Vukû’u benimseyen şairler, bir önceki dönemden devrıldıkları ve tercih ettikleri edebî tür olarak gazelin dar çerçevesine takılıp kalmışlardır¹⁵.

Bu dönemde, sarayların ve hükümdarların azametinin göstergesi sayılan kaside değerini yitirdi. Hükümdarlar, şairlerden sultanları öven kasideler yerine Ehl-i beyt’e ağıt yazmalarını istediler. Kasideleri itibar görmeyen şairler, Horasan ve Irak üslûplarını terk ederek Hz. Ali ve on iki imamla ilgili kasideler ve özellikle Kerbelâ Vak’ası’nu konu alan mersiyeler kaleme aldılar. Gazel ise eğlence meclislerinin bir unsuru haline geldi. Moğollar ve Timurlular döneminin ağır ve ağdalı üslûbu sürdürülürken bir yandan da şiire yeni bir özellik kazandıran, ince duygular ve hayallerle süslü sebk-i Hindî gelişti. Pek çok şair ve edibin yetişmesine, ayrıca birçok hükümdar ve şehzadenin şiir ve edebiyatla uğraşmasına rağmen bu devir yine de Fars edebiyatında bir gerileme dönemi sayılır. Bu dönemde gazel ve tasavvufî şiir terk edildi. Seci, kafiye, teşbih, cinas,

¹² Bkz. Sîrûs Şemîsâ, *Seyr-i Gazel der Şi’r-i Fârsî, Tahran, 1373/1994, s. 159-162.*, Ali Güzelyüz, “Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî arasında geçiş dönemi üslûbu: Mekteb-i Vukû’”, *Sebk-i Hindî*, 29 Nisan 2005, *Bildiriler*, Turkuaz, 2006, s. 103.

¹³ Ahmed Hâtemî, *Pejûheşi der Sebk-i Hindi o Dovre-yi Bâzgeşt-i Edebî*, (Tahran: 1371 h.ş./1992), s. 28.

¹⁴ Ali Güzelyüz, “Dîvân-ı Dervîş-i Dihekî,” (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998), s. 16.

¹⁵ Ali Güzelyüz, “Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî arasında geçiş dönemi üslûbu: Mekteb-i Vukû’”, *Sebk-i Hindî*, 29 Nisan 2005, *Bildiriler*, Turkuaz, 2006, s. 105.

istiare gibi edebî sanatlar anlaşılması çok güç bir tarzda kullanıldı. Bazı şairlerin İran'ı terk edip özellikle Hindistan'a gitmelerine ve şiirin halk tabakalarının uğraş alanı içine girmesi gibi olumsuz sayılabilecek gelişmelerine rağmen bu dönemde yine de değerli şair ve edipler yetişti. Devrin en önemli özelliklerinden biri, Fars edebiyatının İran dışında ve bilhassa Hindistan'da revaç bulması, İran dışında da Farsça yazan birçok edip ve şairin yetişmesidir¹⁶.

Sebk-i Hindî'nin bânisi sayılan Baba Figânî-i Şîrâzî, Hâtîfî, Hilâlî-i Çağatâyî ve Ehlî-i Şîrâzî'den sonra Ümîdî, Zamîrî-i İsfahânî, Vahşî-i Bâfkî, Kerbelâ Vak'ası hakkında söylediği mersiyeyle tanınan Muhteşem-i Kâşânî, Zülâlî-i Hânsârî, Câmî-i Abbâsî, ünlü hekim Şifâî-i İsfahânî, Şâpûrî-i Tahrânî, Celâl-i Esîr, Rükneddin Mes'ûd-i Kâşî ve Sâib-i Tebrîzî Safevîler döneminin ünlü şairlerindendir¹⁷.

Safevî hâkimiyeti Şîlîği resmî mezhep haline getirince bu fikhî iyi bilen âlimlere ihtiyaç duyulmuştu. Şîi ulemânın azlığı yüzünden Lübnan ve Bahreyn'den âlimler İran'a davet edilmiş, bu durum ilk Şîi metinlerinin Arapça olarak kaleme alınmasına veya Arapça'dan Farsça'ya tercümelerin başlamasına ortam hazırlamıştır. Tarikatların da Şîilîğin gelişmesine ciddi katkısı olmuştur. Aynı dönemde Sünnîliğe reddiye türü risâlelerin kaleme alınmasında belirgin bir artış gözlenmeye başlanmıştır. Gerek Şîilîğin ihyası ve mahiyetinin anlaşılması yolunda yapılan tartışmalar gerekse reddiye türü eserlerin yazılması felsefe alanında Şeyh Bahâeddin Âmilî, Mîr Damad, Sadreddîn-i Şîrâzî (Molla Sadrâ), Abdürrezzâk b. Ali el-Lâhîcî, Kadî Saîd-i Kumî gibi fakih ve filozofların yetişmesine imkân sağlamıştır. Şîiraz Medresesi dönemin en meşhur eğitim kurumu idi. Burada naklî ilimlerin yanı sıra ilm-i nücûm, fizik, kimya, riyâziyat ve felsefe okutulmaktaydı. Şah I. Abbas tarafından Molla Abdullah-ı Şüşterî adına yaptırılan medrese devrin en meşhur Şîi fakihlerini bünyesinde toplamıştı. Safevîler döneminde birçok edebî ve tarihî eser kaleme alınmıştır. İran edebiyatı Safevîler zamanında gelişmiş, ayrıca tarihçilik önemli bir aşama kaydetmiştir¹⁸.

¹⁶ A. Naci Tokmak, "İran, Safevîler Dönemi", TDVİA, c. 22, s. 422.

¹⁷ A. Naci Tokmak, "İran, Safevîler Dönemi", TDVİA, c. 22, s. 422.

¹⁸ Tufan Gündüz, "Safevîler", TDVİA, c. 10, s. 457.

16. YÜZYILDA OSMANLI COĞRAFYASI

a) Siyasi Durum

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında bulunan Anadolu'da 16. yüzyılda hüküm süren padişahlar Yavuz Sultan Selim (h.875-926/m.1470-1520), Kânûnî Sultan Süleyman (h.900-974/m.1494-1566), II. Selim (h.930-982/m.1524-1574) ve III. Murad (h.953-1003/m.1546-1595)'dir. Yavuz Sultan Selim Hazîni'nin doğumundan çok önce vefat ettiği için onun dönemine değinilmeyecektir. Kânûnî devrinde amme hukuku, toprak, teşkilat, malî ve iktisadî birçok kanun vaz edilmiş, bu dönemde yazılan Kânun-nâme isimli kitap, onun dünya tarihindeki büyük hukukçular arasında anılmasına neden olmuştur¹⁹.

Bu dönemde, m. 1521 yılında Belgrad fethedilmiş, m. 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi kazanılarak Macaristan Osmanlı devletine bağlanmış, m. 1538'de Barbaros Hayreddin Paşa (ö. m.1546) tarafından Preveze deniz zaferi kazanılmış, İran'da hüküm süren Safevî devletiyle birkaç defa savaş yapılarak m. 1548'de Tebriz, m. 1553'te Nahçıvan, m. 1555'te Azerbaycan'ın batısı ile Irak Osmanlı Devletine dâhil edilmiştir. Zigetvar seferi esnasında m. 1566'da vefat eden Kânûnî, saltanatının on yıl, yedi ay ve yedi gününü bizzat idaresinde bulunduğu 13 seferde geçirmiş ömrünün geri kalan kısmında da bu seferlerin siyasî ve askerî hazırlıkları ile fethedilen yerlerin maddî ve manevî imarına çalışmıştır²⁰.

II. Selim (h.930-982/m.1524-1574), on birinci Osmanlı padişahı olup, m. 1566'da tahta oturdu. M. 1570'te Kıbrıs fethedildi, m. 1571'de İnebahtı deniz harbinde, haçlı donanması karşısında ağır bir yenilgi yaşandı. M. 1574'te Vezir Sinan Paşa'dan Tunus'un fethi müjdesi geldi²¹. 44 yaşında hükümdar olan II. Selim, ordusunun başında hiçbir sefere gitmeyen ilk Osmanlı padişahıdır. Sekiz senelik saltanatı, damadı Sokollu Mehmed Paşa (ö. m. 1579)'nın güzel idaresi sayesinde rahat ve huzurlu bir şekilde sona ermiştir. II. Selim 1574'te çeşitli hastalıkları nedeniyle vefat etmiştir²².

III. Murad (h. 953-1003/m.1546-1595), h. 982/m. 1574'te yirmi dokuz yaşında Osmanlı tahtına oturmuş, 21 yıllık saltanatı boyunca İstanbul'dan ayrılmamıştır. Onun

¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Kanun-nâme", İA, VI, s. 185-196.

²⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, s. 307-321.

²¹ Şerafeddin Turan, "Selim II", İA., X, s. 434-441.

²² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 1-40.

döneminde veziriâzam sık sık değiştirilmiş ve saraydaki kadınlar devlet işlerine müdahale etmişlerdir²³. M. 1578'de İran Safevî devleti ordusuyla yapılan Çıldır savaşı kazanılarak Kuzey Azerbaycan ve Kafkasya ele geçirilmiş, İran'la bundan başka üç savaş daha yapılarak çeşitli başarılar sağlanmış, m. 1595'te Estergon, Nemçe ordusu tarafından düşürülmüştür²⁴. III. Murad h. 1003/m. 1595'te vefat etmiştir.

b) Edebî Durum

16. yüzyılda divan şiiri, dış âhengi, iç süslenişi, ses güzelliği ve nazım tekniği bakımından önceki dönemlerden üstün durumdadır. Bu dönemin divan şiiri, asrın bütün plastik ve süsleme sanatlarındaki ince işleyiş zevkini kendi mısralarına aksettiren şiirdir²⁵.

16. yüzyıl, gerek şairlerin çokluğu gerekse yazılan eserlerin konularındaki çeşitlilik bakımından Osmanlı edebiyatının ihtişam çağı sayılır. Yavuz Sultan Selim (Selîmî), Kanûnî Sultan Süleyman (Muhibbî), II. Selim (Selîmî, Talîbî), III. Mehmed (Adlî) ve III. Murad (Murâdî) bu yüzyılın sultan şairleri arasında yer alır. Nihânî, Gazavatnâme-i Mihaloğlu Ali Bey adlı mesnevisiyle bilinen Sûzî Çelebi, Pendnâme yazarı Güvâhî, kırıkın üzerinde eserin müellifi Lâmiî Çelebi, genç yaşta öldürülen Figânî, "Deli Birader" lakaplı Gazâlî, Kemalpaşazâde, Hayretî, Meâlî, Selimnâme'siyle tanınan İshak Çelebi ile Şükrî-i Bitlisî, Usûlî, devrin üstadı olan ve iiri bir mektep haline getiren Zâtî, Farsça-Türkçe manzum bir lugat olan Tuhfe'siyle bilinen Şâhidî, Türkî-i basit akımının öncülerinden olup Mecmau'n-nezâir adlı nazîre mecmuasıyla tanınan Edirneli Nazmî, Hayâlî Bey, Gül ü Bülbül müellifi Kara Fazlî, hamse şairi Celîlî, Kanûnî'nin meziyet ve faziletlerine dair Ahlâk-ı Süleymânî'si ile bilinen Fevrî, Ubeydî, Emrullah Emrî, Helâkî, denizcilikle ilgili kasidesiyle tanınan Âgehî, Şâh u Gedâ ve Yûsuf u Züleyhâ şairi Taşlıcalı Yahyâ Bey, Makâlî, Nakş-ı Hayâl mesnevisiyle bilinen Âzerî, Ulvî, Prizrenli Şem'î, Meylî, Riyâz'l-cinân ve Cilâü'l-kulûb adlı eserleriyle tanınan Cinânî, Netâyicü'l-fünûn adlı ansiklopedik eserin yazarı Nev'î, pek çok eseriyle devrin önemli siması olan Âlî Mustafa Efendi ve çağın sultânü'ş-şuarâsı Bâkî, Hilye müellifi Hâkânî bu dönemin önemli isimleridir. Osmanlı sınırları dışında

²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 114.

²⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/I, s. 58-73.

²⁵ Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I, s. 562-563.

yetişmiş olmasına rağmen Osmanlı edebiyatını derinden etkileyen Fuzûlî ile hemşehrisi Rûhî ve Kırım Hanı II. Gazi Giray da Osmanlı edebiyatının önemli řairlerindedir²⁶.

Osmanlı padişahlarının birçoğunun Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler kaleme aldıkları, hatta bazılarının divanlarının bulunduğu bilinmektedir. Kânûnî Sultan Süleyman şiirlerinde Muhibbî mahlasını kullanmıştır. Sultan II. Selim de şiirle uğraşmış, Selimî mahlasını kullanmıştır. “Kâtip Çelebi, II. Selim’in divanının olduğunu belirtmektedir”²⁷.

İstanbul’un sanat ve edebiyat merkezi haline gelmesinde padişahların yanı sıra devlet büyüklerinin de katkıları olmuştur. Bunların içinde özellikle Kânûnî’nin sadrazamlarından Remzî mahlasıyla şiirler de yazan Pîr Mehmed Paşa (ö. h. 938/m. 1532), İbrahim Paşa (ö.h. 943/m. 1536), Rüstem Paşa (ö. h. 968/m. 1561), şeyhüliislam ve büyük âlim Kemal Paşa-zâde, Kazasker Kadri Çelebi, Defterdar İskender Çelebi, nişancı Celal-zâde Mustafa Çelebi (ö. h. 975/m. 1567), Kâtibî mahlasıyla şiirleri de olan Kapudân-ı Derya Seydî Ali Reis (ö. h. 970/m. 1563), konaklarında sıklık toplantılar düzenleyen, şair ve musiki ustalarını çevrelerinde toplayan devlet büyüklerinden bazılarıdır²⁸.

İstanbul dışında ise özellikle Sancak beyliklerinde şehzâde sarayları, İstanbul’dakilerden daha küçük çapta da olsa, birer ilim, sanat ve edebiyat çevresi oluşturmuştur. Bu illerin en önemlileri Konya, Amasya, Manisa, Trabzon, Diyarbakır ve Kütahya’dır²⁹.

16. YÜZYILDA BATI TÜRKİSTAN COĞRAFYASI

a) Siyasi Durum

Batı Türkistan, çeşitli Türk imparatorluklarının bu bölgede kurulmuş olması nedeniyle Türk tarihi ve kültürüne beşiklik etmiş, önem ve etkisini her zaman korumuştur. Türklerin ana vatanı olarak büyük bir geçmişe sahip olan Türkistan’ın ve

²⁶ İskender Pala, “Osmanlılar, edebiyat”, TDVİA, c. 33, s. 557.

²⁷ Kâtip Çelebi, Keşfu’z-zunûn, c. I, s. 793.

²⁸ Büyük Türk Klasikleri, c. III, s.198.

²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 592.

bu bölgede bulunan Mâverâünnehir'in dünya tarihinde önemli bir rol oynadığı herkesçe bilinen bir gerçektir³⁰.

16. yüzyılın başlarında Özbek soyundan gelen Şeybânî Han (855-915/1451-1510) Herat'ı zaptederek Timur İmparatorluğu'na son verdikten sonra, İran Safevî Devleti hükümdarı Şah İsmail ile 1510'da yaptığı savaşta yenilerek hayatını kaybetti. Şeybânî Han'ın yerine aynı sülaleye mensup olan Köçküncü Han (slt. 1510-1530), Ebû Said Han (slt. 1530-1532), Semerkant tahtına çıkan Abdüllâtif Han (1532-1541) ve Ubeydullah Han (slt. 1532-1541) devlet reisi olarak iktidarda bulunmuşlardır. Ubeydullah Han'dan sonra, sadece 6 ay saltanat sürebilen I. Abdullah Han devrinde taht kavgaları başlamış, halefi II. Abdullah Han'ın 1561'de babası İskenderi bütün Özbeklerin Hanı olarak ilan ettirmesine kadar da devam etmiştir³¹.

Hanedan mensupları arasındaki karışıklıkları ortadan kaldırdıktan sonra 1574'te Belh'i, 1578'de Semerkant'ı, 1582'de Taşkent ve Siriderya'nın kuzeyini, 1583'te Fergana'yı alan II. Abdullah Han, aynı yılın baharında steplere sefer düzenleyerek Kazakistan'a kadar ilerledi. Haziran 1583'te babasının ölümünden sonra resmen tahta geçebildi. 1588'de Osmanlı Devleti'nin Gence harekâtı sırasında tarruza geçerek Herat'ı zaptetti. Bu Özbek taarruzu, Safevî Devletini Osmanlılar ile barış yapmak zorunda bıraktı³².

II. Abdullah Han'ın, 1598 yılında vefat etmesinden sonra oğlu Abdülmümin tahta geçti ama aynı yılda üvey kardeşi tarafından öldürülünce, Bâkî Muhammed Han 1598'de tahta oturdu. Bâkî Muhammed Han ile Mâverâünnehir'de Şeybanlılar dönemi kapanarak Aştarhan (Astrahan ya da Can hanedanlığı) Hanedanlığı dönemi başladı ve 1753 yılına kadar hüküm sürdü³³.

b) Edebi Durum

16. yüzyılda Şeybanlılar hâkimiyetindeki Mâverâünnehir'de, bilhassa Semerkand ve Buhara gibi merkezlerde oldukça kuvvetli fikir ve sanat hareketlerine şahit olunmaktadır³⁴.

³⁰ İbrahim Kunt, Hazîni ve Divânı (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2002, s. 2.

³¹ Baymirza Hayit, Türkistan devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 9.

³² Mehmet Saray, "Abdullah Han" TDVİA., c. I, s. 104.

³³ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 10.

³⁴ İbrahim Kunt, a.g.e., Konya, 2002, s. 6.

Bu dönemdeki çeşitli savaşlar ve taht kavgaları nedeniyle Herat'tan ve diğer Horasan merkezlerinden kaçan bir takım Sünnî âlimler, sanatkârlar, şairler, hattatlar, nakkaşlar, musiki üstatları ve zengin Çağatay beyzâdeleri Mâverâünnehir'e gelip yerleştiler ve Şeybanlılar sülalesine mensup hanların ve beylerin sarayları etrafında eski faaliyetlerini devam ettirdiler³⁵.

Şeybânî Han (ö. m. 1510) sarayında şairleri, sanatçıları ve bilginleri korumuş, kendisi de Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır. Ahmed Yesevi yolunda hece vezniyle dörtlüklerden oluşan tasavvufî şiirleri vardır. Gazellerinde geleneğe uygun olarak aşkı konu edinmiş bu arada Buhara, Türkistan, Semerkand gibi Türk kentlerinin güzelliklerini dile getirmiştir. Divan'ında Bahr'ül-Hüda adlı dinsel-ahlaksal bir mesnevi de yer alır. Fıkıhla ilgili düzyazı bir yapıtı bulunmaktadır. Onu takip eden diğer Özbek hanları da Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söylemişlerdir. Ubeydullah Han (ö. m. 1539), Farsça ve Türkçe'yi, bu dillerde şiir yazacak kadar iyi bilir, ayrıca tefsir, hadis, fıkıh, kıraat gibi islamî ilimlerle de meşgul olurdu. Nakşibendî tarikatine mensup olan Ubeydullah Han, Yesevî tarzında yazdığı şiirlerle hikmet geleneğini canlandırmış, şiirlerinde Ubeydî mahlasını kullanmıştır. Divanında Arapça ve Farsça şiirleriyle Gayret-nâme, Sabr-nâme, Şevk-nâme adlı mesnevîlerine ilave olarak Salâvat-nâme adlı bir müseddesi de bulunmaktadır³⁶.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed Ali b. Derviş Ali el-Buhârî, Şeybânîlerden Köçküncü Han (slt. m. 1510-1531) devrinde Şerefeddin Ali Yezdî'nin Zafer-nâme'sini Farsça'dan Çağatay Türkçesine çevirmiş; Târîh-i Reşîdî'nin müellifi olan Haydar Mirza (ö. h. 958/m. 1551) Farsça olarak yazdığı eserini, kendisi Çağatay Türkçesine tercüme etmiştir. Haydar Mirza'nın diğer bir eseri de m. 1533'te tamamladığı Cihan-nâme adlı eseridir³⁷.

³⁵ M. Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", İA., c. III, s. 306-307.

³⁶ Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", TDVİA., VIII, s. 174.

³⁷ Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", TDVİA., VIII, s. 175

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZİNİ, SULTAN AHMED-İ HİSÂRÎ

Hazîni hakkında yapılan araştırmalarda sadece C.A. Storey Persian Literatüre adlı eserinde Hazîni'nin Hucetu'l-Ebrâr eserini tanıtırken onun hayatı hakkında çok az bilgi vermektedir³⁸. Bunun dışında 1919 tarihinde Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar isimli eserinde Hazîni'den bahsedilmektedir. Eserin umumi indeksinde Cevâhiru'l-Ebrâr'ı tanıtan Köprülü bu eserin müellifi hakkında da birkaç cümle söylemiştir³⁹. Fuat Köprülü Hazîni hakkında vermiş olduğu bilgilerin Cevâhiru'l-Ebrâr adlı eserden çıkarmış olduğu bilgiler olduğunu ve o devre ait kaynaklarda hiçbir şey bulamadığını bildirir. Târîh-i Edebiyât der İran (Zebîhullâh-i Safâ), Ferheng-i Sohenverân (A. Hayyampûr) ve Kâmûsu'l-a'lâm (Şemsettin Sami) gibi kaynaklarda hayatıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. “Daha sonra yapılan incelemelerde de bu konuda Fuat Köprülü'ye ilave bir bilgi olmadığı aktarılmıştır”⁴⁰.

Hazîni'nin kendisi hakkında vermiş olduğu bilgiler Cevâhiru'l-Ebrâr'ı neşre hazırlayan Cihan Okuyucu tarafından derlenmiştir. Cihan Okuyucu şöyle demektedir: “Gerçekten biz de yaptığımız araştırma neticesinde klasik kaynakların hiçbirisinde ne Hazîni'ye ne de eserine tesadüf edemedik. Şuara tezkireleri Hazîni'ye yer vermediği gibi sufîlerden bahseden kitaplarda da bu isme rastlanmıyor”⁴¹. Hazîni ile ilgili incelemede bulunan diğer araştırmacılar da bu durumdan bahsederek, onun kendi eserlerinden çıkan bilgileri verebilmişlerdir. İstanbul'da yaşayan, üstelik devrin hükümdarlarıyla irtibatlı olan bir sûfînin ne edebî yönü ne de tasavvûfî kişiliğinin kaydedilmediği anlaşılmaktadır. Hazîni'nin eserleri Tasavvuf Tarihi ve Tasavvuf Edebiyatı için büyük öneme sahiptir çünkü Hazîni'nin Ahmed Yesevi ve Yesevîlik hakkında vermiş olduğu bilgiler temel kaynaklar arasındadır. Sadece Ahmed Yesevi'nin hayatı ve yolunu değıl, bu zatın eşsiz şahsiyeti ve bu yolun büyüklerini tetkik etmede de Hazîni'nin eserleri çok önemli bir ilmî değere sahiptir.

³⁸ C.A. Storey, Persian Literatüre, Londra, 1972, c. 2., s. 976.

³⁹ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1976, s. 368-369.

⁴⁰ Nihat Azamat, “Cevâhiru'l-Ebrâr”, TDVİA, İstanbul, 1993, c.7, s. 432.

⁴¹ Hazîni, Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr, hz. Cihan Okuyucu Kayseri, 1995, s. V.

A. HAYATI

a) Adı

Cevâhirü'l-Ebrâr isimli eserinin mukaddimesinde müellif tam künyesini "... el-müsemmâ min ebeveyni'l-muhtâreyn (seçkin ebeveynlerin evladı) Sultan Ahmed bin Mevlânâ Mahmud bin Sultan bin Hacı Şah el-Kareşî sümme'l-İskenderiyyü'l-Hisârî el-Mâverâünnehrî eş-şehîr bi-Hazînî şeklinde kaydetmiştir"⁴².

Buradan müellifin asıl isminin Sultan Ahmed olup, Hazînî diye şöhret kazandığı anlaşılmaktadır. C. A. Storey, Hazînî'nin ismini, Yesevî dervişi olduğunu söyleyerek Seyyid Mürşid şeklinde vermektedir⁴³. Müellif üzerinde çalışma yaptığımız Tesellâu'l-Kulûb adlı eserinde, sadece mahlası olan "Hazînî"yi zikretmiştir. Hazînî bu mahlası neden seçtiğini "Du Mersiye" adlı eserinde arka arkaya devam eden şu beyitlerle anlatır:

تا ابد روزیم تمام الم	در ازل بوده قسمتم همه غم
مادرم زاده است با ماتم	به مصیبت سرشته صلب پدر
که به غم نطفه ام بود منضم ⁴⁴	شد حزینی ازان تخلّص من

Ezelde kısmetim tamamen gam olmuş, sonsuza kadar rızığım hep elem
Babamın soyu musibetle yoğruldu, annem beni matemle doğurdu
Mayam kederle hazırlandığından, mahlasım Hazînî oldu.

"Hazînî, künyede zikrettiği ataları hakkında daha başka bilgi vermemiştir. Ancak eserin Türkçe bölümünde, kendisinin çocukluktan beri Yesevî yoluna mensup olduğunu bildirmesi, ailesinin de Yesevî yoluna mensup olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim o, bir başka yerde Yesevî silsilesini sayarken A. Yesevî'nin ilk halîfesi Mansur Ata'nın kendi dip dedesi olduğunu belirtiyor.(116b) Eğer bu isnad gerçekse, yukarıdaki ihtimal

⁴² Hazînî, Cevâhirü'l-Ebrâr, İstanbul Üniv. Merkez Ktp. TY. No: 3893., vr. 3a.

⁴³ C.A. Storey, "Persian Literature", Londra, 1972, c. 2., s. 976-977.

⁴⁴ Hazînî, Du Mersiye, v. 95a.

daha da kuvvet kazanır”⁴⁵. Hazîni'nin eserlerinde verdiği bilgilerden Tacikistan sınırları içinde kalan Hisar'da⁴⁶ dünyaya geldiği ve ömrünün ilk yarısını burada geçirdiği anlaşılmaktadır. Eserlerinde sürekli gurbette olduğunu belirten yazar sık sık memleketini anmaktadır.

b) Doğumu

Hazîni kendi doğum tarihini tam olarak vermese de, eserlerinde verilen bilgilerden hareket ederek gerçekçi bir tahminde bulunulabilir. Hazîni H.996/ 1587-1588 yılında yazmış olduğu Huccetu'l Ebrâr adlı eserinde 56 yaşında olduğunu bildirmiştir.

تا به پنجاه و شصت آمده ام   در طریقت از و قدم زده ام⁴⁷

“Elli altıya kadar gelmişim, tarikata ondan adım atmışım”.

Ayrıca O, Cevâhîru'l-Ebrâr adlı eserini 1002/1593 tarihinde telif etmiştir. “Bu tarihte yaşının altmışı geçtiğini ve 63 yaşına ulaşmayı ümid ettiğini ifade etmektedir”⁴⁸. Aynı eserde bir şiirinde yine bu sayıyı zikretmektedir:

Altmış yıl zikr ile âh eyledüm
Tâ gönül dildârâ âgâh eyledüm⁴⁹

*“Bu duruma göre 1002/1593 tarihinde Hazîni'nin 60 yaşını aştığı ancak 63'e varamadığı ortaya çıkıyor. O halde doğum tarihi H.939-941/ 1530-1532 yılları arasında olmalıdır”*⁵⁰.

Bunların dışında Dr. Seyfuddin Refiu'ddin ve Dr. Nadirhan Hasan'nın Hazîni'nin “Câmiu'l-Mürşidîn” adlı eseri hakkındaki makalelerinde, “*Hazîni'nin 1594 yıl, altmış yaşında (vefatına üç sene kala) yazmış olduğu bu kitap dört bölümden ibâret olup dört*

⁴⁵ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrar, haz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. V-VI.

⁴⁶ Türkistan'da Buhârâ hanlığında ve Buhârâ'nın 380 km. güney batısında mustahkem bir kasaba olup şimdiki adı Duşanbe'dir. Bu şehir hakkında bilgi için bk. Sâmî, Şemseddin, Kâmûsu'l-A'lâm, III, 1960; W. Barthold, “Hisar” İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul, 1988, V, s. 538-539.

⁴⁷ Hazîni, Huccetu'l Ebrâr, vr. 149b.

⁴⁸ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, vr. 152a.

⁴⁹ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, vr. 57a

⁵⁰ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrar, haz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VI.

büyük tarikat; Hâcegan (Nakşibendiyye), Yeseviyye, Kübreviyye, ve Aşkiyye silsileleri ile onların esasçıları, pir-ü kâmillerine dair bilgiler verilir.⁵¹” diye söz etmektedirler.

c) Eğitimi ve Yaşamı

Cevâhîrî'l-Ebrâr'ın muhtevâsından, Hazînî'nin Orta Asya'da tasavvuf hareketinin çok etkili olduğu bir dönemde yetiştiği, daha on iki yaşlarında iken yaşadığı bir cezbe halinden sonra Yesevî şeyhlerinden Seyyid Mansur Kaşıktrâş'a intisap ettiği, bilâhare şeyhinin telkini ve yönlendirmesiyle şiir ve nesir olarak menâkıb söylemeye başladığını, hatta yazı bilmediği halde bu telkin sayesinde bir Mushaf yazdığı, evliya menkıbelerini severek okuduğu, on dokuz yaşında sülûkünü tamamlayarak icâzet aldığı anlaşılmaktadır⁵².

Hazînî, Menba'u'l Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinde Seyyid Mansur ile tanışmasını ve onun müridi olmasını şu şekilde anlatmaktadır: “*Seyyid Mansur'un Hisâr'ı Şâdmân'a gelişinden sonra bir gün babam ve kardeşimin yanıp yakılarak ağlamakta olduklarını gördüm. Sebebini sorduğumda: 'Bugün camide Hz. Ali soyundan bir ulu şeyhin yaptırdığı zikir sırasında dervişler öyle çoştular ki solukları İsrâfil'in surunu andırıyor, ağızlarından sanki yanık çiğner kokusu geliyordu; her biri çılgın ve kendini kaybetmiş bir haldeydi' dediler. Bu güzel nitelikleri duyduğumda dayanamadım; sabırsızlıkla hemen soruşturdum, toplanıp zikir yaptıkları yeri buldum ve zikirlerine katıldım. Zikir sırasında birden duyduğum şiddetli hararet sebebiyle su içmek istedim. Seyyid Hazretleri engel oldu, 'Zikirden maksat yüreği kaplayan yağların erimesi ve kalp gözünün açılmasıdır, bunu sağlayan da iç yanıklığıdır. Ayrıca zikreden basiretli olmalı; soğuk su içmek çok zararlıdır, zikredenlerin kaçınmaları gerekir' dedi. Çok etkilendim, hizmetine girdim ve Yeseviyye yolunun çekiciliğine kapılıp yolu yordamını (=âdâbını) uygulamaya başladım*”⁵³.

Cevâhîrî'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr adlı eserinde daha on dokuz yaşında iken hilâfete layık görüldüğünü ifade ettiği şu cümlelerden anlaşılmaktadır ; “*ve on tokuz yaşumda Yeseviyye silsilesinde kanun-ı meşâyih-i izâm üzre irşâd-ı küll viridiler. Ve tâc u kemer ü asâ ve sofraya izn ü icâzet ve irâd-ı erbain ve halvet ve evrâd-ı zâkirin ve ıkd-*

⁵¹ Seyfuddin Refi'ü'ddin, Nadirhan Hasan, “Hazînî'nin “Câmiu'l-Mürşidîn” adlı eseri hakkında”, Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2004, s. 159.

⁵² Hazînî, Cevâhîrî'l-Ebrâr, hz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VI.

⁵³ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 75-76.

ı sohbet buyurdular (vr. 91a-b). Yine bu kısımda Seyyid Mansur'un Hazîni'ye özel bir sevgi beslediği ve ona "maşukum" dediğini öğrenmekteyiz"⁵⁴. Hazîni Menba'u'l-ebhâr adlı eserinde ise "on sekiz yıla yakın pîrlerle (mürşidlerle) ilgilendiğini, yani tarikat şeyhleri ve onların yazıp söylediklerine ilgi duyduğunu, ancak Seyyid Mansûr'u tanınması üzerine, manevi etkisinde kalarak O'na bağlandığını bildirir"⁵⁵.

"Hazîni, kendisinin ve şeyhinin bulunduğu silsileyi bize veriyor. Buna göre Seyyid Mansur, Zengi Ata silsilesinden Süleyman Gaznevî'ye bağlıdır. Hazîni, hem Seyyid Mansur'a, hem de Gaznevî'nin diğer halifelerinden Hudaydâd kolundan gelen Şeyh Emîn'e bağlıdır"⁵⁶.

Hazîni 23 yaşına geldiği zaman ağır bir hastalığa yakalanmış ve beş (yahut altı) ay yatakta kalmıştır. Cevâhiru'l-Ebrâr'da hayatından ümid kestiği bir sırada şeyhi yanına gelerek:

"بدان که عمر تو به آخر آمده بود به تقدیر معلق. اکنون چهل سال دیگر ازان حق تعلی خواستم تا

ترا چهل سال عمر دگر بخشیده."⁵⁷

"Bil ki ömrün sonuna gelmişti, ama Hak Teâlâ'dan takdîr'i muallâk ile kırk yıl daha vermesini istedim; sana kırk yıl daha ömür bağışlandı"⁵⁸

der. Bu sözler üzerine Hazîni hemen sıhhata kavuşur;

"در همان نفس صحت یافتم و شصت سال متجاوز است این زمان عمر من الحمدلله امید است

که بسعادت به آخر آید از برکات انفاس سعادت بخشای آن عزیز رُوح روحه العزیز"⁵⁹

"Şimdi, hamd Allâh'a mahsustur, yaşıım altmışı geçti ve o azizin -Allâh onun aziz ruhunu rahatlatmış- nefesinin bereketiyle ömür süremi sonuna saadetle ereceğimi ümid ediyorum"⁶⁰.

⁵⁴ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, haz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VI.

⁵⁵ Hazîni, Menba'u'l Ebhâr, haz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 74.

⁵⁶ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, haz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. IX.

⁵⁷ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, vr. 152a.

⁵⁸ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, haz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VI.

⁵⁹ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, vr. 152a.

Hazîni, Menba'u'l-Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinde şeyhinin himâyesi altında büyürken, bir takım merhalelerden geçerek kemâl mertebesine ulaştığını ve kemâl mertebesine ulaşınca gönlünü Allâh'ın makâmına vererek halktan ayrılıp uzlete çekildiğini de aktarmaktadır⁶¹(vr23b, 41a). Yine Menba'u'l-Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinde Hazîni “ *Sen de imâmeyni dile; başka mezheplerle her türlü yanlışı, kusuru bir yana bırak. Bu dünyada da öte dünyada da tertemiz Hanefî mezhebi, arı duru bu yol yeter de artar*”⁶² demiştir.

Hazîni, Yeseviye ve Nakşibendiye şeyhlerinden eğitim görüp irşad alarak, amelde her ikisini de tatbik etmiştir. “*Yeseviye’de Seyyid Mansûr’dan, Nakşibendiye’de ise Molla Emin’den halîfeliği icazeti almıştır*”⁶³. Hazîni, Menba'u'l-Ebhâr adlı eserinde Yesevîlik ve Nakşibendiliği yaymak için Yesrib, Batha ve Kudüs gibi birçok şehirlere gittiğini; Buhâra’da şeyhlik yaptığını da bildiriyor⁶⁴.

“*Hazîni şeyhinin elli yıl boyunca beldeden beldeye seyahat ettiğini ve vefâtı esnâsında da 95 yaşında olduğunu bildiriyor. “Vefât tarihi için “şâh-ı hubân” tarihi düşürüldüğüne göre vefât yılı h. 965/m. 1557-1558 gözüküyor. Bu esnada müellifimiz-şayet tahmin ettiğimiz üzere h. 940/m. 1530-1532’de doğmuşsa- 25 yaşlarında olmalıdır. Hazîni bu vefât esnasında Hisar’dadır ve içi şeyhinin ayrılığıyla yanmaktadır. Şeyh vefât esnasında demiştir ki:*

وقت رحلت گفته بعد از هفت سال   آید از ملک حصار آن با عیال
این طریق ما از و دانند خلق   خلق را خواند بخق از زیر دلق

Göç anında dedi; yedi yıl sonra, Hisardan ailesiyle birlikte gelecek biri var ki.

Bu bizim yolumuzu halk onunla bilecek. O, hırkasının altından halkı Hakka çağıracak”⁶⁵.

Bu gaybi haber gerçekleşecek ve Hazîni yedi yıl sonra memleketinden ayrılarak Medine’ye gidecektir⁶⁶. “*Hazîni, Seyyid Mansur’un haber verdiği gibi yedi yıl sonra*

⁶⁰ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, hz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VI.

⁶¹ Hazîni, Menba'u'l-Ebhâr, hz. Samire Mahmudova, Yayınlanmamış Y.Lisans tezi, İstanbul, 2000, s. 4.

⁶² Hazîni, Menba'u'l-Ebhâr, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 50.

⁶³ İbrahim Kunt, Hazîni ve Divânı (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2002, s. 20.

⁶⁴ Hazîni, Menba'u'l-Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr, vr. 29a-b.

⁶⁵ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr (vr. 119b.), hz. C.Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VII.

⁶⁶ Hazîni, Cevâhirü'l-Ebrâr, hz. C.Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VII.

Diyarbakır'a gelir. Bu yolculuk Seyyid Mansur'un ölümünden yedi yıl sonra gerçekleşmiş olduğuna göre h. 972/m. 1564-65 yılları arasında olmalıdır. Hazîni, ilk olarak Sultan II. Selim döneminde İstanbul'a geldiğini söylemektedir. II. Selim'in cülûs tarihi h. 974/m. 1566 olduğu için Hazîni'nin İstanbul'a ilk geliş tarihi en azından h. 974/m. 1566 olmalıdır. Belki de h. 972/m. 1564'te Anadolu'ya gelmiş, iki yıllık bir süreyi önce Diyarbakır'da, Seyyid Mansur'un kabri civarında, sonra hacca giderek Mekke-Medine civarında geçirmiş, iki yıl sonra da İstanbul'a gelmiştir⁶⁷.

Hazîni, kendi seyahatini ve bu seyahat sırasında yaşadıklarını Menba'u'l Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Ben o yöredeki halifelerin sonu kesildikten sonra geldiğimden şeyhin mezarını harap bir halde buldum. Dervişler ve türbedarlar Mekke ve Medine'ye yerleşmişler. Merhum Sultan Selim Han zamanında İstanbul'a gittim. Merhum vezir Rüstem Paşa'nın veli rütbeli (=ehliye-i veliye) eşi (Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultandır. ö. h. 986/m. 1578) mezarın yeniden yapılması için usta ve gerekli malzeme için yeterli para verdi; ayrıca dervişlerim, müritlerim ve ailemle birlikte yurduma dönmem için de bol bol bağışta bulundu. Bunun üzerine Buhara'ya ve Mâverâünnehir'e döndük. Yurduma dönme mutluluğunu yaşadktan sonra yaşadığımız yerler Özbek zorbalığından yıkıma uğrayıp karışıklığa düştüğünden ayrılıp tekrar Mekke ve Medine'ye gittim. Ne var ki yokluk ve sıkıntıya düşüp İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldım. Kimi fukara dostu ilim adamları yakınlık gösterip arkadaş oldular, kimi tasavvuf ehli erdemli kişiler de mürid olup sırdaşlık ettiler. Sultan Murad'ın (III. Murad) tahta çıkışını (h. 982/m. 1574) kutlamak için hadis âlimi Emîr Cemâlü'd-dîn'in Siyer-i Nebî'sinden şehname vezninde manzum olarak yaptığım çeviriyi kendisine sunmak istiyordum. Ancak ihmal yüzünden Sultan'a ulaştırılamadı. Tahta çıkışından bu âna gelinceye kadar olgun ve ergin kimselerin mutluluk sermayesi olan yoksulluk emellerimi gerçekleştirmemi engelledi; aşk erlerinin yüzlerine güzellik katan geçim sıkıntısı, yakamı bir türlü bırakmadı. Şu var ki borç içinde yaşamak insanın itibarını düşüren bir durumdur. Yurduma dönmek için güç ve oradan evi barkı getirmek için imkân lâzım. Kimi zaman yaşadığım yerlerden hac niyetiyle gelen tanıdık, eş-dost ve iyi yürekli kimselerin hazırlıksız, parasız pulsuz gelmesi karşısında kalbim sızlar, huzurum kaçar; kimi zaman da çoluk-çocuğun sıkıntı içinde bulunması, yanımda bulunanların kolunun kanadının kırık olması yüzünden ne

---

⁶⁷ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 22.

yapacağını bilmez halde allak bullak. Yerleşip kalsam işleyecek toprak, oturacak ev bark yok; veda edip ayrılısam yol azığı sağlayacak kudret, özür dileyecek kuvvet yok. Sultanın kapısı perdeli ve ben zavallı tarafından mevki sahiplerine bu özge durumum için nice kaside, nice mektup iletildi; ama hiç biri karşılık bulmadı ve hepsi cevapsız kaldı. Hâsılı, devasız derde düşmüş gibiyim, yola gidecek mecalim de yok; üstüne üstlük yoldaşların boynu bükük ve başı düşük”⁶⁸

Hazîni 940-941’de doğduğuna göre, 33-34 yaşında ailesiyle beraber Sultan II. Selim’in zamanında İstanbul’a gelmiş, Mihrimah Sultan’ın yardımcılarıyla tekrar yurduna dönmüş fakat yaşadığı yerlerdeki Özbek zorbalığından dolayı Mekke ve Medine’ye gitmiştir. Burada da maddi imkânsızlık sebebiyle Sultan III. Murad zamanında tekrar İstanbul’a gelip yerleşmiştir. Hazîni, III. Murad devrinde ikinci defa İstanbul’a gelip buraya yerleştiğinde 41-42 yaşındadır. Cevahiru’l-ibrâr adlı eserini 1002/1593 yılında III. Murad’a sunduğuna göre vefatına kadar, yaklaşık yirmi yıl boyunca İstanbul’da kaldığı düşünülebilir.

Kendisinin ifâdelerinden yukarıda ismi geçen Osmanlı hükümdarlarından kısmî bir alaka gördüğünü öğreniyoruz. Hazîni, Menba’u’l Ebhâr fî Riyâzi’l-Ebrâr adlı eserinde Sultan II. Selim’i şöyle övmektedir:

[fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün]

Menba‘ idür pâdişâhımız ki yüz ming baħr ü ber

Her taraf cârî vü sârî çün küneşdin zerreler

Büstânlar kuşları gül cezbesiden nükte-senc

Şübhesiz sâlik şibih meczûb-i sîrr-i dürr-i genc

Menba‘ imdın könglüm oldı ğarķ-ı deryâhâ-yı jerf

Noğtadın elvâh-ı efkârım bulur ħarf-ı şigerf

Jerf baħrındın ki bî-pâyân durur çıkmaķ kerek

Nêce bu ħarf-i şigerf âħır anga revnâķ kerek

⁶⁸ Hazîni, Menba’u’l Ebhâr, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 89-90.

Ey Һazīnī revnaķing Һunķār-i Rūm’uñ medħidür
Revnāķ-ı bāzār-i cevher-senc dür şarrāfidür⁶⁹

Nazm

[fe‘ ilātün (fā‘ ilātün) mefāilün fe‘ ilün(fa‘ lün)]

Kāmrān-i bilād-i ğaybü’l-ğayb

Bā-nişān-i medāyin-i lā-rayb

Kūnh-i zātına  rmedi kimse

Hem murādını v rmedi kimse

‘ Ārifān-i zemāne Һayrānı

Mā-‘ arefnāke d diler anı

Āl-i ‘ Oşmān’da şaf-der-i m mt z

Sirrine h ç kim deg l hem-r z

Ķuţb-veş s kin o mek nında

Emn buldı cih n zam nında

Ķılmadı taħtdın eger  i sefer

Buldı iķl mlerde fetħ   zafer

Y verid r m fettiħ ’l-ebv b

Hem berid r m sebbib ’l-esb b

Taħt-ı zabtında ‘  lem-i k br 

N  durur zabt-ı kişver-i şuĝr 

Yok turur Hind’e filine muħt c

K di d k Hind ler tilen i-miz c

---

⁶⁹ Hazīnī, Menba’u’l Ebh r, hz. M. M hur Tulum, İstanbul, 2009, s. 377-379.

Olur ednā ځulı cihān-serdār
ځullıgında kemīnedür Tātār

‘Asker-i ğaybdur kemer-bağlık
Kemerinde sipihr bir yağlık

Pādşāh-i güzīde-i Mevlā
Nādir-i kāyināt ü müştēsā

İy Ğazīnī zehī sa‘ ādet ü cāh
Kim olupsēn celālīdin āgāh

Cāh-i cāvīd-bağş mağtamağı
Mağtamağdın velī tağī vü nağī⁷⁰

سلطان سلیم خانی

مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن

ای منفرد بنور تجلای فرد حی	داری قدم بر اوج ای حجسته پی
ساطان برو بحرو خداوندگار دهر	باشد فدای خاک درت صد عراق و ری
چنک است قد غیر ز قانون درگهت	هر سو شکاف باد دل دشمنت چو نی
فیضی که از رکاب هماین برد هلال	بدری شود مرادنما رشک جام می
یا رب رسان بسمع شریف جهان پناه	فریاد مفلسی بعطای رکاب وی
استنبیل از سحاب غبار سئند او	دایم بهار خرم و وارسته دل ز دی
نعل سمنند او است جلابخش جام جم	باشم حزینیا ز درش سر بلند کی ⁷¹

⁷⁰ Hazīnī, Menba’u’l Ebhār, hz. M. Māhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 381-383.

⁷¹ Hazīnī, Menba’u’l Ebhār, hz. M. Māhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 386.

Sultan II. Selim'in yardımıyla Mekke'ye gitmesi, eserini ise Sultan III. Murad adına yazması bunu göstermektedir. Hazînî özellikle Sultan III. Murad'ı birçok yerde zikretmekte ve onu övmektedir. Bu itibarla ondan daha çok ilgi görmüş olması muhtemeldir. Buna mukabil halktan yeterince ilgi görmediği şikâyetlerinden anlaşılıyor⁷². Sultan III. Murad'ı aşağıdaki beyitleriyle övmektedir:

(فاعلاتن مفاعيلو فعلن)

نا مقیمم مرا بخود پرور	فیض خود توشه کن بوقت سفر
سر فراز بخویش کن در دهر	راه بنما بماوراءالنهر
ماورالنهر چیست مأمن فیض	چیست شهر حصار مخزن فیض
توشه راه من مهیا کن	فقرا را رهی بخود وا کن
ره و زاد مرا مکن حیران	همه را بر در رسان
نامراد توّم مراد نما	بر رخ من در مراد گشا
بر تو معلوم نا مرادیها	اضطرار و فتور وادیها

“Yolcuym, beni azıksız bırakma, yolculuğum sırasında yardımını azık olarak esirgeme.

Beni yakınlarıma kavuştur, Mâverâünnehir'e varan yolu göster.

Orası ne güzel bir güvenli bereket yurdu, Hisâr şehri ne güzel bir bereket mahzeni.

O bereket yurdunu bana mesken kıl, Hakk'ın benim için bağış ve iyiliği vatandır.

Yol azığımı hazırla, dervişlerime yeniden bir yol aç.

Yolumu ve azığımı kaybettirme, herkesi muradına eriştir.

Senin muradına ermemiş kulunum, muradımı ver, yüzüme murad kapısını aç.

Muradına erememenin ne olduğu ve de vadilere düşmenin sıkıntısı ve bezginliği sana malumdur.⁷³”

Hazînî'nin 'murat' kelimesine yer verdiği beyitlerde yaptığı imalar Sultan Murâd'dan beklediği ilgi ve desteği görememenin, umduğu yardımı alamamanın doğurduğu umutsuzluğu, içine düştüğü sıkıntıdan duyduğu bezginliği açıkca

⁷² Cihan Okuyucu, a.g.e., s. VII.

⁷³ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 108.

yansımaktadır. Bu sözler aynı zamanda derin bir yurt özlemi içinde verdiği yurduna dönme kararının kesinliğini de yansıtır. Son iki beyitte de ‘murat’ kelimesini kullanır ve zekice imalarla son noktayı koyar:

ای حزینی مراد جوی از حق   تا به بینی مراد را رونق
این بود نقطهٔ اخیر قلم   که بود بر مراد ختم اتم

“Ey Hazîni! Murâdının gerçekleştiğini görmek istiyorsan, murâdını Hak’tan dile.
Bu, kalemin son noktası oldu, murad üzere eksiksiz olarak son buldu.”⁷⁴

Hazini Menba’u’l Ebhâr fî Riyâzi’l-Ebrâr adlı eserini İstanbul’dan ayrılmak istediği zaman dostları tarafından Yesevîlik ve tarikatlar hakkında bir risale yazmasını istemeleri üzerine yazmıştır. Bu eseri zamanının az olduğunu söyleyerek acele ile kaleme aldığı eserinde kendisi söylemektedir. Aynı zamanda memleketine dönmek için maddi imkânı da yoktur ve bunun için Sultan III. Murâd’dan yardım istemektedir ama bir türlü Sultan’a ulaşamadığından belki de eserinin sonunu bu şekilde sitemkârane bir şekilde sonlandırmıştır.

d) Ailesi

Hazîni, eserlerinde ailesi ile ilgili yeterince bilgi vermemektedir ama bazı ipuçlarından yola çıkarak çeşitli verilere ulaşmak mümkündür. Cevâhiru’l-ebâr adlı eserin giriş kısmında adını ve künyesini zikrederken babasının adının Mevlânâ Mahmud olduğunu söylemektedir. Hûccetu’l-ebâr adlı eserinde de bilgi vermektedir:

این کمین حزین دوازدهم   در میان خلیفه ها شده گم
ابن محمود و نام او احمد   قریشی اصل او اباً عن جد
مادر از نسل شیخ ارسلان باب   پدرش از مشایخ اعراب
باشد آیا که ز آن قبیلهٔ پاک   برسم من بخوضهٔ لولاک

⁷⁴ Hazîni, Menba’u’l Ebhâr, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 108.

Bu düşkün Hazîni, Seyyid Mansur'un halifelerinin on ikincisiyim ve en değersiziyim.

Mahmud'un oğluyum ve adım Ahmed. Nesilden nesile soyum Kureyş'e çıkar.

Annem Arslan Baba soyundan, babamın soyu ise Arab meşayih.

Belki de soyum o temiz kabileden ta Hz. Peygambere kadar ulaşır⁷⁵.

Hazîni, Menba'u'l Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: “*Merhum babam ömrünü Kübreviyye tarikati uluları yolunda, onların, kalbi manevî yüceliklere açan viridlerini (=evrâd) okumakla geçirdi. Bunlardan Harezmi Şeyh Hüseyin bin Mahmûd Hazretleri'ne mürid olmak için bu tarikate dair yazılmış kitaplara, risalelere ilgi gösterir, onları okur ve incelerdi*”⁷⁶

Cevâhiru'l-ebrâr'da Şeyhi Seyyid Mansur'un vefatından yedi yıl sonra, onun Diyarbakır'da bulunan kabrine ailesiyle birlikte geldiğinden bahsedilmektedir⁷⁷. Buradan Anadolu'ya gelmeden önce evlendiği ve çocuk sahibi olarak Anadolu'ya geldiği anlaşılmaktadır. Hazîni, divan'ında çok az da olsa ailesiyle ilgili bilgi vermektedir. Divan'da oğlundan bahsettiği beyitler şunlardır:

دل از مصیبتِ فرزند شد به حال تباہ   چه حالتیست عجب لاله الا الله

بلای غربت و درد مصیبتِ فرزند   دوا پذیر نشد نقدِ عمر کرد تلف

Gönül oğlanın yakalandığı musibetten karardı, ne acayip bir durum, Allah'tan başka ilah yoktur.

*Gurbet belasına ve oğlumun musibet acısına çare bulunmadı, ömrüm heba olup gitti*⁷⁸.

Paris Milli Kütüphanesi Farsça Yazmalar bölümü 263 no'da kayıtlı olan mecmuada, 85^a-101^a varakları arasında bulunan Hazîni'nin iki mersiyesinden ilki hanımı, ikincisi ise iki oğlunun vefatı dolayısıyla yazılmıştır. Bu mersiyedeki şu beyitten onun iki defa evlendiğini de anlıyoruz:

⁷⁵ Hazîni, Hücetü'l-ebrâr, vr. 149a

⁷⁶ Hazîni, Menba'u'l Ebhâr, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s. 75.

⁷⁷ Hazîni, Cevâhiru'l-Ebrâr, vr. 119b.

⁷⁸ İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 24.

“İki şefkatli anneden iki oğlan, her birisi de babalarının gözünün nuru.”

Hazîni bu eserde ebced hesabıyla hanımı ve çocuklarının vefatına *ve حلال شيخ بود* ve *حلال شيخ بود* kelimeleriyle tarih düşmüştür (vr.89^b ve 101^a). Bunlardan bir hanımının 991/1583, çocuklarının ise 998/1590 tarihinde vefat ettikleri ortaya çıkmaktadır. İki defa evlendiği bilinen Hazîni Cevâhiru'l-ebrâr'da hanımı ve çocuklarıyla hacca gittiğinden bahsederken, Dû Mersiye isimli eserinde vefat eden hanımı için yazdığı mersiye, hanımını hacca götüremediğinden bahsettiğine göre, vefat eden ve mersiye konu olan hanım, Hazîni'nin ikinci hanımı olmalıdır⁸⁰.

Çocuklarının vefat nedeni büyük bir ihtimalle veba salgınıdır, zira Joseph von Hammer Purgstall Büyük Osmanlı Tarihi adlı eserinde 10 Eylül 1592 senesinde “Vebadan dolayı halk tersane arkasındaki Okmeydanı'nda ve Boğaziçi'nin öteki taraflarında bulunan Alem Dağı'nda duaya çıkarak, bu afetin ortadan kaldırılmasını Hûdâ-yı Mûteâlden istirham ettiler” demektedir. Halkın toplu duasını gerektirecek kadar büyük bir salgın hastalığın iki sene boyunca devam etmesi de o dönem için gayet doğaldır⁸¹.

Hazîni çocuklarına büyük saygı duyduğu kişilerin isimlerini vermiştir. “*Bu çocuklara, Cüneyd-i Bağdâdi ve Ubeydullâh-i Ahrâr'a nisbetle Cüneyd ve Ubeyd isimlerini koymuştur*”⁸². Memleketine dönme sebepleri arasında maddî sıkıntılarının yanında ondan daha önemli olarak Ahmed Yesevî hazretlerinin âdâb ve kurallarının unutulmamasını belirtmiştir⁸³. Hazîni'nin memleketine dönme isteği içinde olduğu, bu isteğini gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve kesin olarak ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Ancak Dr. Seyfuddin Refiu'ddin ve Dr. Nadirhan Hasan, Hazîni'nin

⁷⁹ Hazîni, Du Mersiye, vr.101^a

⁸⁰ İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 25.

⁸¹ İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 25.

⁸² İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 25.

⁸³ Hazîni, Menba'u'l Ebrâr fî Riyâzi'l-Ebrâr, vr. 59a.

“Câmiu’l-Mürşidîn” adlı eseri hakkındaki makalelerinde, “Hazîni’nin 1594 yıl, altmış yaşında (vefatına üç sene kala) yazmış olduğu bu kitap”⁸⁴ şeklinde ifadeleri vardır.

---

⁸⁴ Seyfuddin Refiu’ddin , Nadirhan Hasan, “Hazîni’nin “Câmiu’l-Mürşidîn” adlı eseri hakkında”, Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2004, s. 159.

e) Seyyid Mansur

Hazîni'nin eserlerinde sık sık bahsettiği kişi, şeyhi Seyyid Mansur'dur. “*El-Belhî sümme'l-Hisârî ve'l-Buhârî*” nisbeleriyle anılır⁸⁵. Onun büyüklüğüne inanarak övgüyle bahsetmektedir; “*Seyyid Mansur meşâyih-ı âlem içinde miknatîs-ı ekberdir. İstese cemî'-i kâinâtı tasarruf eder, istemese ehl-i âlemni kendisinden kaçıırur*”⁸⁶. O, şeyhini “*Mürşidü'l-Kürd ve'l-Arab ve'l-Acem*” şeklinde övmektedir. Onu manevî rütbesiyle Ahmet Yesevî'ye denk tutmaktadır⁸⁷.

“Şüphesiz şibh-i Seyid Mansur-ı mest
Belki ayn-ı Ahmed odur ez-elest.”⁸⁸

Seyyid Mansur, babası Seyyid Caferi küçük yaşta kaybeder. Devir Moğol fetretidir ve kıtlık hat safhadadır. Seyyid Mansur bunun üzerine geçim yolları arar, kur dokur, kaşık yontar. Kaşıktıraş lakabı ona buradan gelmektedir. A. Yesevî'ye de kaşık yontma bakımından benzemesi ilginçtir.

Madenlerde çalışan, mecnun gibi oradan oraya savrulan genç Mansur, bilahere Semerkand'a yerleşir ve evlenir. Sıkıntıların devam ettiği bir sırada ölmüş babası Seyyid Cafer'e iltica eder. Rüyada babası onu bir şeyhin huzuruna iletir. Daha sonra gerçekleşecek olan bu rüyadaki şeyh Buhara'da oturan şeyh Süleyman Gaznevi'dir. Bu dergâhta yıllarca odunculuk ve suculuk yapan Seyyid Mansur canlı bir dille çektiği sıkıntıları anlatıyor. Öyle ki bir ara dergâhın mutfak masrafını karşılamak için kendisini köle olarak sattırmak durumunda kalmış. Nihayet şeyh onu takdir etmiş ve Seyyidliğini de öğrendiği cihetle verdiği çileleri kaldırmış. Nihayet on sekiz yıllık çile sonunda ona halifelik beratı verip, irşâda yollamış. Belh, Kunduz, Şıbrgan gibi yerleri dolaşan Seyyid Mansur asıl hüsn-i kabulü Hisar şehrinde bulur⁸⁹.

Hazîni, şeyhinin Hisâr şehrine gelişi hakkında malumat vermektedir. Memleketin hâkimi: “*Memleket mürşid ve mürebbîye muhtaçtır. Burada ikâmetiniz murâd olunur*” demiş, bu istek üzerine Seyyid Mansur oraya yerleşmiştir. Hisâr'da Hazîni'den başka

⁸⁵ Hazîni, Cevâhiru'l-Ebrâr, vr. 91a.

⁸⁶ Hazîni, Menba'u'l Ebhâr, vr. 49a.

⁸⁷ Hazîni, Cevâhiru'l-Ebrâr, hz. C. Okuyucu, Kayseri, 1995, s. VIII.

⁸⁸ Hazîni, Cevâhiru'l-Ebrâr, vr. 48b.

⁸⁹ Cihan Okuyucu, a.g.e., s. VIII.

birçok halife daha yetiştiren Seyyid Mansur birkaç ülkeye sefer yapmış, ailesi ve bazı müridleriyle birlikte hacc için yola çıkmış, Sultan Süleyman(926-982/1520-66) devrinde hacc yolunda Diyarbakır'da ruhunu teslim etmiştir. Hazînî şeyhinin elli yıl boyunca beldeden beldeye seyahat ettiğini ve vefatı sırasında da 95 yaşında olduğunu bildiriyor. Vefat tarihi için Cevâhiru'l-ebâr'da "şâh-ı hûbân" tarihi düşürüldüğüne göre vefat yılının 965/1557-58 olduğu anlaşılmaktadır. "Menba'u'l Ebhâr'da bu vefatın Ebu'l-feth Sultan Süleyman el-Gazi zamanında, 965/1557 tarihinde olduğu açıkça zikredilmektedir⁹⁰.

Bu verilen bilgilere göre Seyyid Mansur'un doğum tarihi 870/1465-1466 yıllarında olmalıdır. Hazînî, Seyyid Mansur'un geçimini tahtadan kaşık yontup satarak temin ettiğini bildirmektedir⁹¹.

Hazret-i Mevlânâ'nın talebelerinden Kâsım Şeyh hazretleri buyurmuşlar ki: "*Hak Te'âlâ kurtuluşun için dünyadan ne armağan getirdin diye sorarsa, Ey Allah'ım sana sermâyesiz olarak geldim. Lâkin Seyyid Mansur hazretlerinin bir bakışını sana ufak bir hediye olarak getirdim derim. Belki bu, kurtuluşuma vesile olur*". Aşkıyye ve Tayfûriyye tarikatının büyüklerinden Hâce Sengîn hazretleri de şöyle buyurmuşlardır: "*Seyyid Mansur hazretlerini görmek ve onunla konuşmak isterdim. Nundak kasabasında onunla görüşme şerefine nâil oldum ve Allah-ü Teâlâ'nın bana huzur vermesi için dua ettiler. Seyyid hazretlerinin o duasından bugüne kadar 30 yıl geçtiği halde ben hâlâ huzur içinde bulunmaktayım ve umarım ki bu durum benden Allah-ü Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar gitmez*".⁹²

Menkûldür ki Mâverâünnehr'in seçkinlerinden Taşkent'in ve Tatar'ın âlimlerinden Mevlânâ Hâfız Taşkendî ve Mevlânâ Mirzâde-i Müflis, Seyyid Mansur hazretlerinin gıybetini yaparlar, onun büyüklüğünü inkâr ederlermiş. Bir gün Hisâr şehrinde camiden zikir harâreti ile çıkıp evlerine giderken onunla karşılaşmışlar. Bir bakışları ile müridleri olmuşlar. Yeseviyye tarikatının büyüklerinden olan Şeyh Seyyid Ahmed Aliâbâdî hazretleri buyurmuşlardır ki: "*Seyyid Mansur, dünyadaki şeyhler içinde büyük bir mîknatıs gibidir. İstese kâinattaki herkesi kendine çeker, istemese herkesi kendisinden kaçırır*".⁹³

⁹⁰ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 54b-55b.

⁹¹ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 76a.

⁹² Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 47b.

⁹³ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 49a.

Menba’u’l Ebhâr’da rivâyet edildiğine göre Seyyid Mansur hazretleri kendisi hakkında şöyle buyurmuş: “ *Bâyezid Bestâmî hazretlerini hayattayken kimse tanımadı ve o Bestâm’dan on dört kere sen yaramaz âdemsin diye çıkarıldı. Bizi de hayatımızda az kimse tanımuştur ama öldükten sonra çok insan tanıyacak ve makberimizin mürîdi olacaklar*”⁹⁴.

Mevlâ Nazar Bedahşî hazretlerinden şu bilgiler nakledilir. Mevlâ Bedahşî hazretleri Seyyid Mansur hazretlerinin Şıbırgan kasabasından hacca gideceğini öğrenince yolculuğu sırasında ona arkadaşlık etmiş. Yolda Seyyid hazretlerinden biraz ayrıldığı vakit kendisine birçok yırtıcı hayvan görünerek onu parçalamak isterlermiş, Seyyid hazretlerine yaklaşıncı ise bu zararlı hayvanlar kaybolurmuş. Horasan ile Irak’taki nifak ehli Azarbeycan’daki mürtedler, kürtler, şia ehli Seyyid hazretlerinin heybetinden kimseye zarar verememişler ve kervanları böylece Van şehrine ulaşmış. Bunu işitenler, Seyyid hazretlerinin huzuruna toplanıp ona biât etmişler. Van hâkimi olan Kubad Paşa’da kendisine tabi olan yüz bin kişi ile onun mürîdi olmuş. Halvetî şeyhlerinden Şeyhu’l-Harem Mirzâ Çelebi “*Eğer Seyyid hazretlerine Hak Teâlâ biraz daha ömür verse ve İstanbul’a gelse idi bütün silsileleri kendi silsilelerinin içine alabilirdi.*” demiştir⁹⁵.

Seyyid Mansur daha sonra Ahlât kasabasına inmiş ve oranın mürşidi Ömer Ruşenî’nin halifesi, yüz yirmi beş yaşında vefat eden Nureddin Dede ile buluşmuşlar ve birbirleriyle kucaklaşıp, Allah’ı zikrederek devrâna girmişler, semâ etmişler. Onların bu durumunu gören meclistikiler de kendilerinden geçerek figân etmeye, haykırmaya başlamışlar. Muhammed Çavuş sabrının ve tâkâtinin kalmaması üzerine Seyyid hazretlerinin mübarek dizlerini öpmüş, gözyaşları içinde onun hâlini sormuş. Seyyid hazretleri Muhammed Çavuş’a yakında öleceği haberini vermiş. Muhammed Çavuş’un Yeseviyye silsilesi hakkında kimden bilgi alacaklarını sormaları üzerine Seyyid Mansur: “*Yedi yıl sonra Maverâünnehr’den tarikatın âdâbını bilen, zamanın dilini güzel kullanan bir kişi gelecektir*” diye buyurmuştur. Yıllar sonra Hazînî’yi gören Muhammed Çavuş onun Seyyid Hazretlerinin bahsettiği kişi olduğunu anlamış ve ona bi’at etmiştir⁹⁶.

⁹⁴ Hazîni, Menba’u’l Ebhâr, vr. 49b

⁹⁵ Hazîni, Menba’u’l Ebhâr, vr. 50b

⁹⁶ Hazîni, Menba’u’l Ebhâr, vr. 52b-54b

Daha sonra Seyyid Mansur hazretleri Diyarbakır'a gelmiş. Şehrin adının Kara Hamid olduğunu öğrenmiş ve Ak Hamid'e çevirmiş. Oradan Mardin kapısında bulunan Şeyh Muhammed Bekrî'nin mezarına giderek bu topraklardan tanıdık kokular geliyor diyerek burada konaklamak istemiş. Ancak yanındakiler şehre girmek istemişler. Şehre giren Seyyid üç gün sonra vefat etmiş. Defnetmek üzere götürülürken tabut halkın başlarından bir arşın yukarısında gidiyormuş⁹⁷.

---

⁹⁷ Hazîni, Menba'u'l Ebhâr, vr. 55a-b.

f) Silsileleri (Yeseviyye ve Nakşibendiye)

Hazîni Yeseviyye Tarikatındaki Silsilesini Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eserinin 64^b ve 65^a varaklarında ayrıca Menba'u'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinin 45^a ve 45^b varaklarında vermektedir:

Seyyidü'l-Mürselîn Hz. Muhammed Mustafa (a.s.) (571-632)

Ebû Bekr es-Sıddîk (571-634)

Selman el-Fârsî (568-641/642)

Kâsım b. Muhammed (645-718/724/725)

İmam Cafer Sâdık (699/702-765)

Bâyezid-i Bistâmî (804/875)

Şeyh Ebû'l-Hasan el-Harakânî (963-1033)

Ebû Ali el-Fârmedî (1042/1043-1084)

Şeyh Yûsûf el-Hemedânî (1048/1049-1141)

Hâce Ahmed el-Yesevî (1093/1166)

Hakîm Ata (?-1186)

Zengi Ata (?-1258)

Sadr Ata (?)

Şeyh Cemâlüddin eş-Şâşî (?)

Eymen Baba (?)

Hasan Ata (?)

Şeyh Ali Şeyh (?)

Mevdûd Şeyh İkkânî (?)

Şeyh Hadim-i Türkistânî (?)

Şeyh Cemâlüddin el-Kaşgarî Buhârî (?)

Şeyh Süleyman-i Gaznevî (?)

Seyyid Mansur el-Belhî (1462-1457)

Sultan Ahmed bin Mahmud el-Hazîni (1532/1533-1594/1595)

Hazîni, Nakşibendiyye Tarikatındaki Silsilesini Menba'u'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr adlı eserinin 28^a ve 28^b varaklarında vermektedir.

Abdülhâlik-i Gücdevânî (1044-1179)

Ârif-i Rîvgerî (1067-1113)

Mahmûd-i Encîrfağnevî (?-1286)

Ali-i Râmitenî (?-1328)

Muhammed Baba Semâsî (1195-1354)

Seyyid Emîr Külâl (1277/1278-1370)

Bahâeddîn Nakşibend (1318-1389)

Yâ'kûb-i Çerhî (1360/1361-1447)

Ubeydullah-i Ahrâr (1404-1490)

Muhammed Kadı-i Semerkandî (1443-1562)

Hâcegî Ahmed-i Kâsânî (?-1542)

Muhammed İslâm-i Cuybârî (ö.971/1563)

Hâce Sa'd (Hâce-i Kelân) (?-1584)

Sultan Ahmed bin Mahmud el-Hazîni (1532/1533-1594/1595)

B) EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Hazîni eserlerinde genelde tasavvufî konuları işlemiştir. Onun eserleri İlâhî aşk, tasavvufî zevkler, Peygamberler ve büyük zatların menkıbelerinden oluşmaktadır. Hazîni'nin Allah'a hamd, peygamberimize na'at maksadıyla yazdığı gazel, kaside ve rubâi tarzında kaleme aldığı birçok manzûmeleri mevcuttur. Çeşitli tabiat olaylarını ve güzelliklerini, Memduh ve sevgilisinin özelliklerini dile getiren tavsîfî şiirler, bu muhtevaya sahip beyitler, yer yer güzel teşbihlerle donatılmışlardır. Hazîni'nin eserlerinde kelimeler arası münasebet güçlüdür. Tenâsub ve iştikâk sanatlarına çokca rastlanmaktadır. Şairimiz sanat yapmakta hiç zorlanmamıştır. Lafiz sanatlarına dikkat etmekle beraber, sanat yapmak için vezin ve manayı zorlamamış, sıkıntıya sokmamıştır. Üslûp ve dili akıcı olmakla beraber, iyi Arapça bildiğinden bazı az kullanılan Arapça kelimeleri de kullanmış, bu da yer yer anlamada zorluklar oluşturmuştur⁹⁸.

⁹⁸ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 49.

Hazîni'nin şiiirlerinde Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Ferîduddîn-i Attar gibi mutasavvıf şairlerin etkisi vardır. Onun eserlerinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hâfız-ı Şîrâzî, Ferîduddîn-i Attar, Şems-i Tebrîzî ve Seyyid Mansur hakkında beyitleri vardır. “O, dönemindeki yeni üslupları kullanmayı tercih etmemiştir. Şiiirleri genel olarak kolay anlaşılır olmakla birlikte bazı az kullanılan kelime ve terkipleri kullanarak zaman zaman tekellüflü ve zor anlaşılır beyitler ortaya çıkarmıştır”⁹⁹.

1) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî:

این تویی ممدوح مولانای رومی دمبدم   آفتابِ مشرقِ غیبی به انوار قدم

غیر مولانا بسرّ شمس واقف نست کس   واقفِ اسرارِ او شد جانِ مولانا و پس¹⁰⁰

“Bu Mevlânâyı Rûmî'nin içten hamdını üfledim, ışıklı adımlarıyla doğunun gizli güneşi.”

“Mevlânâ'nın dışında Şems'in sırrına kimse vakıf değildir, Onun sırrına vakıf Mevlânâ'nın canı oldu ancak.”

صد هزاران شمس از هر موی او آویخته   شاهبازانِ بیعدد در دورِ او پر ریخته

ذاتِ مولانا بخوبی شد ز مستورانِ غیب   شمس و صد مانندِ او از جلوهایش سر به جیب

در کمالاتِ جلالِ الدین کسی را راه نیست   هر کسی از کنه مولانای روم آگاه نیست¹⁰¹

“Onun her saç telinden yüzbinlerce Şems sallanmaktadır, sayısız doğan onun devrinde tüy döktü.”

“Mevlânâ'nın zatı iyilikte âlemin gizlilerinden oldu, Şems ve onun gibi yüzlercesi cilvelerinden onun en iyi dostları oldu.”

“Kemalatta hiç kimse Mevlânâ'nın yolunda değildir, herkes günahattan Mevlânâyı Rûm'un gerçek hüviyetinden haberdar değildir.”

هست مولانا زبردستی که شیرِ آن جهان   زیر ضرب پنجه اش چون رو نهران در هول جان

پهلوانی نیست در میدانِ مردان چون جلال   از رجالِ الله هرگز کس نه مولانا مثال

⁹⁹ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁰ Hazîni, Tesellâ'u'l-Kulûb, 43b.

¹⁰¹ Hazîni, Tesellâ'u'l-Kulûb, 44a.

102 مثنوی معنوی را هر که او ادراک کرد صد هزاران سر براهِ حضرتِ او خاک کرد

“Mevlânâ elinin altında bu cihanın aslanına sahiptir, onun pençesinin darbesi altında yüz sürenler can derdindeler.”

“Mertler meydanında Celal gibi bir pehlivan yoktur, Allah katında ileri gelenler arasında Mevlânâ’ya benzer hiç kimse yoktur.”

“Mesnevi’yi mağneviyi her kim ki idrak ederse, yüzbinlerce yol alır, Hz. Allah onu alçakgönüllü yapar.”

2) Hâfız-ı Şîrâzî:

Hazîni’nin Farsça divanındaki Hâfız-ı Şîrâzî ile ilgili gazellerin matla’ beyitleri verilmiştir.¹⁰³

Divan (906/1)

حافظ آن خاور شیراز معانی پر تو برده از کوی مه و مهر درخشنده گرو

“Şiraz’ın güneşi olan Hâfız, parlak anlamları, parlayan ay ve güneşin mahallesinden ödünç almıştır.”

Divan (963/1)

ادر کأساً و ناولها الا یا ایها الساقی ز حد شد دردِ مخموری شفا ده زان می باقی

“Kadehi döndür ve sun ey Saki, sarhoşluk derdi haddi aştı, o ebedî şaraptan şifa sun.”

Divan (976/2)

ز حد بگذشت بیدادئِ مخموری عفاک الله ادر کأساً و ناولها الا یا ایها الساقی

“Mahmurluğun zulmü haddi aştı, Allah seni affetsin, kadehi döndür ve sun ey Saki”

¹⁰² Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 45b.

¹⁰³ İbrahim Kunt, a.g.e. , s.51.

3) Ferîduddîn-i Attar:

Divan (1037/3)

هیچ می دانی فریدالدین عطار چه گفت نیم شب از جلوهٔ سیمرغ در چین شد پری

“Ferîduddîn-i Attar sana ne söyledi biliyor musun? Simurgun gece yarısı görünmesiyle, peri kaçtı.”¹⁰⁴

4) Şems-i Tebrîzî:

شمس آن خورشیدِ شرقِ اولیا   شمس آن کو تاجِ فرقِ اصفیا
شمس آن خورشیدِ فارغ از کسوف   شمس آن بدرِ مطهر از خسوف
شمس آن دریایِ موجِ عمیق   شمس آن دریا و شانِ دروی غریق¹⁰⁵

“Şems ki doğunun evliyası olan güneş, o Şems ki farklı en parlak taç.”

“O Şems ki güneş tutulmasından kurtulmuş olan güneş, o Şems ki ay tutulmasından arınmış olan dolunay.”

“O Şems ki derin dalgalı deniz, deniz ve benzeri kendisinde boğulmuş olan Şems.”

شمس و مولانا بهم در و صدف   پرورشها دیده در بحر شرف

شمس تبریزی که گامش بر سر افلاک بود   جملهٔ ارواح ز بر مقدم او خاک بود¹⁰⁶

“Şeref denizinde terbiye görmüş Şems ve Mevlânâ birbirine inci ve sedef”

“Şems-i Tebrîzî ki onun arzusu feleklerin başı üstündeydi, bütün ruhlar onun ayak basma yerinde toprak idi.”

5) Seyyid Mansur:

ای حزینی در سید منصور کن ایثارِ جان   تا اناالحق گو توانی گشت در دارِ جهان¹⁰⁷

¹⁰⁴ İbrahim Kunt, a.g.e. , s.53.

¹⁰⁵ Hazîni, Tesellâ'u'l-Kulûb, 37a.

¹⁰⁶ Hazîni, Tesellâ'u'l-Kulûb, 43b.

“Ey Hazîni canımı Seyyid Mansur için feda et ve enelhak diye söyleki dünya meskeninden geçebilesin.”

از سید منصور تا گشتم جدا دارِ عالم شد ز آهم پر صدا¹⁰⁸

“Seyyid Mansur’dan ayrı düşüğümden beri âlem ahımdan sesle doldu.”

مرشد و قطبِ دین سید منصور دارِ عالم ز روی او پر نور¹⁰⁹

“Dinin mürşidi ve kutbu olan Seyyid Mansur, âlem onun sebebiyle nurla doldu.”

Kendisini rindler grubundan sayan şair, eserlerinde mey, meyhane, sâkî gibi pekçok manzum kullanmıştır. Hazîni’nin şiirlerine hâkim olan konular genelde tasavvuf, tavsif, tasvir, hayattan şikâyet, dini heyecan, memleket hasreti gibi unsurlardır.

C) ESERLERİNDE İŞLEDİĞİ KONULAR

Hazîni eserlerinde genel olarak tasavvufî ve ilahi aşk ile ilgili konuları işlemiştir. O, Yeseviye tarikatının şeyhi olması münasebetiyle birçok eserinde Yeseviye silsilesindeki şahısları hayırla anmış ve onları övmüş, bununla beraber Nakşibendiye tarikatını da kardeş olarak gördüğünü ifade etmiştir. Tasavvufî neşe içinde yazılmış olan, aşkın çeşitli hallerini, maşuğun umursamazlık ve zalimliğini anlatan manzûmeler onun eserlerinin en yoğunluklu konusunu oluşturmaktadır. Hazîni’nin eserlerinde Allah’a hamd, Hz. Peygambere na’at maksadıyla yazdığı birçok manzum ve mensur kısım mevcuttur. Eserlerinde zaman zaman ayetlere, hadislere ve peygamber kıssalarına işaret ve telmihlerde bulunmaktadır. O, yeri geldikçe Allah’tan kendisini bağışlamasını ve Hz. Peygamber efendimizden de kendisine şefaati olmasını istemektedir¹¹⁰.

Hazîni Yeseviye tarikatının şeyhi olduğundan eserlerinde işlediği konular genellikle tasavvufî büyükleri övme konusunun olması doğaldır. O eserlerinde birçok yerde Ahmed-i Yesevî’yi övmüştür. Onun, şeyhi Seyyid Mansur’a olan düşkünlüğü ve hayranlığı da eserlerinde sürekli işlediği konulardandır. “Çeşitli tabiat olaylarını ve

¹⁰⁷ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 42b.

¹⁰⁸ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 49b.

¹⁰⁹ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 53b.

¹¹⁰ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 54.

güzelliklerini, Memduh ve sevgilisinin özelliklerini dile getiren tavsifi şiirler; bu muhtevaya sahip beyitler, yer yer güzel teşbihlerle donatılmıştır.”¹¹¹

Hazînî, bütün eserlerinde memleketine olan özlemini dile getirmektedir. O, vatan hasretini, başına gelen talihsizlikleri, çekmiş olduğu maddi ve manevi sıkıntıları, yaşlılığı ve benzeri konuları işleyerek yaşadığı sorunlardan dolayı şikâyet etmektedir¹¹².

---

¹¹¹ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 55.

¹¹² İbrahim Kunt, a.g.e., s. 55.

D) ESERLERİ

1) CÂMÎ'-İ MURŞİDÎN (Telif tarihi: 972/1565)

Berlin Staatsbibliothek kütüphanesinde Ms. Orient. Oct. 2847 no ile kayıtlı bulunan bu eser kahverengi meşin bir cilt içinde olup, cilt ebadı 15,5 x 25,5, yazı ebadı ise 8,5 x 17 cm. dir. Her sayfa 19 satır üzerine tertip edilmiştir. Nesta'lik hat ile yazılmış manzum ve mensur 115 varaktan oluşmaktadır. Eserin kısa tanıtımı 1968 yılında Wilhelm Eilers tarafından Almanya'da yapılmıştır¹¹³.

Hazîni'nin eseri dört bölümden ibâret olup dört büyük tarikat; Hâcegân (Nakşibendiyye), Yeseviyye, Kübreviyye ve Aşkîyye silsileleri ile onların esasçıları, pir u kâmillerine dair bilgiler verir. Eser hamd ve na'tlarla başlamaktadır. Hülefâ-i râşidî'nin medhi, tasavvuf yolu ve âriflik meselelerinden de etraflıca bahseder.

2391 beyitten fazla şiir, nesrî beyanlar, âyet-i kerimeler, hadis-i şerifler, mutasavvıfların değerli sözleri, makaleler, çeşitli menâkıb ve rivâyetlerden oluşan bu eser nazım ve nesir numunesidir. Müellif tasavvuf erbâbı, şeyh, mürşid, sûfî, ârif, velilerin fikir ve mülâhazalarından faydalanarak iktibaslar yapar, irfânî meselelerin mâhiyetini derin derin açıklar¹¹⁴.

Eserin ilk kısmı vr. 16^b'ye kadar Mesnevî tarzında yazılmış münacatlardan ve aynı konuyu anlatan mensur parçalardan oluşmaktadır. Daha sonra yine manzum ve mensur karışık bir biçimde çeşitli naatlar ve Hz. Peygamberi öven bir kısım vr. 25^a'ya kadar devam eder. Akabinde Hülefâ-ı râşidîn ile ilgili bölüm gelir ve vr. 38^a'ya kadar devam eder. Önce genel olarak tüm evliya Mesnevî tarzında yazılmış bir manzumeyle övülür, önemleri anlatılır. Hazîni ismi ilk olarak vr. 45^b'deki bir manzumede geçer, daha sonra da birçok defa yazarın ismine tesadüf edilir¹¹⁵.

Hazîni, vr. 49^b'de bu eseri dört bölüme ayırdığını, 1. bölümde Yeseviyye, 2. bölümde Nakşibendiyye, 3. bölümde Kübreviyye ve 4. bölümde Aşkîyye-i Sıdkîyye tarikatlarından ve bunların silsilelerinden bahsedeceğini söyleyip birinci bölüme başlar. "Ahmed-i Yesevî'yi ve silsiledeki diğer şeyhleri öven çeşitli manzum ve mensur

¹¹³ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 31.

¹¹⁴ Hacer Sevim, a.g.e., s. 13.

¹¹⁵ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 31.

parçalarla vr. 91^a'daki Nakşibendiye kısmına kadar devam eder, vr. 99^a ve 105^a arasında Kübreviyye ve vr. 105^a ve 114^a arasında Sıdkıyye-i Aşkiyye tarikatlarından ve bu tarikatların silsilelerinden bahseder. Eserde, bu tarikatların bütün şeyhlerinin önemli menkıbelerinden bahsedilmektedir¹¹⁶.

Müellif, kitabının te'lif sebebini izah ederken “Bir mü'min kulun gönlünü memnun etmek, onun kalbine sevinç bağışlamak ins ü cinnin ibadetinden efdaldır” (vr.51) denilen hikmetli sözü delil getirip, eserinde öğütlerin çokluğu, onu okuyucuların zevk ve şevkle okuyup, yüksek değer verdiklerini fahr ile yazıyor. Hazînî, “*Eğer ulu zatlar hakkında yazmasaydım, eserimin kıymeti olmayacaktı*” diyor¹¹⁷.

Hazînî yazdığına göre, Ahmed Yesevî Türkistan'da mürşidlik ettiği çağlarda onun feyzinden, ilmi ma'rifî sohbetlerinden istifade etmek için dört iklimden hesapsız halâik akıp geldiği için Yesevî tekkesine Acem Ka'besi denmiştir¹¹⁸.

Hazînî Hz. Muhammed'in “Ümmetinden çıkan ulema Benî İsrail'in peygamberleri gibidir.” Müjdesine ermiş zatlar olarak Mâverâünnehirli evliya ve ulemâyı misal olarak gösterir. Ana yurduna olan sevgisinden Semerkand, Buhara, Harezm, Taşkent ve Hisar şehirlerini medheder. Câmi'i Murşidîn'in dikkate şayan daha mühim bir tarafı da, onda Yeseviyye ve Nakşibendiyye meşayihinin tarif u tavsifleri ile birlikte eğiten ve yetiştiren mukaddes şehirler hakkında etkili fikirler de yer almasıdır. Müellifin itirafına göre, eğer Semerkand iman-itikad genci olsa, Buhâra-i Şerif bahr-ı irfandır.¹¹⁹

Hazînî'nin eserinde başka kaynaklarda az bulunan bazı mühim malumatlar da yer almıştır. Ahmed Yesevî'nin yer altına girmesi, çilehanesinin kuruluş tarihi, oğlu İbrahim'in ölüm hikâyesi, Abdulhâlik Gucdüvânî ve Hoca Arif Rivgerî'yle olan görüşmeleri bunlar cümlesindedir¹²⁰.

2) MENBA'U'L-EBHÂR FÎ RİYÂZİ'L-EBRÂR(Telif tarihi:995/1586)

Tek nüshası İstanbul Süleymâniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa yazmaları, nr. 1425'de kayıtlıdır. Çeharkuşe deri olan ebru bir cilt içinde yer almaktadır. Eser 81

¹¹⁶ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 32.

¹¹⁷ Hacer Sevim, a.g.e., s. 13.

¹¹⁸ Hacer Sevim, a.g.e., s. 14.

¹¹⁹ Hacer Sevim, a.g.e., s. 14.

¹²⁰ Hacer Sevim, a.g.e., s. 15.

varak, 11 satır olup nesih hatla yazılmıştır. İstanbul'da 995/1586'da yazılan bu eserin müstensihî belli değildir. Esâsen Türkçe olan eserde Farsça olarak toplam 280 beyit ve bazı nesir parçaları bulunmaktadırlar¹²¹.

Hazîni, Allah'a hamd, Na't, dört halife ve mezhep imamlarına övgülerle eserine başlamaktadır. Hazîni asıl konuya giriş yapmadan önce eseri yazma sebebini açıklar. O, memleketine dönme niyetindedir. Bunu bilen bazı âlimler kendisinden Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarikatlerinin âdâb ve kurallarını anlatan bir risâle yazmasını isterler. Hazîni eserini âlimlerin bu isteklerine cevap vermek üzere kaleme almıştır¹²².

Dil özellikleri açısından Çağatay ve Anadolu Türkçesi ile Farsçadan oluşan karma bir dildir. Arapça bazı şiirler ve övgü ifâde eden sözler kullanılmıştır. Metnin temel iki konusundan biri, Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının usûl ve âdâbı, diğeri ise bu silsilenin şeyhlerinin menkıbeleridir¹²³.

Hazîni dört hâlifeyi yâd edip överek, her birisinden silsileler geldiğini bildirir. Şöyle ki; Hz. Ebu Bekir yoluyla silsile-i Yeseviyye-i Seviyye ve tarîka-i Sıddîkiyye-i Nakşibendiyye, Hz. Ömer yoluyla silsile-i Pîr Gulgule-i Tayfûriyye ve tarîka-i müteselsile-i Aşkîyye, Hz. Osman yoluyla silsile-i Peyvendîyye ve tarîka-i Çeştiyye, Hz. Ali yoluyla ise silsile-i mu'teber-i Halvetiyye ve mesleke-i Kübreviyye geldiğini bildirir¹²⁴.

Hazîni şeyhlere biatın sünnetin özüne uygun davranış olduğu görüşündedir. Bu yüzden sünneti terk etmenin bid'at olduğunu söyleyerek, “*Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.*” der ve maneviyata şeyhsiz sülûk edilemeyeceğini belirtir. Hazîni, Osmanlı sultanlarından Yavuz Selim ve Süleyman Han'dan eserinin birçok yerinde övgü ile bahsetmektedir¹²⁵.

Eserde en fazla Yesevî tarikatı ve müridlerin sultanı olarak nitelendirilen Hoca Ahmed Yesevî'den bahsedilmektedir. Hazîni Ahmed Yesevî'yi överken zikr-i erreden de bahseder. “Bu zikrin en has, en güzel zikir olduğunu belirtir. Saygın olan kimseler bu zikir sayesinde tarikatte derinleşmişlerdir. Bu zikri çekenler dinî ve ledünnî ilimleri kazanırlar; bu zikir nefsin ve hevânın isteklerini yok eder, dünya ehline tazelik ve parlaklık verir, iç aynasını ve ruhunu parlatır. Kalbe incelik, akla dikkat verir,

¹²¹ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 32.

¹²² Hacer Sevim, a.g.e., s. 18.

¹²³ Samire Mahmudova, a.g.e., s. 11.

¹²⁴ Samire Mahmudova, a.g.e., s. 12.

¹²⁵ Hazîni, Menba'u'l Ehbâr, vr. 12b.

kerâmetlerin meydana gelmesine vesile olur, makamların ve virdlerin faydalısıdır, hakikat ehline Allah sırlarını gösterir, Rabbânî mertebelerin tamamlayıcısıdır, ruha ait mizacların mühimidir, Yeseviyye tarikatını diğer silsilelerden farklı kılar. Birçok ârif bu zikri çekerek kendilerinden geçmişlerdir¹²⁶.

Ayrıca Hazînî eserde bu zikri erreyi Hoca Ahmed Yesevî'ye Hızır aleyhisselam'ın telkin ettiğinden bahsetmektedir. Hazînî, zikr-i errenin caiz olup olmadığı hakkında Mevlânâ Celâleddin Rûmî hazretlerinin vefatlarından sonra semanın câiz olup olmadığı kendisine sorulan Hazret-i Şeyh Sadreddin el-Konevî hazretlerinin cevabını nakleder. *"Her şeyh kavmi içinde nebî gibidir."* (Yeni yeni kurallar ihdâs edebilir.) buna bağlı olarak zikr-i erreden şüphelenmenin câhillik olduğunu, akıl sahipleri için bu delillerin kâfi olduğunu dile getirir¹²⁷.

Hazînî, Ahmed Yesevî'nin hafî zikrinin kemâle ermesi ve maneviyatın elde edilmesi için tarikata intisâb eden bir müridin dikkat etmesi gereken dört şarttan bahsettiğini ilave etmektedir. Bunlar; Zaman, İhvân, Mekân ve Rabtu's-sultân'dır¹²⁸.

Hazînî, eserinde vatanı Tacikistanı sık sık hatırlayıp hasreti ve gurbet acılığını dile getirmektedir. Eserinin Farsça kısmında müellif mübâlağa ile hiçbir pâdişâhın tâcına baş eğmediğini, buna karşın vatan toprağının tozuna dahi başını koyacağını bildirmektedir. Gurbetteki hâlini tasvîr ederken, vatan toprağının gözlere nûr vereceğini ifâde etmekte ve tabiplere seslenerek gurbet derdinin vatan toprağından başka ilâcı olmadığını söylemektedir. Bu arada vatanını yâd ederek Hisâr şehrinin feyz ve bereket şehri olduğunu vurgulamaktadır¹²⁹.

Hazînî eserini sâliklerin bir araya gelmesine vâsıta, Nakşibendiyye tarikatı için bir sened, Yeseviyye tarikatı için ise bir necât olması amacıyla kaleme aldığını bildirmektedir¹³⁰.

3) TESELLÂ'U'L-KULÛB (Telif Tarihi: 996/1589)

Bilinen tek nüshâsı, Paris Milli Kütüphanesi Farsça yazmalar Bölümü 263 no (Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263)'da kayıtlı, üç eseri ihtiva eden bir

¹²⁶ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 18a-b.

¹²⁷ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 27b.

¹²⁸ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 60a.

¹²⁹ Samire Mahmudova, a.g.e., s. 13.

¹³⁰ Hazînî, Menba'u'l Ebhâr, vr. 80a-b.

mecmuanın 2^b ve 84^b varakları arasındadır. Nüsha ta'lik hatla yazılmış olup, 11sattır üzerine kaleme alınmıştır.

Eser çalışma konumuz olduğundan daha geniş bilgi ilerleyen kısımlarda verilecektir.

4) DÛ MERSİYE (Telif tarihi: 996/1589)

Bilinen tek nüshası, Paris Milli Kütüphanesi Farsça yazmalar Bölümü 263 no (Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263)'da kayıtlı, üç eseri ihtiva eden mecmuanın ikinci kısmı olan vr. 85^a ve 101^b arasındaki kısım, üç kişi için yazılmış iki mersiye den oluşmaktadır¹³¹.

BİRİNCİ MERSİYE

Manzûme, remel bahrinin fâ'ilâtun/ fâ'ilâtun/ fâ'ilâtun/ fâ'ilun vezniyle, Hazîni'nin hanımlarından birinin vefatı münasebetiyle yazılmış olup Farsça 208 beyitten oluşan on bir bendli bir tercî-i bendir¹³².

İKİNCİ MERSİYE

94^a'da "der mersiye-i evlâd-ı ekbâd" başlığıyla bir mersiye daha başlamaktadır. Hazîni'nin bu mersiye yeyi de çocukları için yazdığı anlaşılmaktadır. Bu ikinci mersiye hafif bahrinin fe'ilâtun/ mefâ'ilun/ fe'ilun vezniyle yazılmış, beş bend ve 157 beyitten oluşan bir tercî-i bendir¹³³

5) HUC CETU'L-EBRÂR (Telif tarihi:996/1589)

Bilinen tek nüshası, Paris Milli Kütüphanesi Farsça yazmalar Bölümü 263 no (Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263)'da kayıtlı, üç eseri ihtiva eden mecmuanın üçüncü kısmı olan vr. 102^a ve 173^b arasındaki bölüm, Hazîni'nin Hucetu'l-Ebrâr isimli eseridir. Bu eser ilk olarak Sa'îd-i Nefîsî tarafından, Mesnevî-i Hucetu'l-ibrâr ismiyle tanıtılmıştır. Yazarının ismi bilinemediğinden olsa gerek, Seyyid Murşid Dervîş-i Yesevî olarak kaydedilmiştir. Sa'îd-i Nefîsî bu eserin İstanbul'da 996/1589 yılında,

¹³¹ İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 38.

¹³² İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 39.

¹³³ İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 40.

Yesevî tarikatının şeyhleri hakkında yazıldığını ve Osmanlı sultanı III. Murad adına kaleme alındığını belirtmiştir¹³⁴.

Bu eser nestalik yazıyla yazılmış olup toplam 2020 beyitten meydana gelmektedir. Satır sayısı 11 ile 15 arasında değişen metin Katalog bilgilerine nazaran Osmanlı cildi ile ciltli olup, 17. Yy'ın sonlarında istinsah edilmiştir ve 80x145 ve 140x210 mm ölçülerindedir¹³⁵.

Bu manzumede Hazînî, Allah'ın isimlerinden ve bu isimleri zikretmenin güzelliklerinden (vr.103^b), besmelenin öneminden, besmelesiz başlanan işin sonunun kesik olduğundan, Allah'ın isimlerini her zaman hatırlamak gerektiğinden (vr.104^{a-b}-105^a), ilmin öneminden, Hz. Peygamber'in “ *ilim Çin'de bile olsa alınız*” hadisinden, hem açık hem de gizli zikirle Allah'a ulaşılabileceğinden(vr.105^b,107^b.108^a...), cehri zikri inkâr etmemek gerektiğinden, salikin sülûkunda Hz. Peygamber'in yanındaki Hz. Ebubekir gibi olması gerektiğinden (vr.106^a), erre zikrinin öneminden, hastalıkların devasının zikirde olduğundan, evliyayı gerçek tabipler olarak bilmek gerektiğinden(vr. 106^b-107^a), nefs-i emmâre'nin kötülüklerinden (vr.109^b) bahsetmektedir¹³⁶.

Daha sonra Na't-ı nebi (vr.110^b), mensup olduğu tarikat dolayısıyla Allah'a şükür (112^b), Osmanoğullarına dua ve sultan III. Murad Han'a övgüler (113^a-116^b)'in yer aldığı eserde vr. 116^b-125^b arasında eserin telif sebebi hakkında bilgiler verilmektedir. Burada verilen bilgilere göre şeyhi Seyyid Mansur ölünce Hazînî'de rahat ve huzur kalmamış. O huzursuzlukla gurbete düşmüş ve hacca gitmiş, dönüşte İstanbul'da kalmış. Yazar İstanbul'da başka tarikatlar olduğu halde Yesevîliğin olmamasına üzülmüş ve Yesevîliği telkin için çok uğraşmış ama tek mürîdi bile olmamış(121^a). Bunun üzerine gönlüne tekrar memleketine dönme ve isteyenlere Yesevî yolunu öğretme arzusu düşmüş. Ancak bunun için gerekli yol masrafı da yokmuş. Mescidde iken hâlini arz için Seyyid Mansur'a teveccühde bulunmuş. Gayb âleminden kendisinin padişahın inâyetine mazhar olacağı bildirilmiş. Bu ara padişahın Derviş ismindeki bir yakınının da kendisine biat ederek Yesevîliği benimsemiş olması onu cesaretlendirmiş¹³⁷.

¹³⁴ Sa'îd-i Nefisî, Târih-i Nazm u Nesr der Irân ve der Zebân-ı Fârsî, I-II, Tahran 1363/1984, I, 407; İbrahim Kunt, a.g.e. , s. 41.

¹³⁵ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 41.

¹³⁶ İbrahim Kunt, a.g.e. , s 42.

¹³⁷ Hacer Sevim, a.g.e., s. 7.

125^b'den itibaren "Der beyân-ı mukaddime" başlığı altında belirtiyor ve bazı nasihatlerde bulunuyor: Buna göre mürşidsiz vuslat mümkün değildir ve şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır. Şeyhin hatası senin sevabından iyidir. Kezâ ilim tekebbüre yol açar, oysa manevî olgunluk için fakr ve edeb gerekir(133^a). Eserde daha sonra Yesevî'nin ailesi, memleketi ve menkıbeleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Buradaki bilgiler hemen hemen Cevâhiru'l-Ebrâr ve Menba'u'l Ebhâr'daki bilgilerle paralel bilgilerdir. Yesevî silsilesi sayılırken sıra kendisine gelince yazar Molla Emin'e olan bağlılığını tekrar ifade ediyor(143^b)¹³⁸.

147^a'dan itibaren uzunca bir kısım ise Seyyid Mansur'un tekkedeki çile hayatı ve menkıbelerine ayrılmıştır. Cevâhiru'l-Ebrâr'da çok daha tafsilatlı olan bu bilgilere göre Seyyid 66 sene Mürşid-i âlem olmuş ve sonuncusu kendisi olmak üzere on iki halife bırakmış. Hazînî, Seyyid Mansur'un kapısında on iki sene hizmet ettiğini ve şimdi elli altı yaşında olduğunu bildiriyor. Eldeki eserin telif tarihi 996 yılı olduğuna göre yazarın da 940 yılında doğduğu anlaşılıyor(149^b). Daha sonra şeyhi Seyyid Mansurla ilgili bilgilere geçen Hazînî bazı küçük farklarla diğer iki eserde de anlatılan Seyyid Mansur'un Belh'ten hacc niyetiyle Diyarbakır'a gelişi ve orada vefat edişini hikâye ediyor(150^b)¹³⁹.

Kitabı yazdığı sıralarda uzun zamandır İstanbul'da bulunan Hazînî tekrar memlekete dönmek ve Yesevîliği yaymak isteğini belirtiyor. Ancak bu yolculuğa çıkmak için yazdığı bu risalenin padişah III. Murad'ın eline geçmesine ve onun yardımına vesile olmasını ümid ediyor(154^b). 155^b'de yer alan "Hatime" kısmından itibaren eser çeşitli dualar ve temennilerden ibarettir. Son birkaç sayfa ise Hazînî'nin kendi eseri hakkındaki bazı bilgi ve ümitlerini ihtiva etmektedir. Buna göre eser 30 günde yazılmış(170^b). Hazînî Farsça olduğu için eserinin kıymetinin İstanbul'da pek anlaşılamayacağından endişe ediyor ve onun Semerkand, Buhara, Hocend ve Hisar gibi Farsça konuşulan yerlere ulaşmasını temenni ediyor. Eserinin oralardaki Yesevî, Nakşî, Aşkî ve Kübreviyye zümreleri için bir nimet olduğunu düşünüyor¹⁴⁰.

---

¹³⁸ Hacer Sevim, a.g.e., s. 8.

¹³⁹ Hacer Sevim, a.g.e., s. 9.

¹⁴⁰ Hacer Sevim, a.g.e., s. 10.

6) DİVÂN (Telif Tarihi 999/1591)

Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Müzelik Yazma Kitaplar arasında 146 numara ile kayıtlıdır. Eser, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından görülüp incelenmiş ama bu inceleme bilgileri de henüz yayınlanmamıştır. Farsça olan bu eser, 27,2 x 17,2 cm. cilt ebadına ve 20,5 x 11,5 cm. yazı ebadına sahiptir. 291 varak ve her sayfasında nesta'lik hatla yazılmış 17 satır ve her satırda bir beyit bulunmaktadır. Makta' beyitleri birer mısra halinde yazılmıştır. Kenarları ve sırtı tamir görmüş, yanları düz altın yaldızlı cetveli, ortasında, üstünde ve altında birer madalyonlu, içinde kabartma yaprak ve çiçek motifli gömme ve altın yaldızlı şemseli, miklepli, miklebinde madalyonsuz küçük bir şemseli, koyu kırmızı meşin ciltli bir eserdir. Kâğıdı filigranlı, aharlı ve açık sarımsı renktedir. 1^b yaprağının başında güzel bir tezhip bulunmaktadır. Sayfa kenarları siyah bir hat içinde ince altınyaldızlı cetvelle ayrılmıştır. Her gazelin makta' beyti ortaya, her satıra birer mısra gelecek şekilde yazılmıştır¹⁴¹.

Birinci yaprağın a yüzünde, bu eserin Hâcegân-ı Dîvan-ı Hümayun'dan olan Medineli Musa Bey'den Medineli Şâzilî İbrahim'e intikal ettiğine ve İbrahim Bey tarafından vakfedildiğine dair 1 Muharrem 1244/13 Temmuz 1828 tarihli Türkçe bir yazı bulunmaktadır. Bu yazının altına da "İbrahim" mührü basılmıştır. Aynı sayfada Şam Valisi Musa Edib'in 1237/1822'de temellük ettiğine dair imzalı bir kayıt ve Said Hemdem Çelebi (ö. 1858)'nin temellük ve Mevlânâ Dergâhının vakıf mührü bulunmaktadır¹⁴².

Yazmanın istinsah tarihi 291 numaralı yaprağın a yüzünde "limusannifihî fî sene 999" şeklinde, sayfanın alt kısmında belirtilmiştir. Bu tarihten anlaşılan, bu eseri yazma işinin 999/1591 yılında bitirildiğidir. Ayrıca müstensih ismi bulunmamaktadır. Eserde herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Bazı sayfalarda haşiyeye yazılmış beyit ya da beyitler, hatta bir veya bir kaç gazel bulunmaktadır. Örneğin vr. 30^a'da 190 no'lu gazelin 8. beyti haşiyeye yazılmış, bulunması gereken yer ise bir kaç noktayla işaret edilmiştir. Vr. 35^a'da bir gazel ve diğer bazı yerlerde bazı gazeller de tümüyle haşiyeye yazılmıştır¹⁴³.

¹⁴¹ İbrahim Kunt, Hazîni'nin Farsça Dîvânı, Nüsha dergisi, sayı 13, 2004, s. 55.

¹⁴² İbrahim Kunt, a.g.e. s. 56.

¹⁴³ İbrahim Kunt, a.g.e. s. 56.

Yazma nüshanın muhtevası şu şekildedir: Birinci yaprağın b yüzü ile 274. yaprağın a yüzü arasında alfabe sırasına göre dizilmiş 1102 gazel, 274^b-280^a arasında 3 kaside, 280^b-281^b arasında 3 tahmis, 282^a-284^a arasında 10 kıt'a, 284^b-290^b arasında 81 rubaî ve vr. 291^a'da bir Mesnevî bulunmaktadır¹⁴⁴.

Tasavvufî ve aşıkâne şiirler; Hazînî'nin bahsettiği aşkın "ilâhî aşk" olduğu birçok şiirinden anlaşılmaktadır. O, Yesevîye tarikatının şeyhi olması münasebetiyle birçok şiirinde Yesevîye silsilesindeki şahısları hayırla anmış ve onları övmüş, bununla beraber Nakşibendiye tarikatını da kardeş olarak gördüğünü ifade etmiştir. Tasavvufî neşe içinde yazılmış olan aşğın çeşitli hallerini, mâşuğun çeşitli umursamazlık ve zalimliğini anlatan manzûmeler, divândaki şiirlerin en yoğunluklu konusunu oluşturmaktadır. Özellikle gazelerde yoğunlaşan bu konuya diğer şiir türlerinde de rastlanmaktadır¹⁴⁵.

Hazînî, Yesevî tarikatının icazetli bir şeyhi olduğundan, divânda yoğunluklu olarak işlenen konulardan birinin de, tasavvufî büyükleri övme konusunun olması tabiidir. Birçok yerde Ahmed Yesevî'yi övmüştür. Onun şeyhi Seyyid Mansur'a olan düşkünlüğü ve hayranlığı da bu konu içinde mütalaa edilebilir. Şairimiz hemen hemen bütün manzûmelerinde beyitler halinde yer yer vatan hasreti, üzüntü, yaşlılık, talihsizlik ve benzeri sebeplerle şikâyetlerde bulunur. Kasidelerde genel olarak bütün Osmanlı sultanları, özel olarak da Sultan II. Selim ve III. Murad övülmüşlerdir¹⁴⁶.

7) CEVÂHİRÜ'L-EBRÂR MİN EMVÂCİ'L-BİHÂR (Telif Tarihi: 1002/1593)

Bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniv. Merkez Ktp. Türkçe yazmalar bölümü 3893 numarada kayıtlı olan Cevâhiru'l-Ebrâr, 1002 yılında telif edilmiş, aynı yılın Rebiulevvel ayında Mahmud b. Hüseyin b. Şeyhî en-Nakşbendî tarafından istinsah edilmiştir¹⁴⁷.

Eserden ilk bahseden Prof. Dr. Fuad Köprülü'dür. Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde, Cevâhiru'l-Ebrâr'ı tanıtp, Yesevîlik konusunda temel kaynak olarak kullandığını ifade etmiştir¹⁴⁸.

¹⁴⁴ İbrahim Kunt, a.g.e. s. 57.

¹⁴⁵ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁶ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁷ İbrahim Kunt, a.g.e., s. 45.

¹⁴⁸ Fuad Köprülü, a.g.e., s. 368.

Bu eser Nihat Azamat tarafından Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde "Cevâhiru'l-Ebrâr" isimli makaleyle tanıtılmış¹⁴⁹, Prof. Dr. Cihan Okuyucu tarafından eserin neşri yapılmış¹⁵⁰, Dr. Nadirhan Hasan tarafından da Özbekistan Fenler Akademisi, Taşkent Ali Şir Nevâî Dil ve Edebiyat Enstitüsünde Doktora tezi olarak hazırlanmıştır¹⁵¹.

Yer yer güve yenikleri olan sırtı deri ebru cilde sahip olan eserin Türkçe kısmı 112, Farsça kısmı 50 varak olmak üzere toplam 162 varaktır. Nesih hatla 15 satır üzerine tertip edilmiştir. Ölçüleri: 264x170 mm., 184x100 mm.

Cetvelin iç kısmı ile dış kısmının kâğıtları farklıdır. Orijinal nüshanın varakları cetveldен kesilerek eldeki deftere yapıştırılmış olduğu tahmin edilebilir. Metni ihtiva eden çerçeve içindeki kâğıt aherli, orta kalınlıkta ve beyaz renktedir. Kenar kâğıdın rengi ise sarıya yakındır. Vr. 1^b'de mavi ve altın renklerinin hâkim olduğu vasat bir mihrabiye mevcuttur¹⁵².

Hazîni'nin bu eserini "tarikatleri ihyâ" gayesiyle ve Sultan III. Murad'ın emriyle yazdığını anlamak mümkündür. Hazîni vr. 103^b'de, aslında Nakşî ve Yesevî büyüklerinin yazıya ve telife önem vermediklerini, yaşadığı dönemde "tarîk-i istirşâd mesdûdu mefkûd olıcak hâletine" geldiği için kendisinin bu kitabı yazmağa mecbur kaldığını belirtiyor¹⁵³.

Cevâhiru'l-Ebrâr'da Yesevî âdâbı ve Yesevî büyüklerinin menkîbelerinden, tarikat hükümlerinden, şeyhlik ve mürîtlik adabından, zikir ve hâlvet âdâbından, riyazet ve dînî vecibelerin bâtnî yorumlarından bahsedilmektedir. En çok menkîbeleri verilen kişiler Ahmed Yesevî ve Seyyid Mansur'dur. Ahmed Yesevî'nin menkîbeleri Türkçe kısımda, Seyyid Mansur'un menkîbeleri ise eserin Farsça kısmında yer almaktadırlar. Eserdeki bilgilerin aktarılmasında herhangi bir tertip ve düzen bulunmamaktadır.

Eserin Farsça bölümü 312 beyitlik Mesnevî tarzında bir manzûmeyle başlamaktadır. Bu şiirde kendisine kadar olan Nakşbendi ve Yesevî silsilesinden bahsetmektedir. Kendi hayatıyla ilgili bazı bilgiler de burada bulunmaktadır. "Farsça kısmın mensur bölümünde ise Yesevî âdâbı, el aldıktan sonra yapılacak işler, zikir çeşitleri ve sâliklerin makamları gibi konular anlatılmaktadır. Vr 134^a ve 159^a arasında

¹⁴⁹ Nihat Azamat, TDVİA, VII, s. 432.

¹⁵⁰ Cihan Okuyucu, a.g.e., 1995.

¹⁵¹ İbrahim Kunt, a.g.e. , s 45.

¹⁵² İbrahim Kunt, a.g.e. , s 46.

¹⁵³ İbrahim Kunt, a.g.e. , s 46.

Seyyid Mansur'un hayat hikâyesinden bahsedilmektedir. Son birkaç varak padişaha dua, eserin bitiş tarihi ve istinsah kayıtlarını içermektedir¹⁵⁴.

---

¹⁵⁴ İbrahim Kunt, a.g.e. , s 47.

İKİNCİ BÖLÜM

TESELLÂ'U'L-KULÛB ADLI ESERİN İNCELENMESİ

Hazîni'nin Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eserinin bilinen tek nüshâsı, Paris Milli Kütüphanesi Farsça yazmalar Bölümü 263 numara (Paris Bibliothéque Nationale, Pers. A.F. 263)'da kayıtlı, üç eserden oluşan bir mecmuanın 2^b ve 84^b varakları arasındadır. Ta'lik hatla yazılmış olup, 11 satır üzerine kaleme alınmış olan bu eser manzum ve mensur karışık olarak yazılmıştır.

A. MUHTEVASI

Eser, besmele ile başlayıp Hz. Allah'ın varlığına ve birliğine hamd ederek Peygamberler ve onların ehli üzerine dua ile devam etmektedir. Manzum ve mensur olarak Hz. Allah'ın varlığı ve tekliği üzerine devam etmiş, Peygamberlerin kerametlerinin açık ve aşikâr olduğunu söylemiştir. (2^b- 3^a)

Manzûm olarak devam ederek önce ney'den ve onu dinlemekten bahsetmekte, sayısız hamd ve naat'la ceza gününe kadar bu saf temiz ney'den üflediğini söylemektedir. Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'den bahsederek Seyyid Âlem'den ayrılığından dolayı ney gibi ah ve elemle inlediğini, şîvesinin uzaklardan ve feryadının uzaklık, ayrılık acizliğinden olduğunu, ateşler içinde yanan gönlünün ayrılık hançeriyle parça parça olduğunu söylemektedir. Defter ve nüshasının baştanbaşa gamla dolu olduğunu ve her kim keder isterse onun risalesini okumasını söylemektedir. (3^b- 4^a)

Allah'a dua ederek ayrılıktan bahsetmekte ve bu ayrılığı sevince dönüştürmesini istemektedir. Allah'a dua ederek tembel ve kusurlu olduğunu, kudretli ve bağışlayıcı olan Allah'tan kusurlarını, ayıplarını gizlemesini ve bağışlamasını istemektedir. Daha sonra Sultanı överek kitabın Kırım Hanlarından Mübârizeddin Şirvan Giray (Gâzi Giray) adına yazıldığını söylemektedir.(4^b- 5^b)

Padişah'ın üzgün ve kederli olmasından dolayı bütün herkesin perişan ve ülkenin altüst olduğunu bu yüzden Padişah'ın ve bu memleketin huzur ve rahat bulması için bu esere "Tesellâ'u'l Kulûb" adını verdiğini söylemektedir. Mesnevî'nin metin şerhinin yeterince yapıldığını ne yazık ki ilk üç beytin şerhinin hiç kimse tarafından yapılmadığını söylemiştir.(6^a)

Mesnevî hakkında övgüler yaparak onun kandil gibi her yeri aydınlattığını onu kendine meşâle, rehber yaptığını söylemiş ve tasavvufî tabirlerle yine Mesnevî'yi övmeye devam etmiştir. Mesnevî'nin büyüklüğü ile ilgili övgülerle devam eder. Daha sonra Hazînî kendisine ney gibi inleyip den mey istemesini söyleyerek, Seyyid Mansur'dan içindeki şarap susuzluğunu gidermesini istemektedir. Onun ruhunun elinden tutarak doğru bir yola gideceğini ve bu üçlemenin şarabının helal olduğunu, su kadar berrak ve temiz olduğunu söylemektedir. (6^b-7^a)

Bazı musannıfların "Hamd ile başlanmayan her iş kesiktir (bereketsizdir.)"¹⁵⁵ Hadis-i şerifi'ni söylediklerinden bahsetmiş, Mesnevî'nin Hz. Allah'a hamd ve büyük zatlara dua ile başlamadığını fakat Mesnevî'nin hepsinin baştan sona kadar Hz. Allah'a hamd ve şükür olduğunu söylemiştir. Hüsâmeddin Çelebi Hz. Mevlânâ'dan istihare istemiş; rüyasında Hz. Peygamber'in ona Mesnevî'nin ilk iki beyitini bir kâğıda yazarak verdiğini görmüş ve bu iki beyit Mesnevî'nin başlangıcı olmuştur. (7^b-8^a)

İyiye yorarak hamd yerine bu iki beyitle esere başladığından ve Mesnevî'ye en uygun başlangıcın bu olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra manzum olarak bu iki beyitin büyüklüğünü söyleyerek onların Hz. Peygamberin sözleri olduğunu ve Hz. Peygamberin söylediği her şeyin Hz. Allah katında hamd ve senâ olduğunu ifade etmiştir. Mesnevî'nin sırlarla dolu olduğundan böyle bir başlangıcın ona yakıştığını söylemiştir. Mesnevî'yi övmeye devam ederek Şeyhi Seyyid Mansur'a dua etmiş ve Hz. Allah'tan söylediklerinden dolayı kendisine sevaptan başka bir şey vermemesini, hikâyeleri için feyiz istemiş ve hatalarını bağışlaması için dua etmiştir. (8^b-10^b)

Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'ye dua ederek onların feyzinin risalesine ulaşmasını istemiştir. Mesnevî'nin ilk üç beyitinin şerhine başlamadan önce Mevlânâ'nın "*Dinle bu neyden*" diye söylemesinin muradının, gönlü onun dışındakilerden boşaltması ve onu anlaması olduğunu söylemiştir. Daha sonra ney ve nâyî'den bahsederek onların birbirinin sırdaşı olduğunu Mevlâna ve Şems'in birbirinin yoldaşı olduklarını, kendi yoldaşının da Seyyid Mansur olmasıyla avazının arşa, Hisar'dan Hicaz'a kadar gittiğini belki yer, gök her yerin sesle dolduğunu, İsrâfil'in kulağının onun avazı üzerinde olduğunu söylemiştir. (11^a-12^a)

Ney'den bahsederek onun güzelliklerini anlatarak, onun sesinden gönül ehlinin Yâ Hû çektiğini arş üstündeki her şeyin buna eşlik ettiğini, yerlerin titrediğini ve onun

¹⁵⁵ "كُلُّ أَمْرٍ ذِي نَالٍ، لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِالْحَمْدِ، أَفْطَعُ" (İbni Mace)

inlemesinin dert sahiplerini mest ettiğini söylemektedir. Ney'i açıklamanın gönlü açtığını ve onu övmenin muhabbette sebep olduğundan bahsetmiştir. Ehli tevhidin hep Allah yolunda olduğunu ve bunu tam olarak onların anlayabildiğini, ehli tevhidin ney ve nâyî dışında bir şeyle ilgilenmediklerini söylemiştir. Ariflerin yolunu anlamak için Mesnevî'yi okumak gerektiğinden bahsederek şeyhi Seyyid Mansur'a kendisini Hz. Allah'ın yoluna ulaştırdığı için dua etmiş, nâyî ve ney'i açıklayarak Seyyid Mansur, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî ve Şems-i Tebrizî'nin ruhlarının mutlu olmasını, ondan razı olmalarını istemiştir. (12^b-14^a)

nâyî'den muradın Hz. Allah ve ney'inde onun emir ve fi'li ilâhî olabileceğini söyleyerek, Hz. Allah'ın sırlarının sonsuz olduğunu bunu herkesin kendisinin idrak ettiği şekilde anlayabildiğinden bahsetmiş ve buna örnekler vermiş ve örnek vermeye devam ederek Kuran-ı Kerim'den ayetler de eklemiştir. Hz. Allah'ı överek onun büyüklüğünden her şeyden önce var olduğundan bahsetmiştir. Hazînê burada kendisine bazı tasavvufi bilgilerden bahsederek bunları göremeyen ve kavrayamayanların anlamasını söylemiştir. (14^b-15^b)

Tasavvuf ve tarikat yolunda olduğundan, kadeh ile arkadaşlık ettiğinden söz ederek, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) efendimizi övmeye başlayıp Duha Suresinin ilk iki ayetindeki yeminlerle övgüsünü desteklemiştir.¹⁵⁶ Hz. Peygamberi övmeye devam ederek eshabtan birisinin ona bir soru sorduğundan ve bunu Molla Abdurrahman Cami'nin şerh ettiğinden bahsetmiştir. Eshabdan Ebu Zer bin Ukayli'nin Hz. Peygambere sorduğu sorudan ve Hz. Peygamber'in cevabından söz etmiştir.¹⁵⁷ Kendisinden bahsederek yeri geldiğinde Süleyman Gaznevî'nin yanında savaşarak ona yardım ettiğini, yeri geldiğinde Seyyid Mansur Belhî'nin himayesi altında olduğunu söylemiştir. Hz. Allah'a dua ederek Hz. Musa gibi kendisine de doğru yolu göstermesini istemiştir. (16^a-17^b)

Molla Abdurrahman Cami'ye dua ederek onun yolundan gitmesi gerektiğini söylemiş, bu yoldan gidenlerin doğru yolda olduğundan bahsederek ona dua etmiş ve

¹⁵⁶ “Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki...” “وَالصُّحَىٰ ، وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ”

وَعَنْ أَبِي رَزِينِ الْعَقِيلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: [قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَيْنَ كَانَ رَبُّنَا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقَهُ؟ قَالَ: كَانَ فِي عَمَاءٍ، وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ، وَمَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ، وَخَلَقَ عَرْشَهُ عَلَى الْمَاءِ.] قال أحمد، قال يزيد: «الْعَمَاءُ»: أي ليس معه شيء. أخرجه الترمذی

Ebu Rezîn el-Ukeylî (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü, dedim, mahlûkatını yaratmazdan önce Rabbimiz nerede idi?" Bana şu cevabı verdi: "Amâ'da idi. Ne altında hava, ne de üstünde hava vardı. Arşını su üzerinde yarattı." Ahmed İbnu Hanbel dedi ki: "Yezid şunu söyledi: el-Amâ, yani "Allah'la birlikte başka bir şey yoktu" demektir." [Tirmizî, Tefsir, Hud (3108).]

onun ruhunun himmetinin kendisine yardımcı olacağından bahsetmiştir. Camî'nin yolundan gittiğinden ve onun şerhiyle ilgilendiğinden bahsederek Hz. Allah'a kendisini affetmesi ve yardımcı olması için dua etmiştir. Mevlânâ Abdurrahman-ı Câmî'yi överek onun bu hadisi şerh ettiğini söylemiştir. Sonra bu hadisin yanlış anlaşılması gerektiği Arapçada kelimelerin görünen anlamları dışında başka anlamlarda içerebildiğini anlatmıştır. Bu hadiste Hz. Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini ve benzetilemeyeceğini, onun zamandan ve mekândan münezzehe olduğunu ve onun her türlü insani sıfatlardan yüce olduğunu ifade etmiştir. (18^a-19^a)

Hz. Attâr-ı Velî'nin bu hadisin açık ve aşikâr olduğunu söylediğinden, onu överek kendisine arkadaş, dost edinmesini söylemiştir. Daha sonra kibirin kendilerinden uzak olduğundan temiz olduklarından, arş-ı âlâ'nın yerden daha mukaddes olduğundan fakat insanların çok kibirli olduğundan ve başlarının arşa değdiğinden bahsetmiştir. Allah'ı düşünme vasfının kimsede olmadığını, kulluk için acizliğin yeterli olduğunu söylemiş ve kendisinin böyle olmaması için öğütler vermiş, tekrar Hz. Câmî'yi övmeye devam etmiştir. (19^b-20^a)

Hz. Allah'ı överek onun eşinin, benzerinin olmadığını söylemiştir. Bu büyük iki zatın Hz. Allah katındaki mertebelerden haberdar olduklarından bahsetmiş, herkesin ney gibi inlediğini, ah diye Hz. Allah'ın mertebelerine eda ettiklerini söylemiştir. Hazînî "*din yolunun büyüklerinin yaptıklarından ve sözlerinden ne rivayetlerin var*" diye kendisine sormuştur. İlahî mertebelerin 5 kısım olduğundan bahsederek onlar hakkında bilgi vermiştir. Birinci mertebe Hz. Allah'ın düşünce ilminin meydana çıktığı yani varoluş hakikatlerinin olduğu mertebedir. İkinci mertebe halis, saf ruhların mertebesidir ki burası aklı evvelin cevherinin dışındakiler inci, mücevher havuzuna ve o cevheri gözlemlemeye ulaşamaz. Yani bu yaratılıştan, asli olan akıldır, şekli ve hissî değildir. (20^b-21^a)

Üçüncü mertebe misal âlemdir ki onu elde etme aracı, aleti hayaldir. Temsil ve tasvir onda yoldur. Dördüncü mertebe alemi mahsus ve şهادettir ki onu melekler adlandırmıştır. Beşinci mertebe İnsan-ı Kâmil'in ulaşabileceği bir mertebedir. Bu mertebe hakkında bilgi vermeye devam etmekte ve son mertebeden muradın neyistan yani mertebeyi ilahiye olduğunu söylemektedir. (21^b-22^b)

Merd ve zen hakkında bilgi vermektedir. Yeryüzü ve gökyüzünün günah ve kusurlarla inlemekte olduğunu, nâyî ve ney'in merd ve zen'in yakarışları gibi olduğu ve kendisinin de her nefesinde kendi hali için ağlamasını söylemektedir. Ney'in ayrılık

hikayesi ve bitmeyen şikayetlerden bahsetmekte olduğunu, aşıkların kulağına aşk fısıldadığını anlatmaktadır. Hz. Peygamber(s.a.v.)’den bahsetmiş ve ney kelimesinin nun ve ye harflerinden oluştuğunu bunun da altmış olduğunu Yasin kelimesinin de Hz. Peygamber’in lakabı olduğunu söylemektedir. (23^a-23^b)

Hz. Peygamber’in de Kâbe’den ayrı düştüğünü ve Sevr mağarasında yol arkadaşı olarak yanında Hz. Ebu Bekir dışında kimsenin olmadığından bahsetmekte ve Hz. Fatıma’nın gözyaşı ve üzüntüsünü ifade etmektedir. Bu ayrılıktan Hazîni’nin yandığı, gariplerin kandil, ışık yaktığını ve Hz. Peygamber’in hicretinden herkesin garip ve yetim olduğunu söylemektedir. Bu ayrılıktan kendisine inle, hikâye ve şikâyetlerini eda et demektedir. (24^a-24^b)

Hz. Peygamber’den ayrı olmaktan dolayı cin ve beşer herkesin ağladığını söylemektedir. Onu anlatmanın kıssaların en güzeli olduğunu ifade etmekte ney gibi inlediğini ve kendisine insanlara bunları anlatmasını söylemektedir. Hz. Peygamber’in hikâyesini anlatmaya başladığını, o hikâyenin ne kadar güzel, hikâyelerin en iyisi olduğunu söyleyerek bu hikâyeyi açıklamaya başladığını ve bu hikâyeyi dinleyin ey dostlar demektedir. Hz. Peygamber’in nurunun Zerret’ül-Beyza diye adlandırıldığı ve bu zerrenin beş yüz yıllık bir yoldan geldiği anlatılmaktadır. (25^a-26^a)

Hz. Peygamber’in ruhunun kendisine ulaşması ve onun dünyaya gelmesiyle bütün melek ve cinlerin dünyaya indiğini, semadaki bütün varlıkların toplandığını söylemektedir. Aynı konuya devam ederek Ahzâb suresi yetmiş ikinci ayeti vermiştir. ¹⁵⁸ (26^b-27^a)

Yukarıdaki ayete karşılık insanların yüklendikleri bu yükü unuttuklarını ifade etmektedir. Hz. Allah’ın ilk insan Hz. Âdem (a.s.)’ı yaratırken ona Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) efendimizin nurunu koyduğunu söylemektedir. Hz. Âdem (a.s.) yaratıldıktan sonra o nurun melekler katında bütün melekler tarafından seyredilip secde edildiği ve bu nurun Hz. Âdem (a.s.)’den itibaren Hz. Peygamber’e kadar geldiği anlatılmaktadır. (27^b-28^a)

Bu nurun Hz. Âdem (a.s.)’den atalar ve analar vasıtasıyla Hz. Peygamber’in babası Abdullah’a ondan da Âmine Hatun’a ulaştığını aktarmıştır. Daha sonra tekrar Hz. Peygamber’i iki cihan peygamberi diye överek onun gelişiyile arz ve semanın nurla

¹⁵⁸ ” إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا “

“Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir.”

dolduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber'in doğumu ve gerçekleşen mucizelerden bahsederek ona ve eshabına dua etmiştir. (28^b-29^a)

Hazîni kendisine önemli olan Hz. Peygamber'e ümmet olabilmektir diyor. Ona ümmet olunca günah için gamlanmaya gerek olmadığını, Onun ümmeti olabildiğimiz için şükretmemiz gerektiğini söylemiştir. Kemerinin Şems-i Tebrîzî'ye bağlı olduğunu ve kendisi için Hz. Peygamber'i övmekle, naat etmekle hasta, yorgun gönlünün iyileşmesini murad etmektedir. Hz. Peygamber'in rabiulevvel ayının on ikinci günü pazartesi gecesi dünyaya geldiğini, sünnet edilmiş olarak doğduğunu ve annesinin yanından alınarak gayb âlemine götürülüp yıkandığını söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'i överek o zamana kadar onun gibi birinin gelmediğini ve gelmeyeceğini ifade etmiştir. (29^b-30^a)

Yine Peygamber efendimizi övmeye devam ederek onun dünyaya gelmesiyle gecenin gündüz gibi aydınlanıp nurla dolduğunu, pislik içindeki dünyanın gül bahçesine dönüştüğünü anlatmaktadır. Doğduğunda ilk sözünün ümmetim olduğunu, Hz. İsa ve Hz. Musa (a.s.)'nın onun ümmeti olmayı istediklerini, Hz. Peygamber'in doğunca, ölürken ve miraç'a çıktığında ümmetim dediğini ifade etmiştir. Onun dünyaya gelişine ağaçların yeşerdiğini, dünyadaki bütün hastaların iyileşip şifa bulunduğunu, kurumuş çeşmelerin yeniden akmaya başladığını, yeryüzündeki şeytanların meleklerin yeryüzünü doldurması sebebiyle gökyüzüne kaçtığını, yıldızların şeytanları taşıdığını, beyaz bulutların Hz. Peygamberi gölgelediklerini anlatmıştır. (30^b-31^a)

Yer gök her yerin nurla dolduğunu, yeryüzünün ve gökyüzünün o zamana kadar hiç bu kadar nurla dolmadığını, Hz. Peygamber efendimizin iki omzunun arasında peygamberlik mührünün açıkca görüldüğünü ve orada "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ الرَّسُولُ اللَّهُ"¹⁵⁹ yazdığını, onun terinin misk gibi koktuğunu, tükürüğünün hastalara şifa olduğunu söylemiştir. Onun tükürdüğü acı ve pis kuyu sularının temizlendiğini, ömrü boyunca hiç ihtilam olmadığını söylemiştir. Peygamberlere kırk pehlivan gücü verildiği, Hz. Musa (a.s.)'ya kırk peygamber gücü ve Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimize de kırk Hz. Musa kuvveti verildiğini anlatmıştır. Onun küçük ve büyük abdestini yerin yuttuğunu hiçbir zaman kimsenin görmediğini, onun gözlerinde de mucize olduğunu hem önünü hem de arkasını beraber görebildiğini, Hz. Cebrail (a.s.)'i de insanları

¹⁵⁹ "Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir."

görebildiği gibi gördüğünü, kulaklarının da bütün sesleri duyabildiğini, sesinin ve avazının rahatsız etmediğini, çok güzel olduğunu söylemiştir. (31^b-32^a)

Gözlerinin çok kuvvetli olduğu vahiy anında Hz. Cebrail (a.s.)'in beş yüz yıllık yoldan geldiğini gördüğü, dilsizlerin onun yanında konuşmaya başladığı, elinin işaretleriyle ayın ikiye bölündüğü, sağlam ağaçların onun işaretleriyle yerlerinden kalkıp ona doğru koştuğunu anlatmıştır. Onun gönlünün her zaman Hz. Allah'ı zikir halinde olduğunu, öğrendiği bir şeyi hiçbir zaman unutmadığını aktarmıştır. Daha sonra onun baştan aşağı bütün azalarının iyiliklerle dolu ve ayıplardan arınmış olduğunu, yeryüzü ve gökyüzünün güneşi ve ayı olduğu, onda olan özelliklerin insanlarda olmadığı, onun ezelde aslelvücut olduğu, ceza gününde en önde onun olacağı, onun rahmetin mazharı olduğunu ifade etmiştir. (32^b-33^a)

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözünün, duasının kabul olduğunu çünkü onun her iki âlemde de Hz. Allah'ın sevgilisi, dostu olduğunu, ney'in özelliğinin ah ve figandan başka bir şey olmadığından bahsetmiş ve bizim hissemize düşen de bu hikâyeden söylemektir demiştir. Ney gibi şükür ettiğini ve Mevlânâ'nın feyzini kendisine ulaştırması için dua etmiştir. Elinden geldiğince Hz. Peygamber hakkında verdiği bilgilerin kendisi üzerine şerhleri hayırlara çevirmesi için dua etmiştir. Hz. Mevlânâ için rum diyerek tekrar onun hikâyesine döndüğünü söylemiş ve ney, neyistan ve merd u zenden bahsetmiştir. Yeryüzüne peygamberlere indirilen bütün kitap ve sahifelerde Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'nin özelliklerinin olmadığı kitap olmadığını ve Hz. Allah'ın Furkan-ı azim olan Kuran-ı Kerim'de ondan yedi yüz yerde bahsettiğini anlatmıştır. (33^b-34^a)

Hz. Peygamber'i övmeye devam ederek Hz. İmam Cafer Sadık (r.a.) şöyle buyurmuştur Hz. Allah'ın Hz. Peygamber'i yerde ve gökte olan her şeyi yaratmadan yüz bin yıl önce yarattığını, on iki hicab denizi meydana getirdiğini söylemiş ve isimlerini vermiştir. Birincisi derya-yı hicab-ı Kudret, ikincisi derya-yı hicab-ı Azamet, üçüncüsü derya-yı Himmet, dördüncüsü derya-yı hicab-ı Rahmet, beşincisi hicab-ı Saadet, altıncısı Keramet, yedincisi Münzilat, sekizincisi Hidayet, dokuzuncusu Nübüvvet, onuncusu Rifat, on birincisi Himmet on ikincisi derya-yı hicab-ı Şefaaf diye devam etmiştir. Daha sonra Hz. Allah'ın Hz. Peygamber'in nuruna on iki bin sene bu denizlerde kalmasını emrettiğini ve bunların hepsinden faydalandığını ve sonra on ikinci denizin yanında Hz. Allah'a kulluk yaptığını anlatmıştır. Sonra Hz. Allah'ın arş, levha, kalem, kürsü ve bunların hepsinde melekleri yarattığını, cennet, cehennem ve

onların içindekileri yarattığını ve güneş, ay ve yıldızları yarattığını söylemiştir. (34^b-35^a)

Hz. Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimize Muhammed ismini verdiğini aktarmıştır. Daha sonra manzum olarak Hz. Peygamber'i överek onun özelliklerinin bütün kitaplarda yazdığını, ceza gününün şefaathçisi, sıratın güneşi olduğunu, kâinatın onun nuruyla parladığını, onusuz olan kimselerin karanlıkta kaldığını, enbiya ve mürselinin baş tacı olduğunu, onun feyzi ve ruhaniyetinin kendisine konuşma, anlatma arzusu, isteği verdiğini anlatmakta ve kıyamet gününde bu söylediklerinin makbul olması için dua etmektedir. Hoş gönlünün onun feyzinden inlediğini, neyistandan hikayeler söylediğini, ayrılık hikayelerinden bahsettiğini, Mevlânâ gibi şükrettiğini, zerrecikken ışık saçan hale geldiğini ve Seyyid Mansur'a Seyyid Kaşıktraş diyerek onun sayesinde kelim ve nazmının her dertten kurtulduğunu söyleyerek yine dinle neyden diyerek açıklamaya devam etmiştir. (35^b-36^a)

Ney'in Şems ve ney üfleyenini yani nâyî'nin de Mevlânâ olabileceğini ifade etmiş, merd u zen'den muradın da ruh ve nefes olabileceğini söylemiştir. Mevlânâ ve Şems'i överek devam etmiştir. Şems'in şark-ı evliya ve güneş olduğunu onun derin dalgalı bir deniz olduğunu, Mevlânâ ve Şems'in altın ve sedef gibi değerli olduğunu söylemiştir. Şems'ten bahsederek ona küçüklüğünden itibaren muhabbet-i Muhammedi geldiği ve bu sebeple kimi zamanlar bu dert ve yanma ile birkaç gün yemeyip içmediği ve birkaç gece uyumadığını anlatıyor. Daha sonra Şems'in Hz. Şeyh Ebu Bekir Sellebâf'ın müridi olduğunun söylendiğini ve bu mübarek zatın yanında talim ve terbiye gördüğünü suluk-u Bâtini mertebesine kadar onun yanında yükseldiğini anlatmıştır. (36^b-37^b)

Şems'in belli bir mertebeye ulaştıktan sonra kendine mürşid aramak için yollara düştüğünü şehirden şehre, oradan oraya dolaştığını ve Bağdat'ta Mevlânâ'nın şeyhi Celaleddin-i Kirmanî ile karşılaştığını ve ona ne yaptığını sorduğunu onun da cevap olarak ona ayın suya yansıyan suretini izlediğini söylediğini ve Şems'in bu sözden yüzünü çevirdiğini aktarmıştır. Aynı konuya devam ederek Şems'in ona eğer sırtında bir hastalığın yoksa neden arkamı dönmüyorsun fakat bir hastalığın varsa tedavi ol ki hiçbir engel olmadan ay'ı gökyüzünde seyredbilesin demiştir. Şeyhi Sadeddin'e bir hal geldiği ve Şems'in kendisine şeyh aradığı ve bu şeyhin Beha-i Veled-i Belhi'nin oğlu olduğunu söylemiştir. Bu sırada Mevlânâ'nın Şam'da ilim tahsil edip Konya'ya geri döndüğünün söylendiğini ifade etmiştir. Şems'de onun arkasından 742 cemaziyel ahir altıncı pazartesi günü Konya'ya geldiğini aktarmıştır. (38^a-38^b)

Şems'in Mevlânâ'yı aramasından ve onunla ilk karşılaşmasından bahseder. Bir gün Şems Hz. Mevlânâ medrese yolunda at üstünde giderken Şems onun atından tutmuş ve ona ey büyük seçilmiş ve begenilmiş âlim ve arif, Beyazıd mı büyüktür yoksa Hz. Muhammed (a.s.)'mi büyüktür diye sormuştur. Mevlânâ sübhanallah diyerek nasıl bir sorudur bu o Allah'ın sevgilisidir ve Hz. Peygamber ile Beyazıd nasıl aynı olabilir demiştir. Şems-i Tebrizî: O halde Hz. Mustafa: “Ya Rabbi seni her türlü eksikten arı, duru kılarım; biz seni lâıyk olduğu vechile bilemedik” buyurduğu halde Bâyezid: “Ben kendimi her türlü eksikten arı duru kılarım. Benim şanıım ne kadar büyüktür. Ben sultanların sultanıyım” diyor, dedi. Mevlânâ'nın Şems'e cevap olarak ona, Beyazıd'ın bir testi mesabesinde olabileceğini ama Hz. Peygamber'in sonsuz bir deniz olduğunu söylemiştir. (39^a-39^b)

Hz. Peygamber'i övmeye devam ederek Şems'in bu cevapları duyunca kendinden geçtiğini ve bundan çok etkilenen Mevlânâ'nın atından inerek onun başını kaldırdığını ve birkaç damla gözyaşı döktüğünü ve Şems'in yüzüne damladığını sonra Şems'in kendine geldiğini, onların kucaklaşarak medresede kalmaya başladıklarını ve uzun zaman orada kaldıklarını söylemiştir. Hz. Mevlânâ ile Şems'in bir arada kaldıklarından ve Mevlânâ'nın Şems'i eşi Kerra Hatunla tanıştırması sonra oğlu Sultan Veled ile tanıştırmasını, Sultan Veled'ten överek bahsetmesini sonra Şems'in onun ahlakının güzelliğini ve büyüklüğünü görerek bağırmasını ve Mevlânâ'nın ayaklarına kapanmasını ve onun müridi olmasını anlatmıştır. (40^a-40^b)

Hazînî kendi Şemsinin de Seyyid Mansur olduğunu onun sayesinde gönlünün nurla dolduğunu söylemiştir. Mevlânâ ve Şems'in birbirleriyle ten ve can gibi olduklarını aktarmıştır. Kendi şeyhi Seyyid Mansur'u övmeye devam ederek her zaman onu zikrettiğini ve bütün eserlere onun ismini yazdığını ifade etmiştir. Mevlânâ Şems'in ilimde ve fende sırlara vakıf olduğunu, kimya ilminde, astronomide, riyaziyat ve ilahiyatta da çok iyi olduğunu söylemiştir. Şems'i övmeye devam ederek onun bütün bu özelliklerine rağmen halk içinde kendini gizlediğini ve konuşmadığını aktarmıştır. Daha sonra Allah'a ulaşmanın üç yoldan geçtiğini söyleyerek bunların birincisi malı bağışlama ikincisi kemal-i hal yani olgun davranış ve üçüncüsü acizlik ve helal mal için dua etmektir demiştir. (41^a-41^b)

Bu söylenen yolların çoğu kimse üzerinde etkisi olmadığı Allah yolunda malını ve canını feda etmediği fakat Hüsameddin Çelebi'nin bu yola baş koyduğunu sahip olduğu bütün malları bu yolda harcadığını bunun dışında birkaç kişinin de kendilerini bu yola

adadığını ve arif olduklarını söylemiştir. Gönül halkası silsilesinin başını çektiklerini anlatmıştır. Eğer insanlar açgözlülükten arınılselerdi hiçbir şeye ihtiyaçları olmazdı demiştir. Bir yola, tarika girmek için dünyayı terk etmek, masivayla boş şeylerle uğraşmamak, nefis u hevanın isteklerinden ve dünyalık sevilecek şeylerden vazgeçmek dünya ve ahrette iyiliğe ulaşmak için bunları feda etmek gerektiğini söylemiştir. Hazîni kendisine canını Seyyid Mansur'un yolunda feda etmesini söylemiştir. (42^a-42^b)

Aynı konuya devam ederek Hz. Peygamber (s.a.v.)'den örnek verip onun da dünya mal sahibi ve varlıklı olduğunu ama bu dünyadan göçerken birkaç parça eşya ve kendi kefeni olmasını vasiyet ettiği kilimden başka bir şeyi olmadığını söyleyerek mazmun olarak kendisine elinden geldiğince ömrünün sonuna kadar bağışlamasını ve böylece Seyyid Kaşıktraş'ın yolundan gideceğini aktarmıştır. Sultan Veled'in Mevlânâ'dan Şems'in özellikleri hakkında birkaç söz dinlediğini ve hayretle koşarak Şems'in hücrelerine gittiğini ve onun eteklerine kapandığını söylemiştir. Sonra manzum olarak Şems'i övmeye başlamıştır ve onun sırlarına Mevlânâ dışında kimsenin vakıf olmadığını, onun sırrına vakıf olmak onu Mevlânâ'nın canı yaptığını ifade ederek Seyyid Mansur'u da kendisi dışında kimsenin tam olarak anlamadığını söylemiştir. (43^a-43^b)

Şems'in kendisi hakkında söylenenleri duyup Mevlânâ'nın onun için söylediklerinin doğru olduğunu söyleyemeyeceğini fakat Hz. Allah'a yemin olsun ki Mevlânâ'nın her saç telinin altında yüz binlerce Şems olduğunu söylediğini aktarmıştır. Sonra manzum olarak aynı konuyu aktarmaya ve Mevlânâ'nın kemâlatını herkesin anlayamayacağını, herkesin günahattan Mevlânâ'dan haberdar olmadığını anlatmıştır. Seyyid Mansur'dan bahsederek onun kendi devrinin büyük evliyalarından olduğunu ve Maveraünnehri kendi kasabası yaptığını, Hazîni'yi minnet ve izzetiyle kendisine esir ettiğini söylemiştir. (44^a)

Mevlânâ'nın Şems'e karşı sevgisi o kadar büyüktür ki yazdığı beyitlerin ve şiirlerin çoğunu onun ismiyle yazmış olduğunu anlatarak şöyle dediklerini aktarmıştır: Şems-i Tebrîzî'nin öldürülmesinden sonra onun hakkında haber getiren herkese bu haberin şükranesi olarak kendi ferace ve imamesini verdiğini, bazı dostlarının bu haber doğru değildir dediklerinde Mevlânâ'nın evet biliyorum doğru değildir eğer doğru olsaydı o haberin şükranesi olarak o verdiklerimin yerine başımı ve canımı verirdim dediğini anlatmıştır. Bu menkıbeye manzum olarak devam ederek Mevlânâ'nın o haber yalan olsa bile gönlünün Şems'in haberiyle ışıkla dolduğunu söylemiştir. Şems

hayattayken bazıları demişlerdir ki Mevlânâ kendi gazellerini senin adıyla yazıyor ve okuyanlar bunları senden biliyor, cevap olarak Mevlânâ'nın evveli ile şimdiki halinin farklı olduğunu ve onun bir sonunun da olmadığını ve onun kendisi hakkında ne isterse onu yapabileceğini isterse göklere çıkarabileceğini isterse göklerden yerlere indirebileceğini söylemiştir. (44^b-45^a)

Manzum olarak Mevlânâ'yı övmeye devam ederek onun büyüklüğünden bahsederek her kim Mesnevî'yi mağneviyi anlayabilir, idrak edebilirse yüz binlerce yıllık yol kat edebileceğini söylemiştir. Şems'in bir hana geldiğini ve orada ileri gelenlerin bulunduğunu, onların gösteriştten ibaret olan hal ve davranışlarından bahsetmiştir. Devrin ileri gelenlerinin çoğunun Mevlânâ'nın huzuruna geldikleri ve o sırada Şems'in Mevlânâ'nın hücrelerinde olduğu ve onların içeri girmek için izin istedikleri bunun üzerine Şems'in onlara Mevlânâ ile görüşmek için ne hediye getirdiklerini sorunca onların da alaylı bir şekilde ona sen ne getirdin dediklerini, Şems'in de onlara Mevlânâ ile görüşebilmek, onunla mülakat edebilmek için kendi başını getirdiğini, kendisini feda ettiğini onlara cevap olarak söylediğini aktarmıştır. Manzum olarak Şems'in canını Mevlânâ için hediye ettiğini anlatmıştır. (45^b-46^a)

Yine manzum olarak Şems'in canını feda etmesini anlatmaya devam etmekte ve bunun sonucunda onun mükâfatının Hz. Allah'ı görmek olduğunu söylemiştir. Mensur olarak Şems'in öldürülmesini şöyle rivayet ettiklerini aktarmıştır, bir gece Hz. Şems-i Tebrîz ve Hz. Mevlânâ sohbet ederken birkaç müfsidin geldiklerini ve Şems'e dışarı çıkmasını işaret ettiklerini anlatmıştır. Şems'in onu öldürmek için aradıklarını bildiğini ve Mevlânâ'ya bu işareti haber vererek cevap istediğini, Hz. Mevlânâ'nın bir saat tevekef gösterdiğini ve sonra ona Allah'ın emrinin vaktinin geldiğini söylediğini, Şems'in dermansız olarak dışarı çıktığını ve onların ona saldırdığını, Şems'in bağıracağı ve hepsinin bayıldığını, onların kendine geldiklerinde yerdeki birkaç damla kan dışında bir şey görmediklerini söylemiştir. Mevlânâ'ya Şems'in öldürülmesini haber verdiklerinde Hz. Allah ne isterse o olur dediğini aktarmıştır. (46^b-47^a)

Manzum olarak Şems öldürüldükten sonra Mevlânâ'nın durumundan bahsetmiş, zamanın Şems olmadan ona zulüm olduğunu ve dudağının hayat suyundan mahrum, susuz kaldığını, güneşin bulutlar arasında saklı kaldığını aktarmıştır. Mevlânâ'nın Şems'in üzüntüsüyle siyah giydiğini, bu gönül yangınlığıyla Mevlânâ'nın dergâhında davul ve neyle sema edildiğini, ayrılık acısının anlatıldığını söylemiştir. Mevlânâ'nın sesiyle bütün dünyanın avazla dolduğu, onun mateminin yarasının taze olduğunu,

ayrılık acısını Hazînî'den dinle diyerek ah ve gözyaşının afaka ulaştığını, Seyyid Mansur'un matem ve acısıyla inlediğini söylemektedir. Hz. Mevlânâ'nın Şems'in öldürülmesinden sonra daima matem elbisesini ve üzüntülü halini ömrünün sonuna kadar sürdürdüğünün söylendiğini aktarmaktadır. (47^b-48^a)

Hüsameddin Çelebi'nin kendi validesinden nakledildiğini işaret ederek Şems'i şehit edince onun mübarek tenini kaybettikleri ve nerede olduğunu bilmedikleri ve Sultan Veled'in rüyasında onu bir çaya attıklarını görmüş ve onun işaretiyle o mübarek zatın bedenini oradan çıkardıkları temizleyip, kefenleyip Mevlânâ'nın medresesinde medresenin bânisi Pehlevî Kabr Emir Bedreddin'in yanına defnedildiğini ve bu olayın bir gece yarısı gerçekleştirildiği ve bunun bir sır olarak kaldığını anlatmıştır. Sonra manzum olarak bunun sır olduğundan ve Mevlânâ'yı görebilmek için Şems'in canını feda ettiğini söylemiştir. Bu kıssadan dolayı Mevlânâ'nın çiğzerinin yandığını, kanlı gözyaşları içinde kaldığını herkesin çok üzgün olduğunu ve ayrılık acısından herkesin yanıp tutuştuğunu ifade etmiştir. (48^b-49^a)

Şems'in dünyadan ayrılması gibi kendisi de Seyyid Mansur'dan ayrıldığından beri her yerin ahıyla sesle dolduğunu söylemiştir. Sonra bu kıssayı bitirerek tekrar neyden murad konusuna dönmüştür. Merd ve zen'den muradın ruh ve nefsi arif olduğu vatani aslıyesinden ayrılığından dolayı inlediği bunun da neyistan mesabesinde olduğu, kaza ve kader kılıcının asıl vatandan koparması gibi tabir etmektedir. Manzum olarak dinle neyden demenin arif kişiden dinle ki neyistandan ayrılığı yani vatandan ayrılıktan söz ediyor, vaizin sözünü ve taklit edileni az dinle, cana ve gönüle tesir etmesi için Mesnevî-yi Mevlevî'yi dinle demiştir. (49^b-50^a)

Mürşid-i Rabbanî'den bahsederek onun özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Onların derslerinin kalemlle, kâğıtla olmadığı ve onların baştan aşağı tamamen farklı olduklarını anlatmıştır. Aynı konuya devam ederek onların üslubunun farklı, yolunun yokluk, sarfının tasarruf, fikhının taarruf, kelamının ilham, görünüşünün heybet, riyaziyatının müşahidat olduğunu söylemiştir. Daha sonra manzum olarak bir üstada bağlananın o yolla silsilenin Hz. Peygamber'e kadar ulaşacağı, bu silsilede bulunan herkesin gönlünün kar gibi beyaz olduğu ve ney gibi gönüllerinin başka şeylerden boş olduğunu aktarmıştır. (50^b-51^a)

Silsileye girenlerden bahsederek onların hep Allah'ı zikir halinde olduğu ve Hazînî kendisine onların yakınında olmasını söyleyerek, kendi nefesine bu büyük firkadan olabilmek için inle demiş, her birinin hırka giydiğini ve ilim mührünü semaya

çıkardıklarını aktarmıştır. Haşrolunma günününe kadar yüzünü Seyyid Mansur'a dön diyerek her kim ki kendisini tam anlamıyla teslim ederse bu büyük, yüce silsilede bir devlet bulacağını ifade etmiştir. Muhammed Behâeddîn-i Nakşibend Hz.'lerinden bahsederek onun büyük zatlara anlamının üç alameti olduğunu söylediğini aktarmıştır. Birincisi onun yüzünü görünce gönül ona meyleder ve onun tarikatına yönelir demiş ve manzum olarak bunu anlatmıştır. (51^b-52^a)

Şeyhi Seyyid Mansur'u överek ondan Kaşık tıraş diye bahsederek onun yontulmamış, kaba olanları düzelttiğini, tıraşlanmış olanları daha çok işinin ehli haline getirdiğini ve gerçek evliyalarda ortaya çıkan her şeyin onda da ortaya çıktığını, her iki âlemle de dost ve uyumlu olduğunu söylemiştir. Büyük zatlara alametinin ikincisinin onların sözlerinin, hal ve hareketlerinin gönülleri cezp ettiğini ve açtığını, onların konuşmalarının cana can kattığını, ruh verdiğini anlatmıştır. Tekrar şeyhini övmeye devam ederek onun feyzinden ve cezbesinden orada bulunan kötü ve fesatçıların gönlündeki şüphe ve şeklerin gittiğini, Seyyid Mansur'un sözlerinin her tarafa yayıldığını ifade ederek ona dua etmiş ve onun feyzinin kendisine ulaşmasını istemiştir. (52^b-53^a)

Daha sonra büyük zatlara üçüncü alametinin onların davranışlarının farklı olduğunu, onların bütün hareketlerinin tartılı ve ölçülü olduğunu söylemiştir. Seyyid Mansur'dan bahsederek bütün bu özelliklerin onda olduğunu, zamanın ve müridlerin önde gelenlerinden olduğunu söyleyerek kendisine onun yolundan git demiştir. Onun mürid ve dinin kutbu olduğu ve âlemin onun sebebiyle nurla dolduğunu ifade ederek onun silsilesinin daim olması için dua etmiştir. Neyden murad diyerek onun ruhlara ferahlatan bir alet olduğunu, onun gövdesindeki her delikten bir ah çıktığını ve her ahtan nâyî'ye doğru bir yol olduğunu, onun güzel sesinin dert ehline ferahlık ve inleme nağmesinin merd ve zen'in gözyaşı olduğunu, sessizlere ses, zor durumda olanlara kurtuluş olduğunu anlatmıştır. (53^b-54^a)

Ney'in feryadının sırrını mevlevîden dinle ve onun esrarını Mesnevî'den anla demiştir. Hazînî kendisine dert ehliysen inle diyerek şeyhinden bahsetmiş ve onun derdiyle çiğnerinin yandığını söylemiştir. Mansur Hallaç'tan bahsederek onun muhabbet serdarı olduğunu ifade etmiştir. Neyden bahsetmeye devam ederek Hz. Peygamber s.a.v.'min birçok sırlara vakıf olduğunu ama bunların çoğunu kimseye söylemediğini ve miraç'a çıkıp Hz. Allah ile konuştuğunu aktarmıştır. (54^b-55^a)

Hz. Peygamber s.a.v.'min Hz. Ebu Bekir ile konuştuğunu ve onun muhterem olduğunu ve Ali ibn Talip r.a.'den bahsederek onun da bu uçsuz sonsuz denizden ufak bir sızıntı ile kendi gönül havuzunu doldurduğu feryad ve ah ettiğini anlatmıştır. Manzum olarak aynı konuya devam edip ney ile dost olmayı onunla sırdaş olmayı söyleyerek onun sesiyle çiğeri yananların çok mahzun olduklarını ve her tarafın şiir diliyle nidalandığını ifade etmiştir. Ney sesiyle her yerin canlandığını, tazelandığını, hayat suyuyla karanlığı dağıttığını, rüzgârın şebnem kokusuyla onun toprağının daha güzel koktuğunu, onun sesiyle kalplerin kurtulduğunu anlatmıştır. (55^b-56^b)

Mensur ve manzum olarak Hz. Peygamber s.a.v.'den bahsedip onu överek kendisine zikri erre ile uğraşmasını, nâyî'nin nefesiyle dost olmasını ve ney gibi ondan sırları öğrenmesini, o her ne derse dert ve ahla söylemesini anlatmıştır. Kendisine başına gelen her şey için sabır ve tahammül göstermesini ve bunları Seyyid Mansur'a arz ederek ona niyaz etmesini söylemiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den ve onun etrafındakilerden bahsederek onların ney sesini işitmekle semâ ettiklerini aktararak onları övmüştür. Daha sonra bu üçlemenin şerhinin üçüncü beytine geldiğini ve bu beytin üçlemenin badesi derecesinde olduğunu söylemiştir. (57^a-59^a)

Mesnevî'nin üçüncü beytini vererek: “İştiyak derdini şerh edebilmek için, ayrılıklardan parça parça olmuş bir sîne isterim” diyerek bu beyiti açıklamaya başlamıştır. Sîne, gönülden muradın kendi gönlü olabileceğini ve gizli sırları anlayabilmek için Hz. Allah'tan böyle bir şey istediğini aktarmıştır. Açıklamaya devam ederek sînenin muradın dinleyen bir gönül olabileceğini ve ayrılık acısından, şikâyetinden parça parça olmasında etkisinin olabileceğini söylemiştir. Kendi gönlünün de acı ve dertle dolu olduğunu ve bu hikâyenin şerhini dertsizlerde arama, gönlü soğuk olanlarda ateş arama demiştir. (59^b-60^a)

Her gönülün buna yaraşır olmadığını ve her insanın da böyle olmadığını söyleyerek Hz. Peygamber'in olduğu zamanlarda yağmur yerine rahmet yağmasına rağmen Ebu Cehil'in bundan hiç fayda görmediğini anlatmıştır. Parçalanmış gönüllerden bahsetmeye devam ederek kendi parçalanmış sînesi için yardım istemektedir. Şeyhi Seyyid Mansur'u överek maksadın Hz. Allah'a ulaşmak olduğunu, vecd ve semâ'nın seslerle olduğunu ve kendi avazının bilgi ve sırlarla dolu olduğunu ifade etmiştir. (60^b-61^a)

Kendisine zikir ve fikir cilasıyla açılmış sineler aramasını söyleyerek sabah akşam zikir-i erre ile meşgul olanların gönüllerinin açılmış olduğunu anlatarak Kuran-ı

Kerim'den ayetler vermiştir. “Senin için bağırını açmadık mı? İndirmedik mi senden o yükünü?”, “Allah, kimin bağırını İslâm'a açmış ise işte o, Rabbinden bir nur üzerinde değildir.” Sonra Hz. Musa a.s.'mın Hz. Allah ile konuşmasında söylediği: “Ey Rabbim. Göğsümü aç, genişlet. İşimi kolaylaştır. Dilimde bulunan düğümü çöz de, anlasınlar beni”. Seyyid Mansur'dan bahsederek onun sayesinde gönlünün açıldığını aktarmış ve bu dünyada boş şeylerle uğraşmayıp ahiret için yolluğunu, azığını hazırlamasını söylemiştir. (61^b-62^a)

“Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden O'na sığınırız” duasını ederek ney'in her inleyişinde sürekli olarak gönlünü boş şeylerden temizle dediğini, onun sesinin, üflenmesinin ne kadar hoş olduğunu ve onun feyziyle önde gelenler zümresine ulaş demektedir. Ney'den bahsetmeye devam ederek eğer din yolunda şüpheden kurtulmak istiyorsan yolu gören, bilen büyüklerin elinden tut demiştir. Hazîni eserinin tamamının bu adaptlarla dolu olduğunu söylemiş ve küçüklüğünden beri bu yolda olduğunu, Seyyid Mansur'un elinden tuttuğunu aktarmıştır. (62^b-63^a)

Tarikat yolundan ve onun öneminden bahsetmeye devam ederek risalesinin sayesinde mesafe kat ettiğini, yol aldığını söylüyor. Mürşid-i kâmil'e itaatin ve risale okumanın önemini anlatmıştır. Şeyhin öneminden ve Hz. Peygamber'in dünyadan ayrılmasından sonra sadık bilgililere biat etmelerini vasiyet ettiğini aktarmıştır. Daha sonra kendi silsilesini saymaya başlamıştır. Ebû Bekr es-Sıddîk'tan Selmân-ı Fârisî'ye Selmân-ı Fârisî'den Ebul Kasım Reşad'a ondan İmam-ı Cağfer'e sonra Bayezid'e daha sonra Şeyh Harakânî'ye ondan da Ebû Ali el-Fârmedî'ye ondan Şeyh Yusuf'a geçtiğini ve Şeyh Yusuf'tan Hâce Ahmed-i Yesevî'ye ulaştığını onun sayesinde bu yolun şekillendiğini anlatarak onu övmüştür. (63^b-64^b)

Silsileyi saymaya devam ederek Şeyh Cemâlüddin eş-Şâşî'ye sonra Hâce Ali'ye ondan da Şeyh Mevdûd'a ulaştığını daha sonra Şeyh Hâdim'e Şeyh Hâdim'den Şeyh Cemâlüddin el-Kaşgarî Buhârî'ye ondan da Şeyh Süleyman Gaznevî'ye Şeyh Süleyman Gaznevî'den Seyyid Mansur el-Belhî'ye ve ondan da kendisine ulaştığını aktarmaktadır. Hazîni tarikatını överek onun büyüklüğünden Mevaraünnehir'den Rum memleketine ve Harem bölgesine yayıldığını, oralarda birçok ün kazanmış mücahitlerinin olduğunu söylemiş ve bu tarikatın ve zikri errenin daim olması için dua etmiştir. (65^a)

Risalenin tamamlandığını ve risaleyi Seyyid Mansur'la sonlandırmanın çok güzel olduğunu, üç beytin şerhinin tamamlandığını ve kendisinden daha sonrakilere yadigâr olmasını söylemiştir. Daha sonra Mevlânâ'yı zikrederek bitirmenin iyi olduğunu ve ey

dostlar bu hikâye Celaleddin ve okuyanlarla bitti diyerek akıl erbabının yanında makbul olması ve gönlü Mevlânâ ile olanlara ulaşması için dua etmiştir. Mevlânâ'yı överek onun büyüklüğünden bahsederek onun Şems-i Tebrîzî'nin üstadı olduğunu aktarmıştır ve Hz. Mevlânâ'nın babası Baha-yı Veled'in ismini vermiştir. (65^b-66^a)

Baha-yı Veled'ten bahsederek onun çok bilgili ve fazilet sahibi olduğunu ve ona Sultanül-ulema denildiğini, Hz. Peygamber'in işaretiyle Horasan valisi Alaüddin-i Harzemşah'ın kızı Fatıma Seyr Sultan ile evlendiğini ve bu evlilikten Hz. Mevlânâ'nın dünyaya geldiğini söylemektedir. Sonra Baha-yı Veled'in ününün günden güne iyice arttığını ve halkın ona o derece ilgi ve alaka gösterdiğini ki bunun Harzemşah hükümdarına korku ve şüphe düşürdüğünü anlatmıştır. Ülkenin karışmasından ve elden gitmesinden korkan Sultan Alaüddin'in Baha-yı Veled'e bir mektup yazdığını onun büyüklüğünü ve faziletini överek onun Belh'i terk etmesini istediğini aktarmıştır sonra manzum olarak bu durumu ifade etmiştir. (66^b-67^a)

Manzum olarak bu ayrılıktan söz etmeyi sürdürerek büyük zatlara yanlış yapanların sonunun iyi olmayacağını söylemiştir. Baha-yı Veled'in Belh'ten ayrıldıktan sonra birkaç şehirde duraklayarak Bağdat'a geldiğini ve Hz. Mevlânâ'nın büyüüp ilim öğrendiğini ve Kera Hatun'la evlendiğini, Sultan Veled, Alaüddin ve Arif Çelebi'nin doğduğunu ve onları överek zamanın birer din temsilcisi olduklarını anlatmıştır. Hüsameddin Çelebi, Sadreddin Konevi ve Şeyh Selahaddin Zerkub'tan söz ederek onların Hz. Mevlânâ'nın halifeleri olduklarını ve ondan ilim tahsil ettiklerini, onların nesillerinin Hz. Ebu Bekir Sıddık r.a.'a dayandığını söylemiştir. Hz. Mevlânâ'nın yirmi dört yaşına geldiğinde babasının vefat ettiğini aktarmıştır. (67^b-68^a)

Kera Hatun'un Mevlânâ ile Şems'in zikir halinde oldukları bir andan bahsederek kış mevsiminde onların ikisinin yalnız olduğunu ve onu görmediklerini aniden evin duvarının açılarak altı adamın geldiğini ve bir gül destesini hediye ettiklerini ve bunun gibi gülleri hiçbir gözün görmediğini ve kulakların böyle bir sesi işitmediğini söyleyerek gül destesini ortaya bıraktıktan sonra bir süre oturduklarını ve tekrar geldikleri gibi duvarın içinden geçip kaybolduklarını anlatmıştır. Hz. Mevlânâ bunlar Hz. Allah'ın hediyesidir demiştir. Seyyah olan Hace-i Hindi'nin bu taptaze gülleri görüp bu taze güller mevsimi olmadığı halde nerden gelmiştir diye sormuş, Hz. Mevlânâ bu güller her derde deva her illete şifadır demiştir ve Hazînî manzum olarak bu gülleri övmüştür. (68^b-69^a)

Hız. Mevlânâ'nın vasiyatini Arapça olarak aktarmıştır. Bütün ariflerin seçkin ve değerli olduğunu söyleyerek Ahmed Yesevî'nin "Edep bir taç imiş nûr-u Hüdâ'dan, giy ol tacı emin ol her belâdan" beytini aktarmıştır. Hız. Mevlânâ'nın vasiyetlerinin, öğütlerinin öneminden bahsederek her kim ki onları dinlemezse mevlâ'nın kisvesini anlayamayacağını söylemiştir. Mevlânâ'nın öğütlerinin mücevherlerle dolu bir deniz olduğunu ve bundan herkesin anlayabildiği kabiliyeti kadar alabileceğini, her isteyen ondan bir hikâye okuyabileceğini ve her arifin ondan bir sır öğreneceğini, incilerle dolu bu denize dalan dalgıcın bir kazanç elde etmeden geri dönmeyeceğini ifade etmiştir. (69^b-70^a)

Hız. Mevlânâ'ya İslam hakkında soru sormaya gelen Yahudi ve Hıristiyanlardan bahsetmiştir. Çoğu bilgin olan Yahudilerin soru cevap şeklinde soru sorduklarını ve cevaplarını aldıklarını aktarmıştır. İman etmek niye farzdır diye sormuşlar ve Hız. Mevlânâ'nın şirk, küfür ve nifaktan Hız. Allah'ın birliğinin, tek olduğunun anlaşılması için diye cevap verdiğini söylemiştir. Namaz neden farz diye sorduklarını ve Hız. Mevlânâ'nın batıla yaklaştıran şeylerden, kibirden kurtulmak için diye cevap verdiğini aktarmış zekât neden farz kılınmıştır diye sorduklarını söyleyerek devam etmiştir. Hız. Mevlânâ zenginlerin fakirlere yardım etmesi, mal ve rızkın devamı için dediğini anlatmış, onlar orucun farz olmasının sebebi nedir diye sormuşlar o da Hız. Allah'a itaat etmek ihlâsı ortaya çıkarır ve din yolunda salikin kurtuluşuna vesile olur diye söylediğini ifade etmiştir. Kâbeyi ziyaret etmek, hacca gitmek neden farzdır diye sormuşlar ve Hız. Mevlânâ dinin ve takvanın kuvvetlenmesi, taat ve itaatin çoğalması için demiştir. Cihad ve savaş niye emredildi diye sorduklarında İslâm'ın izzeti, yayılması ve ehli İslâm'ın ve evliya-i azam'ın çoğalması için diye cevap verdiğini ifade etmiştir. Emr-i maruf'u neden emretmiş diye sorduklarında Hız. Mevlânâ İslâm dininin nizam ve intizamı içindir demiştir, nehyi münkeri neden emretti dediklerinde cahillerin ve fasıkların fesad ve nifakının ortadan kalkması için diye cevap verdiğini aktarmıştır. (70^b-72^a)

İmam ve sultanlara tazim ve itaatin sebebi nedir dediklerinde Hız. Allah'ın hüküm ve emirlerini canlı tutmak, uygulamak için diye cevap vermiştir. Bu güzel cevapları duyunca Yahudilerin ve Hıristiyanların gönüllerinin bağlandığını Hız. Mevlânâ'yı tebrik ederek İslâm dinini kabul ettiklerini ve Müslüman olduklarını söylemiştir. O bilginlerin eski dinlerinden İslâm dinine geldiklerini ve Hız. Mevlânâ'nın müridi olduklarını ve Hız. Mevlânâ'nın ömrünün sonuna kadar on sekiz bin kâfiri Müslüman yaptığını

söylediklerini anlatmıştır. Hz. Mevlânâ'nın vefatından sonra sema, raks, ney, davul ve müzik aletleri hakkında Burhaneddin Şeyh Sadreddin Konevi'nin sema ve raks ve müzik aletlerini dinlemenin haram ve bidat olduğunu söylediğini ama Hz. Mevlânâ'nın bunun dışında ve istisna olduğunu büyük zatların yaptıklarının enbiyayı kiramın sünneti seniyyesi gibi olduğunu söylemiştir. (72^b-73^a)

Aynı konuya devam ederek tarikat büyüklerinin evliyaların yaptıklarında yanlış olmayacağını ve Hz. Peygamber s.a.v. efendimizin “Kavim arasındaki şeyh, ümmeti arasındaki peygamber gibidir” dediğini aktarmıştır. Sonra başka bir hadis-i şerifi “Bütün bidatler delalettir, sapıklıktır ve bütün delaletler ateştedir” aktarmıştır. Sultan Veled'in annesine rebap sesinin ve onu dinlemenin yanlış mı yoksa doğrudur diye sorduğunu, annesinin eğer ses çirkin ve ayıp ise cehennemdedir diye cevap verdiğini aktarmıştır. Sonra dinlemenin kişiden kişiye değişebileceğini Hz. Mevlânâ ile sıradan cahil, inkâr eden birinin dinlediklerinin ve anlayıp hissettiklerinin aynı olmayacağından bahsetmiştir. (73^b-74^a)

Bazı büyüklerin müzik nağmelerinin iç açıcı ve hoş olduğunu söylediklerini aktarmıştır. Kötü seslerin iyilerin arasına nasıl girebileceğini ifade etmiş ve Hazînî kendisine zikri erreyi kendisine dost yapmasını, ondan ayrılmamasını söylemiştir. Mesnevînin bu sözün ne kadar hoş olduğunu, onun sözünün silsile üzerine armağan ve tarikatın onun sözünden titrediğini anlatmıştır. Daha sonra errenin sesinden ve neyin inlemesinden bahsederek kendisinin gurbette olduğundan bahsetmiştir. (74^b-75^a)

Hz. Mevlânâ'nın eğer bu talebeleri ıslah etme gayesi olmasaydı bu harabede bir saat bile durmazdım, ayağımı buradan çeker ve kaybolurdum dediğini aktararak mazmun olarak bu konuya devam etmiştir. Hz. Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye o kadar çok saygı gösterdiğini ve itaat ettiğini ki bilgisizlerin onu Şems'in müridi zannettiklerini, onun mehdini ve makamını beyitlerine yazdığını, gazel ve divanları onun adıyla yazdığını söylemiştir. Aynı zamanda Şems'in de Hz. Mevlânâ'yı her zaman övdüğünü ve dünyanın başlangıcından sonuna kadar onun gibi birinin gelmediğini ve gelmeyeceğini söylediğini ifade etmiştir. (75^b-76^a)

Şems'in Şeyh Ebu Bekir Selle Bâf'a mürid olduğunu ve ondan ilim tahsil ettiğini, Tebriz şehrinde onun esiri ve müridi olduğunu söylediğini aktarmıştır. Şems şeyhinde olanda her şeyin kendisinde ortaya çıktığını ama kendisinde bulunan her şeyi onun görmediğini ama bu kendisinde saklı olanın şüphesiz gizli kalmadığını ve herkesin gördüğünü söylediğini, Hz. Mevlânâ'nın Şems ile tanışmadan önce sema ehlini

bilmediğini ama Şems'le olan sohbeti ve münasebeti sonucunda sema ehline yaklaştığını bu vecd u hal sayesinde derviş olduğunu kendi geleneğini oluşturduğunu ve silsilesinin kurulduğunu anlatarak Şems'in öldürülmesinden sonra onun hakkında mersiyeler söylediğinden söz etmiştir. Şems'i nazım olarak överek ona nasıl öldü dersin diye söylemiştir. Hazîni, Seyyid Mansur'dan uzak olmadığını ve onun ruhunun cilvesinden kimsenin uzak kalamayacağını anlatarak Hz. Mevlânâ'yı övmüştür. (76^b-77^a)

Hz. Mevlânâ'nın ateşlenmiş bir hasta için dua ettiğini ve daha önce yaptığı gibi Hz. Allah'ın isimlerinin olduğu bir dua yazdığını, onu suya attığını ve bu sudan yedi gün iç diye söylediğini ve o hastanın şifa bulduğunu aktarmıştır. Sonra bu duayı Arapça olarak vermiştir. Hz. Mevlana'nın hikâye ve menkıbelerinin sonunun olmadığını, o hikâyeleri okumanın da sonunun olmadığını söylemiştir. Onun hikâyelerinin hakikate ait fesleğenlerle, çiçeklerle dolu bahçelere, gül desteleri ve yaseminlerle, onun denizinin incilerle dolu olduğu ve dalgıçların hazine dolu bu hikâyelerden cevher topladığını söylemiştir. (77^b-78^a)

Hz. Mevlânâ'nın söylediklerinin öneminden bahsederek ben kimim ki onun hakkında söz söyleyeyim demiştir. Hazîni kendisi için canın dudağa ulaştığını, hayat gökyüzünün geceye döndüğünü, Hz. Mevlânâ'nın vasıflarını söylemeye bilgili insanlar için bu kadar yeterli diyerek büyüklerin işaretinin kâfi olduğunu söylemiştir. Risalenin geri kalanının nebi ve veli arasındaki farklarla ilgili olduğunu aktarmıştır. Nebilerin masum ve günah işlemekten korunmuş olduklarını, velilerin de korunmuş ama günah işleyebileceklerini, nebilerin vesveseden etkilenmediklerini ama velilerin zihinlerinde vesvesenin olabileceğini lakin Hz. Allah'ın bu vesveselerin onları etkilemesini engellediğini ve bunun onları Hz. Allah'a yaklaştırdığını söylemiştir. Onların normal Müslümanlardan farkının günahı ısrarcı olmadığı ve bir an önce günahın yok olması için tövbe edip yalvardıklarını aktarmıştır. (78^b-79^a)

Velinin hatasının onun bekasının sebebi olduğunu çünkü o hatanın ortadan kaldırılması için onun orda bir emniyet olduğunu böylece onun nübüvvet ehliyle temiz olarak bağlanabildiğini söylemiştir. Hz. Cüneyd-i Bağdadî'ye veli günah işler mi diye soru sorduklarını onun da bir saat düşündükten sonra Hz. Allah kaderde ne takdir etmişse o olur dediğini anlatmıştır. Hz. Allah'ın bir kavim üzerine rahmetini ve o kulların ibadet etmesini tarikat pirlерinin öğütleri sayesinde onları yönlendirdiğini söylediğini ifade etmiştir. Bütün rahmet ve iyilikleri onlar vasıtasıyla gönderdiğini, asi

olanlara da öfkelerini yine onlar vasıtasıyla gönderdiğini aktarmıştır. Onların kulluğunun ve hizmetinin kendisinin olduğunu, her kim ki onları görür ve murad ederse beğenir, her kim ki onları seçerse beni seçmiş olur, onların dostu benim dostum ve bu taifenin düşmanı benim de düşmanımdır dediğini anlatmıştır. (79^b-80^a)

Bu büyük zatlarla kendisi arasında sürekli bir bağ olduğu ve bu bağın hiç kopmadığını, onlara karşı olan husumetin Hz. Allah'ın kendisinde de bu kişilere karşı husumetin meydana çıktığını, onlara karşı sevgisi muhabbeti olanlara Hz. Allah'ın sevgi ve muhabbet beslediğini, bu seçkin topluluğa karşı zıt olanların kendisine de zıt olduğunu onların arasında fark olmadığını söylediğini aktarmıştır. Bir gün Hz. Musa a.s.'mın münacat için tur dağına gittiğini ve yolda giderken bir hastanın inlemesini duyduğunu fakat onun buna iltifat etmediğini ve süratle buluşma yerine geldiğini orada Hz. Allah'ın: “Ya Musa ben hasta oldum neden gelmedin” yani ey Musa ben hasta oldum hasta ziyaretine neden gelmedin dediğini ve Hz. Musa sen bilmiyormusun ki senin yolda işittiğin hasta bendim ve seni deniyordum diye sorduğunu, benim dostlarımla inlemesi benim inlememdir ki bana inliyorlar dediğini ifade etmiş ve manzum olarak bu hikâyeyi anlatmıştır. (80^b-81^a)

Bu büyük zatların hepsinin aynı olduğunu birbirlerinden farklarının olmadığını onların hepsinin vasıflı tek bir kişi olduklarını, bu tarihin yolcularının diğerlerinden farklı olduğunu ve bu silsilenin kıyamete kadar devam edeceğini, dünyanın bu toplulukta ayakta olacağını söylemiştir. Din büyüklerinin bu ariflere düğün yapmayı emrettiğini, evlat, emlak ve mal sahibi olmalarını, dost ve düşmanlarının olmasını, pazarda alışveriş yapmalarının söylendiğini aktarmış ve onların enbiyaların halifeleri olduğunu söylemiştir. Onların enbiyaları takip ettiklerini, meleklerin önlerinden gittiğini, cin ve beşerden mağbut ve onların gizli olduğunu sadece Hz. Allah'ın onları bildiğini söylemiştir. (81^b-82^a)

Şeyhliğin büyüklüğünün işaretinin keramet ve velilik olmadığını bazı varlıkların ve hayvanlarında Hz. Allah tarafından verilmiş mertebeleri olduğu ama insanoğlunun ulaştığı mertebelere ve kerametlere ulaşamadığından söz etmiştir. Hz. Allah'ın bir zatı kendine, huzuruna ulaşması için ona yol gösterdiğini ve onu kendi dergâhına ulaştırdığını anlatmıştır. Hazîni yaşadığı devirde zamane evliyalarından şikâyet ederek onları reddedin demiştir ve tarikatte şartın hayatı devam ettirmek olduğunu aktarmıştır. Edebi hayata kavuşabilmek için tarikat büyüklerinin eteklerine sımsıkı tutun

demektedir. Sonra kitabın sonuna geldiğini ifade ederek hayırlı olması için dua etmektedir. (82^b-83^a)

Hazîni Hz. Allah'ı överek ve münacatta bulunarak peygamberlerin, büyük zatların, pişmanlıkla sürekli gözyaşı döken Hz. Âdem'in, Hz. Havva'nın elemi ve Hz. Meryem'in derdi hürmetine, Hz. Peygamber'in, onun ailesi ve eshabının hürmetine, yetimlerin ve dili yanmışların hürmetine dua ederek aynı konuya devam etmiştir. Tarikat yolunda olanlara ve Müslümanlara dua etmiştir. Hastalara şifa, dertlilere deva, zayıflara kuvvet, fasıklara tövbe, salihlere cezbe için dua etmiştir. Kitabının Hz. Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî'nin feyziyle tamam olduğunu, eserinin kitab-ı neyistan gibi şirin olması ve sürekli herkes tarafından talep görmesi için dua etmiş ve binlerce şükür olsun ki böyle değerli yazılmış nüshanın bittiğini söylemiştir. (83^b-84^b)

B. YAZMA NÜSHA 'NIN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

1. «ب» izafet harfi bitişik yazılmıştır.
2. Ya-yı vahdet «ى» hâ-yi gayr-i melfûz'dan «و» sonra geldiğinde hemze «ء» ile gösterilmiştir.
3. «گ» harfi keşidesiz yani «ک» şeklinde yazılmıştır.
4. «چ» harfi tek noktalı olarak yazılmıştır.
5. «می» edatı fiile bitişik yazılmıştır.
6. «نمی» edatı fiile bitişik yazılmıştır.
7. «از» edatı genellikle «ز» şeklinde kullanılmıştır.
8. «ن» harfinin noktası bazen alta konarak «ب» şeklinde yazılmıştır.
9. «که» edatı kendinden sonra gelen edat ve zamirlerle birleşik yazılmıştır.
10. «را» izafet harfi bazı yerlerde bitişik yazılmıştır.
11. «پ» harfi birkaç yerde üç nokta ile gösterilmiş genelde tek nokta ile gösterilmiştir.
12. «پ» ve «ى» harfleri yan yana geldiklerinde iki harf için sadece üç nokta konulmuştur, «ى» harfi için tekrar nokta konulmamıştır.
13. Bazı yerlerde «س» harfi «ش» harfi gibi üç nokta ile yazılmıştır.
14. Bazı yerlerde «ن» ve «ب» harflerinin noktaları konulmamıştır.
15. Arapça cümleler, kelimeler, ayetler ve hadisler harekelenmemiştir.

C. HAZIRLANAN METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

1. «ب» izafet harfi ayrı yazılmıştır.
2. Ya-yı vahdet «ى» hâ-yi gayr-i melfûz'dan «و» sonra geldiğinde hemze «ء» ile gösterilmemiş «ای» şeklinde yazılmıştır. Örnek: زلزله ای ,سلسله ای – زلزله ,سلسله .
3. «گ» harfi keşidesiz yani «ک» şeklinde değil keşideli olarak yazılmıştır.
4. «چ» harfi tek noktalı değil üç noktalı olarak yazılmıştır.
5. «از» edatı genellikle «ز» şeklinde değil «از» şeklinde kullanılmıştır.
6. «او» şahıs zamiri «و» yerine gerekli yerlerde «او» yazılmıştır.
7. «پ» harfi heryerde üç nokta ile gösterilmiş ve olarak yazılmıştır.

8. «پ» ve «ی» harflari yan yana geldiklerinde iki harf için sadece üç nokta konulmamış, «ی» harfi için tekrar nokta konulmuştur.
9. Her yerde «ن» ve «ب» harflerinin noktaları konulmuştur.
10. Arapça cümleler, kelimeler, ayetler ve hadisler harekelenmiştir.
11. Gerekli yerlerde izafet konulmuştur.
12. Okunmayan «ه» harfiyle biten kelimeler, «-ان» ekiyle çoğul yapıldığında tekil olan kelime ile «-ان» eki arasında kalan «ه» harfi گ harfine dönüştüğünden metindeki گمیدیه کان , گمشیده کان gibi kelimeler گمیدگان , گمشیدگان şeklinde yazılmıştır.

D.EDEBİ SANATLAR

a. Teşbih:

Teşbih sanatı, anlama güç katmak için, aralarında gerçek ya da mecaz, çeşitli yönlerden ilgi, benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıf olanı nitelik bakımından güçlü olana benzetme sanatıdır.

Aşağıdaki beyitlerde Hz. Peygamber'in nurunu güneşe benzeterek kâinatın onun nuruyla dolduğunu söylemektedir.

داستانش بهترین داستان حضرت پیغمبرِ آحر زمان

شد ز نور او ظهورِ کاینات کاینات از داستانش پر نکات¹⁶⁰

“Onun destanı en güzel destan, Hz. Peygamberi ahir zaman.”

“Onun dünyaya gelmesiyle kâinat nurla doldu, Kâinat onun destanlarından nüktelerle doldu.”

Aşağıdaki beyitte Seyyid Mansûr'un kemalini ışığa, aydınlığa ya da bir anahtara benzeterek kelim ve nazmının aşikâr olduğunu söylemektedir.

از کمالِ سید قاشق تراش شد کلام و نظم من در دهر فاش¹⁶¹

¹⁶⁰ Hazîni, Tesellâ'u'l-Kulûb, 25^b

¹⁶¹ Hazîni, Tesellâ'u'l-Kulûb, 36^a

“Seyyid Kaşık Tıraş’ın kemalinden, benim bütün kelimeler ve nazmımın derdi aşikâr oldu.”

Aşağıdaki beyitte Hz. Mevlânâ’yı bir pehlivana benzeterek, onun benzerinin olmadığını söylemektedir.

پهلوانی نیست در میدانِ مردان چون جلال از رجال الله هرگز کس نه مولانا مثال¹⁶²

“Mertler meydanında Celal gibi bir pehlivan yoktur, Allah katında ileri gelenler arasında Mevlânâ’ya benzer hiç kimse yoktur.”

Aşağıdaki beyitte Seyyid Mansûr’u bir marangoza benzeterek onun yontulmamışları düzelttiğini, onları şekillendirdiğini söylemektedir.

سید روح پرور دلیر میر قاشق تراش قطب سیر

ناتراشیده را بود خرد بر تراشیده را شه نراد¹⁶³

“Cesur eğitilmiş ruhlu Seyyid, sülûk kutbu Emir Kaşık Tıraş.”

“Yontulmamışları düzelten, yontulmuşlar içinde de usta tavlacıların şahı.”

Aşağıdaki beyitte Seyyid Mansûr’u güneşe benzeterek dünyanın onun yüzüyle nurla dolduğunu söylemiştir.

مرشد و قطبِ دین سید منصور دارِ عالم ز روی او پر نور¹⁶⁴

“Dinin mürşidi ve kutbu Seyyid Mansur, dünya onun yüzüyle nurla doldu.”

Aşağıdaki beyitlerde Şems-i Tebrîzî’yi güneşe benzetmiş ve onun için güneşin düşmanı diyerek onun güneşten daha parlak olduğu benzetmesini yapmıştır.

کی گفت که آن زنده جاوید بمرد کی گفت که آفتاب امید بمرد

آن دشمن خورشید بر آمد بر بام بر بست دو چشم و گفت خورشید بمرد¹⁶⁵

¹⁶² Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 45^b

¹⁶³ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 52^b

¹⁶⁴ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 53^b

“O sürekli canlı olanın öldüğünü nasıl söylersin, ümid güneşinin öldüğünü nasıl söylersin.”

“ O güneşin düşmanı çatılar üzerine doğdu, iki göz kapandı ve dedi güneş öldü.”

b. Tenâsüb:

Tenasüp sözcüğü, uygunluk, orantı, yakışma anlamına gelir. Edebiyatta, aralarında anlamca ilgi bulunan iki ya da daha çok sözcüğü bir arada kullanma sanatına tenasüp denir.

Bu beyitlerde aynı anlamlarda olan ‘حمد’ ve ‘شکر’ kelimeleri kullanılmıştır.

دمبدم نغمه های از بم و زیر نیست جز حمد و شکر حیّ قدیر

بلکه پرگشته نی ز سر تا پا از صداهای حمد و شکر خدا¹⁶⁶

“Kadir olan Hz. Allah’a hamd ve şükürden başka bir şey değil.”

“Allah’a hamd ve şükür uhdelerinden dolayı belki neyle doldu.”

Bu beyitte aynı anlamlarda olan ‘رموز’ ve ‘اسرار’ (sır, esrar) kelimeleri kullanılmıştır.

مثنوی چون رموز و اسرار است ابتدایش چنین سزاوار است¹⁶⁷

“Mesnevi sırlı ve esrarlı olunca, onun başlangıcı da bu şekilde ona layıktır.”

Bu beyitte aynı anlamlarda olan ‘زاغ’ ve ‘کلاغ’ (karga) kelimeleri kullanılmıştır.

بسی سرزنشها ز زاغ و کلاغ کشد تا گشاید دلش باغ باغ¹⁶⁸

“Kargadan yeterince sitemler var, gönlünü bahçeden bahçeye sürüklüyor, çekiyor.”

¹⁶⁵ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 77^a

¹⁶⁶ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 7^b

¹⁶⁷ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 8^b

¹⁶⁸ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 75^b

Bu beyitte aynı anlamlarda olan ‘خود’ ve ‘خویش’ (kendi) kelimeleri kullanılmıştır.

لایقِ خویشِ خودِ کندِ اوصافِ ذاتِ او را سزاستِ خودِ و صاف¹⁶⁹

“Kendi vasıfları layık olsun, onun vasıfları ona yaraşırdır, layıktır.”

Bu beyitte aynı anlamlarda olan ‘مثال’ ve ‘شبه’ (misal, benzer), ‘اتحاد’ ve ‘دخول’ (birleşmek, dâhil olmak) kelimeleri kullanılmıştır.

بی مثال و شبه آن عز و جل می ننگنجد در مکان و در حل

ذات او باشد مقدّس از حلول هم منزّه ز اتحاد و از دخول¹⁷⁰

“O misalsiz ve benzersiz olan Azze ve Celle mekânı ve zamanı içine alıyor.”

“Onun zatı aşağı inmekten, hüluldan mukaddes olsun, hem birleşmekten ve dâhil olmaktan münezze olsun.”

c. Telmih:

Söz sırasında, herkesçe bilinen bir olayı geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca, işaret etmeye onu anımsatmaya telmih denir.

Aşağıdaki beyitte Kuran-ı Kerim’de geçen Duhâ suresi, 1-2. ayete telmih vardır.

آفتاب جهانتاب وَ الضُّحَى وَ ماهِ پر تابِ وَ اللَّيْلِ إِزْ اسْجَى¹⁷¹

“Dünyayı parlatan, güneş ve andolsun o kuşluk vaktine, ışıkla dolu ay ve dindiği zaman o geceye ki.”¹⁷²

Aşağıdaki beyitte Kuran-ı Kerim’de geçen Bakara suresi 286. ayete telmih vardır.

وَاعْفُ عَنَّا رَبَّنَا وَاعْفِرْ لَنَا بِرِ حَزِينِي سَهْلِ بِهٖ اَيْنِ مَا جَرَا¹⁷³

¹⁶⁹ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 19^b

¹⁷⁰ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 19^a

¹⁷¹ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 16^a

¹⁷² “Andolsun o kuşluk vaktine ve dindiği zaman o geceye ki”, Duhâ Suresi, 1-2.

“Ey bizim Rabbimiz günahlarımızı affet ve bizi bağışla, bu mecara için Hazîni’nin ilk yudumuna yardım et.”¹⁷⁴

Aşağıdaki beyitte Hz. Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî’nin karşılaşmasında Şems’in Hz. Mevlânâ’ya sorduğu Hz. Peygamber Muhammed Mustafa s.a.v. efendimiz mi büyüktür yoksa Beyazîd-ı Bestamî mi hikâyesine telmih vardır.

در حضرت رسول هزاران چو بایزید سر گشته اند قطره صفت گشته ناپدید¹⁷⁵

“Hz. Rasûlde Beyazîd gibi binlercesi var, gizli sıfat damlasını ararken şaşırıldılar.”

d. İştikak:

Aynı kökten türeyen birden fazla sözcüğü bir arada kullanma sanatına istikak denir. İştikak sanatı Arapça sözcüklerle yapılır.

Bu beyitte aynı sözcükten türemiş olan ‘ظاهر’, ‘مظهر’ ve ‘اظهر’ (zuhur, ortaya çıkma) gibi kelimeler kullanılmıştır.

ظاهر و پیدا شده در مظهر او و از همه اشیا و شیون اظهر او

“Onun zuhur yeri ortaya çıktı ve onun ortaya çıkması bütün eşya ve çığlıktan.”

Bu beyitte aynı sözcükten türemiş olan ‘واجد’ ve ‘وجود’ (vacid, vücut) gibi kelimeler kullanılmıştır.

بود اشیا از وجود وواجد است هستی ماهیتش را ساجد است¹⁷⁶

“Eşyanın var olması Vacid olanın varlığıyladır, bizim vücudumuz onun mestliğinden ona secde edendir.”

¹⁷³ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 18^b

¹⁷⁴ “Allah, kimseye gücünün ötesinde bir teklifte bulunmaz. Herkesin kazandığı yararına, yüklendiği günahı zararınadır. Ey Rabbimiz, eğer unutarak veya yanılarak yaptıkça, bizi sorgulama! Ey Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi, ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz bize gücümüzün yetmediğini yükletme, günahlarımızı affet, bizleri bağışla ve bize acı! Sensin mevlamız! Bizi, Seni tanımayanlara karşı yardımınla zafere eriştir, kahrolsun kâfirler.”, Bakara-286.

¹⁷⁵ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 40^a

¹⁷⁶ Hazîni, Tesellâ’u’l-Kulûb, 21^b

SONUÇ

Bu çalışmada incelediğimiz Hazînî'nin Tesella'ul-Kulub adlı eserinde mutasavvıf kendisi hakkında bilgi vermese de tasavvûfî zevk ve neşe ile yazılmış olduğundan Hazînî'nin bütün eserlerinde olduğu gibi onun Hz. Peygamber'e, tarikat büyüklerine, şeyhine ve memleketine olan özlemi bu eserde de sık sık bahsettiği konulardandır. Bunların dışında Hazînî Mesnevî'nin ilk üç beytinin şerhini yapmış, Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî arasında geçen menkıbeleri anlatmıştır.

XVI. Yüzyıl mutasavvıflarından olan Hazini, gerek ilmî ve gerekse tasavvufî kişiliği ile Yeseviyye tarikatı açısından önemli bir şahsiyettir. Yeseviyye tarikatı ile ilgili vermiş olduğu bilgilerden dolayı onun eserleri değerlidir. Hanefî mezhebine mensup olması ve Sünnî olmasından dolayı da Türk tarihi açısından Hazini önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak; XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, İran ve Orta Asya Coğrafyasının durumu, Hazini'nin hayatı ve onun Tesella'ul-Kulub adlı eserinin metin ve inceleme çalışmasının, bu alan hakkında yapılacak yeni araştırmalara malzeme teşkil edeceği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

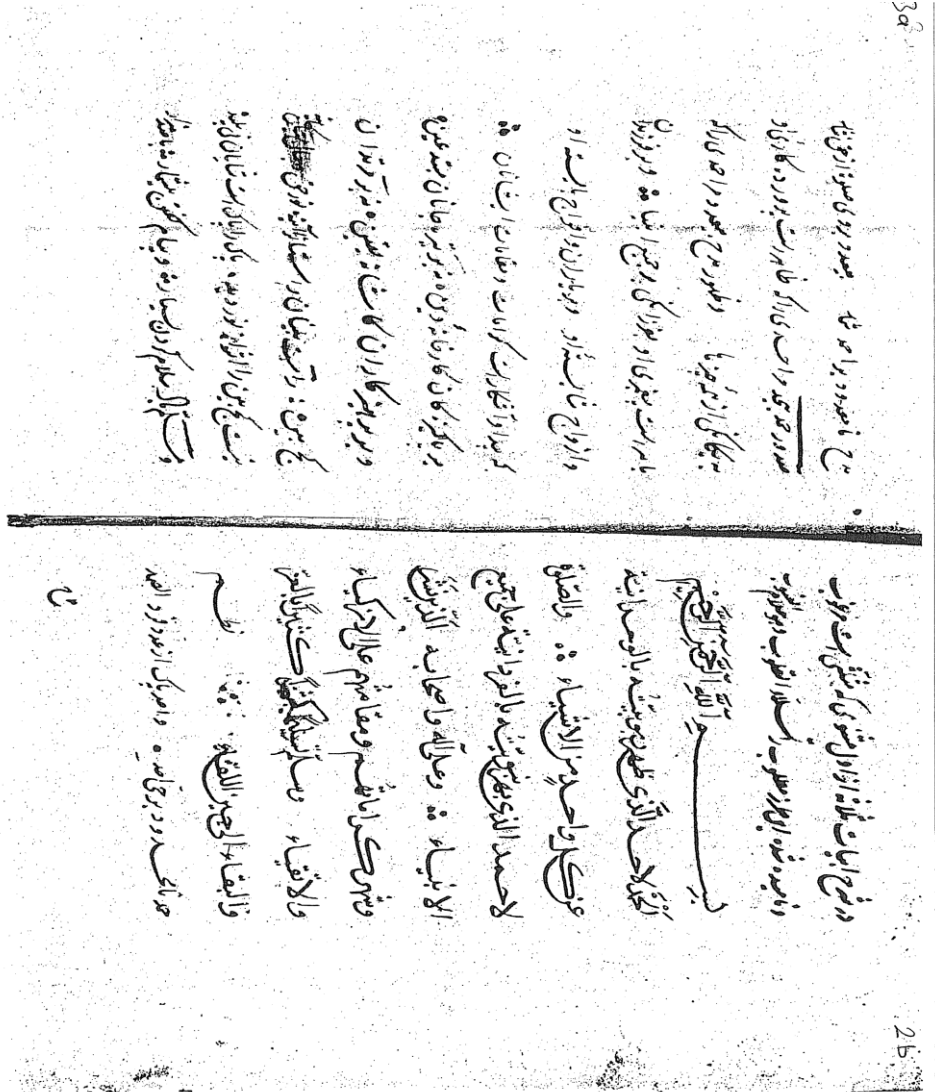
- Azamat, Nihat, “Cevâhirü’l-Ebrâr”, TDVİA, İstanbul, 1993, c. 7., s. 432.
- Aynur, Hatice; Müjgân Çakır; Hanife Koncu, Sözde ve anlamda farklılaşma Sebk-i Hindî 29 Nisan 2005 Bildiriler, Turkuaz Yay., İstanbul, 2006.
- Aşkar, Mustafa, Tasavvuf Tarihi Literatürü, İz Yay., İstanbul, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Kanun-nâme”, İA, c. 6., s. 185-196.
- Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I., s. 562-563.
- Büyük Türk Klasikleri, III., s. 198.
- Çelebi, Kâtib, Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutubi ve’l-funûn, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., I-II, İstanbul, 1971.
- Dihhudâ, Alî Ekber-i, Lugât-nâme.
- Eraslan, Kemal, “Çağatay Edebiyatı”, TDVİA., c. VIII., s. 174-175.
- Eflâkî, Ahmed, Ariflerin Menkıbeleri, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.
- Emecen, Feridun M., Yavuz Sultan Selim, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2010.
- Gündüz, Tufan, Safevîler, TDVİA, c. 10., s. 451-454
- Güzelyüz, Ali, Sebk-i Hindî; Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî arasında geçiş dönemi üslûbu: Mekteb-i Vukû’, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları I Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî, 29 Nisan 2005, Bildiriler, Turkuaz, 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, Mevlânâ’dan sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Hasan, Nadirhan, “Hazînî’nin Menba’u’l-Ebrâr fî Riyazi’l-Ebrâr Adlı Eseri”, Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi, Eylül-Aralık 2001/7., s. 15-19
- Hayit, Baymirza, Türkistan devletlerinin Milli Mücadele Tarihi.
- Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, I-V, Üçdal Yay., İstanbul, 1989.
- Hazînî, Ahmed b. Mahmud, “Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr” Yesevi Menâkıbnamesi, haz. nşr ve thk. Cihan Okuyucu, Kayseri, 1995
- Hazînî, Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr, İstanbul Üniv. Merkez Ktp. TY. No: 3893
- Hazînî, Menba’u’l-ebhâr fî riyazi’l-ebâr, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, No: 1425

- Hazîni, Tesellâ'u'l-kulûb, Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263 (vr. 2^b-84^b)
- Hazîni, Du Mersiye, Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263 (vr. 2^b-84^b)
- Hazîni, Hucetü'l Ebrâr, Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263 (vr. 2^b-84^b)
- Hazîni, Menba'u'l Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr, haz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, 2009.
- Hayyâmpûr, A., Ferheng-i Suhenerân, I-II, İntişârât-i Tîlâye, Tahran, 1372 hş.
- İslam Ansiklopedisi, İslam âlemi tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lügati, I-XIII, MEB. Yay., İstanbul, 1993.
- Kanar, Mehmet, Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yay., İstanbul, 2013.
- Köprülü, M. Fuad, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", Ankara, 1976., s. 368-369.
- Köprülü, M. Fuad, "Çağatay Edebiyatı", İA., III., s. 306-307.
- Köprülü, M. Fuad, Anadolu'da İslamiyet, Haz. Metin Ergun, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- Kunt, İbrahim, Hazîni ve Dîvânı (İnceleme-Metin), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2002
- Kunt, İbrahim, Hazîni'nin Farsça Dîvânı, Nüsha dergisi, sayı 13, 2004., s. 56.
- Kurnaz, Cemâl; Mustafa Tatçı, Yesevîlik Bilgisi, MEB. Yay., Ankara, 2000.
- Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul, 2010.
- Levend, Ağâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK. Yay., Ankara, 1988.
- Mahmudova, Samire, Hazîni'nin 'Menba'u'l Ebhâr fi Riyâzi'l-Ebrâr' Adlı Eserinin Tahkik, Neşir ve Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Mu'in, Muhammed, Ferheng-i Fârsî, I-VI, Tahran, 1371 hş.
- Nefîsî, Sa'id-i, Târîh-i nazm-u nesr der Îrân ve der zebân-i Farsî, I-II, Tahran, 1363 hş.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Türk Suffiliğine Bakışlar, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Suffiliğine Bakışlar, Timaş Yay., İstanbul, 2011.
- Öngören, Reşat, Osmanlılar'da Tasavvuf, İz Yay., İstanbul, 2010.
- Safâ, Zebîhullâh-i, Târîh-i edebiyât der Îran, I-V, Tahran, 1366 hş.
- Saray, Mehmet, "Abdullah Han" TDVİA., I, s. 104
- Sami, Şemseddin, Kâmûsu'l-a'lâm, I-VI, İstanbul, 1993.
- Sami, Şemseddin, Kâmûs-i Türkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1978.

- Seyfuddin Refiu'ddin, Nadirhan Hasan, "Hazîni'nin "Câmiu'l-Mürşidîn" adlı eseri hakkında", Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2004, s. 159.
- Sevim, Hacer, Hazîni'nin 'Menba'u'l Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr' Adlı Eserinin Tahkîk, Neşir ve Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Sebk-şinâsî-yi şî'r*, Tahran, 1374/1995., s. 269.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Seyr-i Gazel der Şî'r-i Fârsî*, Tahran, 1373/1994., s.159-162.
- Storey, C.A., "Persian Literature", Londra, 1972, 2.cilt., s. 976.
- Turan, Şerafeddin, "Selim II", İA., X., s. 434-441.
- Togan, A. Zeki Velidî, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-V, TTK. Yay., Ankara, 1998.
- Yazıcı, Tahsin, *Safevîler*, İA, X, s. 53.

EKLER

Paris'te Bibliotheque Nationale, Farsça Bölümü elyazmaları arasında bulunan Hazîni'nin 263 no (Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263) ile kayıtlı Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eserinin ilk varâğı.

Paris'te Bibliotheque Nationale, Farsça Bölümü elyazmaları arasında bulunan Hazîni'nin 263 no (Paris Bibliotheque Nationale, Pers. A.F. 263) ile kayıtlı Tesellâ'u'l-Kulûb adlı eserinin son varağı.

85a

درین شب و تاریخ و نمانت هر چه نور آمد رفیق
 باقی و احدت ای که نظیر و یاری
 اندر آرد آتش را که کند دور
 باز خنده دور و می خندد دور
 آنچه خشنه، لاله نور س از آن اول
 مرق و مرقین از روز نشسته آفتاب
 در هیچ روز از آن انزلی نشسته
 شد خزان از سر تنه از آن روز خزان
 در هر چه دی لوی از ناله بود آرد
 آرد هیچ یغانی از او بیست کوی
 مسج و یغانی از او بیست کوی
 کز خزان لودی در آن ماه موم خزان
 در میان پرده از او می خندد دور
 هست لاله صلح بنا چون خندان
 مثال
 در هیچ کوی از او بیست کوی
 در میان خندان از او بیست کوی
 مثال
 در هیچ کوی از او بیست کوی
 در میان خندان از او بیست کوی
 مثال
 در هیچ کوی از او بیست کوی
 در میان خندان از او بیست کوی
 مثال

85b

حکمت را ایستی اول بیست کوی
 قوتی فاستقرا توبه سال از آمدنی ساکنان کالی
 شت فاستقرا وصال کرات مومر معنیان بعد از صحنه ای که
 چو نیست نشو از کز با می جویم غایت کوی نیست چو لعل در آنم
 تمام با دو بوجب آنرا سالما بهر ضغرتش ختم شد فایده
 بیضی موعولوی فخر شکر تری تمام کردی بی شکر از زنی
 از زنی که نیست با خال شکر تری مدام کام مومر اول شکر تری
 به خاستی بر صاف شکر تری مدام بین بی بی شکر تری شکر تری
 هزار شکر تری مومر سال شکر تری
 در انصاف از این طرز شکر تری مدام
 در انصاف از این طرز شکر تری مدام

در انصاف از این طرز شکر تری مدام

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TESELLÂ'U'L KULÛB (Tenkidli Metin)

جمهوری ترکیه
دانشگاه قیریق قلعه
انستیتوی علوم انسانی
گروه زبانها و ادبیات شرقی
بخش زبان و ادبیات فارسی

احمد قارا

تسلاءالقلوبِ حزینی

(متن انتقادی)

پایان نامه کارشناسی ارشد

استاد راهنما

عدنان قارا اسماعیل اوغلی

قیریق قلعه ۲۰۱۴

تسلاءالقلوبِ حزینی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الْحَمْدُ لِأَحَدِ الَّذِي ظَهَرَ رُبُوبِيَّتُهُ بِالْوَحْدَانِيَّةِ عَنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ. وَالصَّلَاةُ لِأَحَدِ الَّذِي بَهَرَ نَبُوءِيَّتُهُ بِالْفَرْدَانِيَّةِ عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ. وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الَّذِينَ نَشَرُوا وَشَهَرُوا كَرَامَاتِهِمْ وَمَقَامَتُهُمْ عَلَى الْأَزْكَيَاءِ وَالْأَتَقِيَاءِ وَسَلَّمًا تَسْلِيمًا كَثِيرًا بِالْعِزِّ وَالْبَقَاءِ إِلَى حِينِ اللَّقَاءِ. نظم

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

حمد نامحدود بر حیّ احد   واحد پاک از عدد فرد الصمد
3^a مدح نامحدود بر احمد شمار   بیعدد بر وی صلوة از حق نثار

صدور حمد بیحد مر احدی را که ظاهر است پروردکاری او به یگانگی از همه چیزها و ظهور مدح بیعدد مر احمدی را که باهر است پیغمبری او به فرزاندگی بر جمیع انبیا و بر فرزندان و ازواج شایسته او و بر یاران و افواج بایسته او که پیدا و آشکار است کرامات و مقامات ایشان¹. بر پاکیزگان کارخانه دین نه بر تیره جانان مبتدعین و بر پرهیزکاران کاشانه یقین نه بر مرتدان کج بین. راست بینان راستان را آینه نور حق در جان ایشان گاه نه نیست کج بین را اثر از نوردید. پاک را پاک است شایان نی پلید و مسلم باد سلام کردن بسیار و پیام گفتن بیشمار با صد هزار /3^b/ عزّت و مقدار بر آن ابرار تا حین دید از ملک الجبار

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

دمبدم ناطقه چو نی گویا   بنده از حمد و نعت پر ز صدا
از نی نطق هر نفس بشنو   حمد و نعتی که هست پر پرتو
حمد و نعتی برون ز حدّ شمار   همچو ذرات و قطره امطار
نی صفت صیت حمد سر تا پا   دمبدم باد تا به روز جزا
بنده را باد حمد و نعت آیین   همچو تیریزی و جلال الدین
یاورم باد روح مولانا   رهبرم نور شمس پر ز ضیا
من ز هجران سید عالم   حاکیم همچو نی به آه و الم
حاکمی از حمد هر حکایت من   شاکی از نعت هر شکایت من
شکوه من ز شیوه دوری   ناله ام از قصور مهجوری
دارم از حمد حق حکایاتی   وز قصور بیان شکایاتی
4^a شرحه شرحه ز خنجر هجران   سینه سوز ناک و پر نیران

¹ ایشان : در اثر ایشانان

آتش افروز از آن بود سخنم	سوختم چون دگر سخن نکنم
دفتر و نسخه ام سراسر غم	هر سفینه خزینه ای ز الم
معدن درد و کان اندوهم	بحر موج اشک انبوهم
هر که خواند ز دفترم حرفی	پر کند از سرشک هر ظرفی
دامن و جیب طبع مالامال	بس که سفته ز بحر هجر لال
گل من در ازل سرشته به غم	روزی من ز خوان غیب الم
چون بود درد و غم حواله من	درد خواهی بخوان رساله من
هر که از دفتر حزینی خواند	حرف چندی ز دیده خونها راند

مقدمه الشروع رساله پر اصول و فروع بر وجه مشروع منزّه احدی جلّ جلاله که نی پر هی هی وجود انسانی را /4^b از جدایی نیستان اعیان ثابت که مثبت ما هیات اشیا است بنابر فرقت در ورطه حکایت آورده و موجّه احمدی تم اقباله که قصب منتسب موجود روحانی را بنابر هجرت ارزهایی شکرستان مراتب الهیه در عرصه شکایت در آورده. نظم

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

احدا تا به کی حکایت ما	احمدا چند این شکایت ما
نفسی چند نی و شم بنواز	یکدمم با وصال کن دمساز
باش فریادرس که حیرانم	پای تا سر چو نی در افغانم
از جدایی گسیسته بند دلم	ماتم آثار گشته شهر دلم
از وصال ای خدای بخشا سور	حزن هجران بدل بکن به سرور
ماتمی را خوشست دل پرسی	پرسشی کن به عرش و با کرسی
که نوازد اگر تو نوازی	واقف سرّ و محرم رازی
5 ^a بنده خویش را ز غیر رهان	بنده ریش را به غیر ممان
حیف باشد چنین نگاشته است	پایمالی مساز کاشته است
گرچه معیوبم و سفیه و دغل	ساتری و خدای عزوجل
عیب و نقصان من بکن مستور	پاکی و قادری و حیّ غفور

اما بعد وجه تحریر و باعث تصویر این رساله و قباله که دمدمه ای ایست غم انگیز و زمزمه ای ایست الم آمیز اوراقیست رقت افزا و اطباقیست دقت گشا همدمیست فراق دیدگان را و محرمیست اشتیاق کشیدگان را آن بود که به مقتضای ذوق شربت کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ² و به فحوای فوق خیرت کُلِّ حَيٍّ فَإِنَّهُ الْفَوْتُ چون خاقان پرسپاه دشت قپچاق و سلطان پر انتباه کشور استحقاق فرزانه اقالیم سلطانی /5^b یگانه طوره چنگیزخانی دوده دودمان خانان ابوالمظفر ظهیر السریر محمد گرای خان بن

² " کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ " قرآن : 3:185 / 21:35 / 29:57

المرحوم المغفور عضدالممالک دولت گرای خان عَفَى اللَّهُ عَنْهُمَا از صدمتِ مصیبتِ عظیم فرزند سلطنت پیوند خلافت مند دلاورِ جانباز و ===== تخش انداز دوحه بستان شهنشاهی نوچه گلشن جهان پناهی خانزاده عالیشان مبشرالجنة والرضوان مبارزالدین شیروان گرای بهادر سلطان بشرالله تعالی بالجنان مشوش و پر آتش افتاد و تدبیر نمودن ممالک را از دست داد و بلاد معموره رو به ویرانی نهاد عساکر منصوره برهم زده و خطه محروسه ماتمکده

نظم

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

پادشاه ملک شد چون غم زده	مملکت ز آن غم شود ماتمکده
رای و تدبیر از میان گیرد کنار	در مصیبت گر صغار و گر ³ کبار
6 ^a عسکر و ارکان ز همپاشان شوند	کامران در ملک اوپاشان شوند
مملکت هر سو شود زیروزیر	خیرهای ملک ماند رو بشر
هر طرف قتالِ قطاع الطریق	قطع گردد گر طریق دور رفیق

ولاجرم در شرح کلماتِ طیباتِ این ابیاتِ بلند آباد اشارت نمود و به تکمیل آن با اشارت فرمود که فراقِ دیدگانِ حزین را تَوَلَّای و اشتیاق کشیدگانرا تسلائی شود و این خاقان عالیشان را آرامی و صبرِ سرنجاسی گردد و مملکتِ در هم شده را نظامی و انتظامی چون قلوبِ محزونه را مطالعه این مطالع موجب تسلا می بود و تسلاءالقلوب نام نهاده آمد. وَ مِنْهُ الْإِجَابَةُ وَالتَّوْفِيقُ ادخالِ السرورِ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الثَّقَلَيْنِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَالْيَهُ الْمَرْجِعِ وَ الْمَأَبِ

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

شرح متیین گفته اند بسی	شرح سیوم نگفته لیک کسی
6 ^b بود قندیل این گزیده دو بیت	ریختم اندرو ز سیوم زیت
تا بر افروزدم چراغ منیر	مشعلی گردددم پی شبگیر
نور بخشای مسجدِ اقصا	خانقاه بیان ازو به ضیا
بزم افروز خیل مهجوران	روشنی حکایت دوران
ازین ثلاثه مثلثی سازم	مجلسی مهر عیش پردازم
من شراب مغانه را به علاج	سازم از ذوقِ خاص صاف مزاج
دردی و غش کنم از آن می دور	تا شود پاک چون شرابِ طهور

³ گر : در اثر ور

نورسانِ حدیثِ حورِ سرشت	فیضِ بخشنده رشکِ باغِ بهشت
طفلی معنی به جلوه چون ولدان	حور و صفان ز ذوق او رقصان
بزمِ خاصی شد از برای خواص	هر طرف صوفیان ازو رقااص
ظرفهای معانی نایاب	حرفِ حرفش پیاله های شراب
هر یکی نقطه اش دَفِ به فغان	هر الف زو چو نی نفیر کنان
قصه پردازِ سالکِ دل صاف	کلماتش یگان یگان حراف
نکتہسنجانِ نازِ کانِ یعنی	مطربانِ مجالسِ معنی
نغمه پردازِ مجلسِ بی رنج	مترنم به نزد معنی سنج
طلب از ساقی معانی می	ای حزینی دمی بنال چو نی
بطلب نشسته شرابِ طهور	یعنی از حضرت سید منصور
مجلس آرای نما برخیز	تا به فیضش شوی طرب انگیز
راحت افزای روح شو ز آن راح	گیر از دست روح او اقداح
پاک و صافیست همچو آب زلال	ازین مثلث که شراب او است حلال

7^a

مخفی مباد نزد ارباب داد که اول کتاب مولانا از حمد حضرت مولی تعالی عاری و ابتدا به حمد کبریا درو متواری و هر علم بسری و جهاری /7^b/ الأ جوبۃ علیٰ هذا السؤال تواند بود که هضمًا لنفسه و **فروتنی** حمد گفته و جزو کتاب خود نکرده باشد چنانکه بعضی مصنفان چنین کرده اند یا آنکه اشارت به آن عبارت لسانِ تبیان از بیانِ حقایق و دقایق تصوف بفعوای کُلُّ لِسَانٍ أَقْطَعُ است و اجزم کَمَا وَرَدَ فِي الْحَدِيثِ كُلُّ أَمْرِ ذِي بَالٍ لَمْ يَبْدَأْ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ فَهُوَ أَقْطَعُ و اجزم⁴ یا آنکه صدای نی دمدمه ثنایی است به زبان وی و حکایت و شکایت نی حمد و سپاسی است پی در پی که با یاد او می خروشد در و داد او می کوشد جل ثناؤه و عل اسمائه

(هزج : فاعلن مفاعلن فعلن)

نغمه نی تمام حمد وی است	نشئه می تمام نفت می است
دمدم نغمه های از بم و زیر	نیست جز حمد و شکر حیّ قدیر
بلکه پرگشته نی ز سر تا پا	از صداهای حمد و شکر خدا
حمد خواند صدای نی در گوش	آنکسی را که هست او را هوش

/8^a/ اما و جه اوجه و جواب موجه آنست که آن سیف الله معركة اذینی ربی نور الطریقه حسام الدین چلبی قُدس سرُّه العزیز بنابر ظهور رموزِ خفیّه و به سبب صدور اسرارِ معنویّه که از حضرت مولانا

⁴ " كُلُّ أَمْرِ ذِي بَالٍ، لَا يَبْدَأُ فِيهِ بِالْحَمْدِ، أَقْطَعُ " (ابن ماجه)

قُدْسٌ سِرُّهُ می خواست در حضرتِ حق استخارها داشت تا آنکه حضرت سَيِّدُ الْاِنَامِ عَلَيْهِ السَّلَام را در منام دید که در مرغزاری از ریاضِ جنان می خِرَامد و بر کَفِّ پر شرفِ ورق به رونقی در او نوشته این دو بیت که اولِ مثنوی به آن مصدر شده چون چشمِ مبارکش بر حسام الدین افتاده با او به طریق تحفه داده که سالها استدحا می نمودی اکنون این تحفه را به مولانا رسان که مفتاحِ خزاینِ اسرار و مصباحِ قنادیل انوار است چون از آن واقعه در آمد این محرّر مطهّر را در دستِ خود یافت در حضورِ مولانا شتافت /8^b او را به این دو بیت مترنّم دید به وجد و تعزیز بس تیمناً و تفضلاً به جای حمد بر اولِ کتابِ معنوی ایراد او اختیار شد و اکتفا به آن کرد و ابتدا به او نمود که از سایر کلام بر صدرِ مثنوی الیق و انسب بود

(خفیف: فاعلاتن مفاعلن فعلن)

هست چون جودِ سید الکونین	از سرِ لوحِ غیب این بیتین
شد مصدر کتاب او با او	هست قایم مقامِ حمدِ نکو
بلکه محضِ ثنای سبحانی است	ابتدای کتابِ رحمانی است
همه حمد و ثنا است نزد اله	آنچه صادر شد از حبیب الله
مثنوی چون رموز و اسرار است	ابتدایش چنین سزاوار است

بدان ای دانشورِ فنّ معنوی که مثنوی مولوی دلبر به کویست منزوی طبعِ هر مردی را در خلوت زفاف آور. نی و فهمِ هر فردی از ایما و ابهامِ او آگه نی از این طریخانه هر کسی به ترانه در کرانه افتاد/9^a و از این بزمِ رندانه هر مخموری دل به جرعه در داد
نظم

(خفیف: فاعلاتن مفاعلن فعلن)

طرفه بکویست این خفی اوصاف	هر کسی را به او نی حدّ زفاف
قادر خلوتش نشد هر مرد	دامنش پاک مانده از هر فرد
ذو فنونان ز دانشش نادان	مانده هر یک به معنی حیران
بر سرِ سرّ مثنوی که رسید	جلوه او کدام دیده بدید
دیده ها از جمال او آگاه	عقل از وصل او است نا آگاه ⁵
مثنوی قلمیست بی ساحل	بس لآلی در و بود حاصل
قطره ای و در و هزار بحار	زرّه ای و در و شمس و قمار
معدنی بسته لب در و است لآل	چشمه بوالعجب پر آب زلال
هیج غواص را نه ره در غور	هیج سیاح ره نبرده مرور
نو عروسیست کس نکردش بوس	سحری فارغ از فغان خروس
9 ^b غنچه فارغ از صبا و نسیم	گلشنی از خزان ندارد بیم

⁵ آگاه : در اثر آگه

بکر خلوت سرای غیب آمد
 دامنش را کسی مساس نکرد
 آمده بکر و می رود هم بکر
 مرد او نیست غیر مولانا
 نشدم گرچه هم پی و همدم
 صنعتی سازم از هنرمندی
 آینه ز آن غبار پردازم
 صورتی در زمانه آرایم
 شرح او بر جوان و پیر کنم
 گلشنی طبع خوردان پرداخت
 نظری کن به باغ و بوستانم ^{10^a}
 سبزه ای نازک سخن نو خیز
 از دقایق شقایقش شکفان
 اندرین روضه طبع باد صبا
 هر خطی ز و است نافه سنبل
 هست این مثنوی اگر معدن
 بدر آرم ز صلب این کان لعل
 در تجلی جمال مستوری
 طبع ار نی و لن ترا نی گوی
 ید بیضا برون کنم از جیب
 بگشایم در نگارستان ^{10^b}
 به هوا داری اعزه دید
 هر یکی زره به ز صد حورشید
 باد منظور خیل دیده دران
 نمایش بمنکر و شکاک
 پادشاهها به عز درویشان
 به بزرگی فرقه آگاه
 شیخما حضرت سید منصور
 مطلع آرای هر قصیده من
 با دم پاکش ای حی وهاب
 فیض بخشا بکن حکایاتم
 عفو کن هر خطای گفتارم
 سبب جاو جاودان گردان ^{11^a}
 ساز شایسته جلال الدین
 روح ایشان ز من بکن راضی
 فیضان زین رساله کن ارسال

ذیل او پاکتر ز جیب آمد
 دست در جیبش از هراس نکرد
 دامنش پاک از تصرف فکر
 نو عروسیست بس به استغنا
 سوده شد چهره بر غبار قدم
 بکنم دفع آرزومندی
 ز آن هر آینه ای کار خود سازم
 دلربایی به خلق به نمایم
 دل هرکس به او اسیر کنم
 از دقایق درو شقایق ساحت
 شنو از وی هزار دستانم
 نیّ خامه در او است شکر ریز
 روضه نظم پر گل و ریحان
 سبزه نظم از و به نشو و نما
 برده بویی از و است آهوی گل
 طبع نظمم درو است معدن کن
 لعل اصلی نه آنکه باشد جعل
 پر ز انوار از سخن طوری
حییل فکر پاره شد ز این روی
 سازمش مشرق رجال الغیب
 بکنم مائی جهان حیران
 بکنم ماه و آفتاب پدید
 شهد ریزم ز بوک مشکین بید
 دور بادا ز چشم کج نظران
 طرز پاکان مباد در بی پاک
 کرد کارا به حق بیخویشان
 به عزیزی آن ولی الله
 نظم هر نظم و ربط هر منشور
 حسن ابیات هر جریده من
 بر زبانم مران به غیر صواب
 دل کشا قصه و روایتم
 گفته و کرده را برو نارم
 این بیان حزینی حیران
 شمس تبریز تا کند تحسین
 در زمانی که خود شوی قاضی
 سوی ارواح پاک اهل کمال

شرمسارش مکن ز غلط سخن	حامی ناتوان حزینی کن
به فیض حمد و نعت در ما تحت فیه	در شروع و رجوع و توجیه
یعنی ای ناطقه بکن آغاز	ای سخن پرور حدایق راز
نی نطقت بکن شکر آثار	طوطی طبع در تکلم آر
شرح هر نکته چو حبّ نبات	به حلاوت بکن بیان نکات
در قدحهای پر مثلث ریز	شربت قند را کلاب آمیز
شرح سه بیت مثنوی دلکش	صاف و شیرین مثلث بی غیش
ای حزینی چو شمس تبریزی	11 ^b به نما صنعت شکر ریزی
پینگر خوش مثلثی است جلال	ذوق سه بیت مثنوی جلال
دل تهی کن ز غیر و از وی گوی	اولا شرح بشنو از نی گوی

بشنو از نی گفتن مولانا بر هر دم‌ساز امری و قولیت مجاز همچون ذکر محل و اراده حال زیرا که حقیقت آواز و **راز** از نایی است و مراد از بشنو بفهم است چراکه هر شنیدن مستلزم فهمیدن نیست

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

ز آنکه در نی نیست غیر از راز وی	فهم کن اسرار نایی راز نی
مظهر راز و هم آواز آمده	نی به نایی چونکه دم‌ساز آمده
بی دم نایی نبات منتهی است	ورنه نی با ذات خود دست نهیست
مفلسی افتاده ای بی دایه	هست خاشاکی فقر کم پایه
چون نی بی یار خاشاک و خسی	12 ^a دور از دم‌ساز معنی هرکسی
مفلسی و بینوا بی حاصلی	هر که را نبود وصالِ اصلی
قدر خواهی در نباتی چو نبات	چست قدر چوب به یدی بی نبات
کی دم صبح صفا بخشت برامس	با جلالی تا نیامیزی چو شمس
چون به روی روز خور مایل شود	جمله ظلمتهای شب زایل شود
رفت بر عرش برین آواز من	تا سید منصور شد دم‌ساز من
قصه های کهنه گشته تازه شد	از حدیثم دهر پر آوازه شد
از حصار آوازه ام شد تا حجاز	از دم او چون نیم آوازه ساز
گوش اسرافیل بر آواز ما است	بلکه دهر و آسمانها پر صداست
با یدم شد بر سر نقل و سخن	نی سر است این نخل و نخل را نه من

نی آلتی است در دست نایی مظهر ندا و مظهر صدا بی او تهی دستی است گدای نوا /12^b/ از نفس او در مکالمه و انشا است نوازنده دل‌های ناصبور و جایهای مهجور و نوازنده **عنادل** از بوستان و

گلستان دور و پردازنده طوطیان از شکرستان هندستان **معدور** و خبردهنده اسرار و رموز نامحصور حاکم
 خجسته حکایت و شاکم پسندیده شکایت

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نی ز نایی چون روایت می کند	گه حکایت گه شکایت می کند
از شکاف سینه با آه و فغان	گوید از هجر و جدایی داستان
شرحه شرحه قصه دیرینه اش	شرح سازد نی به سوز سینه اش
هر نفس بر بیدلان یا هو زند	از صدا بر عرشیان پهلو زند
در تزلزل افکند ملک و ملک	غلغل از نی در سما و در سمک
افکند در هر سری شور دگر	بازوی عشاق را زور دگر
سرخوش از افغان او بحر و جبل	هر یکی از وجد در رقص جمل
از فضای کعبه تا دیر مغان	نالہ های نی در افکنده فغان
صیت درد انگیزش از بالا و پست	دردمندان جهان را کرده مست
گویا نی است این جام می است	کز صدایش مستمع در هی می است
نغمه هایش ساقیان شیوه کار	های و هویش جام بخش و می فشار
مطرب خوش لهجه بزم است نی	کار فرمای ذوی العزم است نی
شرح نی کردن حزینی دلگشا است	مدح نی گفتن عجب بهجت فراست
زانکه از هجران حکایتها درد است	و از جداییها شکایتها درد است

بدان که ارباب حال و اصحاب مقال را از روی تحقیق در این لفظ نی تصرفها است و معانی
 کثیره حمل کرده اند معقول و موجه و بر هر تقدیر تعیین نایی لازم و واجب و طبع **جازم** در او راغب می
 تواند که نایی حق تعالی و نی فعل الهی باشد /13^b/ بس احتمالی است مدقق و شرح حالیست محقق که
 فعّال لَمَّا يُرِيد است و مراد اهل توحید است از او می شنوند و با او می گویند و به جز او راهی نمی پویند
 و به غیر از ریحان او گیاهی نمی پویند سِوَاللَّهِ وَ اللّٰهُ مَا فِی الْجُودِ

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

اهل توحید از نی و نایی جز او	هیچ می خواهند در هر گفت و گو
هر صدایی و هر آوازی از او است	نیست در آفاق هستی غیر دوست
بس نگو می باید آن شه را شناخت	سوی آن درگاه باید رخس تاخت
چون توان بشناخت بیچونی بیحون	عقل از بیچونی او سر نگون
مدرکه از درک کنهش ابله است	دیده حساس زین حس اکنه است
احمد حنبل از آن در بشر شد	نغز جوینده برون از قشر شد
گر می خوایی شناسی بی نظیر	محو شو در باطن فیاض بیر

چشم او شو گوش او و هوش او
 بی کتاب و بی ورق خوان این سبق ^{14^a}
 محو باید کرد اوراق و کتب
 از حجابِ صوری و از معنوی
 تا شود حاصل ترا زو معرفت
 ای حزینی بگفتنِ غافل مباش
 تا توانی یافت از خوان شناخت
 تقدهای خویش چون در باختی
 نایی و نی را بیان کن بعد ازین
 و ان جولان این مستو را
 بر جلال الدین رومی روح بخش
 بر سر میدانِ عرفان **رخش** ران
 تا توانی یافت آن رو پوش او
 نزد دانشمندِ معنی فنِّ حق
 کی توانی دید حق را در حجب
 بگذر و آنگاه بر خوان مثنوی
 عارفانِ راه را شو همصفت
 از عزیزِ سیدِ قاشق تراش
 قوتِ عرفان بایدت هر نقد باخت
 نزد آن عارفِ خدا بشناختی
 چون سید منصور از دارِ یقین
 شاد کن روحِ سیدِ منصور را
 شمسِ تبریزی صفت انگیز **رخش**
 داستانِ نایی و نی را بخوان

14^b/ اَقْوَلَ اللّٰهَ وَلَا سَوَاهُ وَلَا نَعْبُدُ إِلَّا آيَاهُ. و ما توفیقی الا بالله چون مراد از نایی حق تعالی شود
 نی برین تقدیر امر و فعلِ الهی است که گوینده اسرارِ نا متناهی است حالی و درون تهی از علل و اغراض
 که **افعل** الله معلل به غرض نمی باشد نی صفت به آثارِ اسرارِ خلقتِ فطرتِ اشیا کونیه را از صیت
 سرایت در حرکت و سماع در آورده و هر یکی به کیفیتی بر سر آورده بعضی را به وجد و جدان و بعضی
 را به سماعِ اطلاع پرورده بعضی را به صحو و قوف و بعضی را به شکرِ کشف در کاشانه ایجاد و
میخانه اتحاد ارشاد کرده و درگاه ادّ بنی ربی استادگاه از قصص پر حصص دفاتر کُنْتُ کُنْتُ مخفیاً حاکی
 و گاه از غصصِ فُرُصِ کُنْتُ لَهُ سَمْعاً و لِسَاناً شاکی چون نایی در هر صدایی حق تعالی است پس محل
 شرح معرفتِ الله بر هر ذات آگاه است و معرفت او اَهَمُّ مَهَامٍ و اعظمِ مَهَمٍ ^{15^a}/ و از حضرت ملک العلام
 در آن اهتمام است کَمَا قَالَ فِي الْكَلَامِ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي ای **لیعرفونی** مخفی نماند
 که استثنا در آثار افاده انحصار می کند پس خَلَقْتُ و افرینش جن و انس منحصر است در عبادت و
 معرفتِ الله که سرمایه سعادتست **سبحان** عما یصفون له الواصفین احسن الخالقین رب العالمین چون به
 وصفِ **بیچونی** است موصوف و به صفتِ **هیچگو نگی** معروف لیس کَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
 حَسْبُنَا اللّٰهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ نِعْمَ الْمَوْلَى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ تَعْرِيفٌ وَ تَوْصِيْفٌ او چون توان کردن و **بیچونی** او را
 چگونه توان در بیان آوردن **سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ**⁶ مبراست و معرّات و صفات پروردگار
 از تصوّر و تفکر و آنچه گفته می شود نه به اختیار عقل و نه به تکرارِ نقل **جریانی** است ربّانی ^{15^b}/ و
 سرّیانی است رحمانی همچون حکایت و شکایتِ نی بینوا از نایی پر صدا

⁶ "سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ" قرآن: (37: 180)

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

کی تواند گفت اعمی از عما   ای حزینی گر تو بینایی نما
شمه ای از داستان تعمیه   در مزایای عمای تصفیه
بهر دید او پدید آینه ها   ساز از فقر و فنا و و انما
روی مستور عما را از قباب   جلوه ده والله اعلم بالصواب

استاد راست

ذاتِ احدی که یافت تعبیر عما   بی شبیه و نظیر است منزّه از جا
آنجا که نبود هیچ بود اشیا   بر گوی دلا که پس کجا بود خدا

لِمَوْلَفِه

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

بیچون و چراست چون عیان ذاتِ خدا   اشیا نتوانند زدن چون و چرا
گفتن نتوان دلا که او بود کجا   اشیا دانند که او منزّه از جا
جامی که نهان زیر قباب غزلست   در السنه خلق حدیثش مثل است
در شرح عما قول خوشش بی بدل است   چون نصّ صریح گفته اش بی خلل است

رباعی در فیض و انبساط

در مزرعِ دل ره چو حزینی کردم   وز خرمنِ طبع خوشه چینی کردم
با جامی و جامِ همنشینی کردم   پس آمده بین که پیش بینی کردم

درین باب فصل الخطاب که سوال و جواب است مستطاب آن محقق انبیا و رسل و آن مدقق
عُرْفَایِ سُبُلِ عَارِفِ مَعَارِفِ جَزْ و کُل. آن عارضِ زیبایش از بوستانِ الهی همیشه تازه گل و آن گیسوی
مشک فرسایش بی اندیشه بویا سنبل نمکین پر تمکین خوان انا املح. و نکته بین متبین سرابستان انا
افصح آفتابِ جهانتاب وَ الضُّحَى. و ماهِ پر تاب وَ اللَّیْلِ اِزَّ اسَجَى⁷ /16^b/ قریشی نَصَابِ هَاشِمِی اِنْتِسَابِ
المُسْتَعْنِی عَنِ الاطَالَه فی الالقَابِ مُحَمَّدِ الْمُصْطَفَى صَاحِبِ الاَصْحَابِ وَ آلِ الاقْطَابِ فَعَلِیهِ نَازِلَةُ صَلَوَةُ
اللَّهِ الْوَهَّابِ اِلَى یَوْمِ المِیزَانِ وَالْحَسَابِ بعد از سوالِ یکی از اصحابِ گزیده جنابِ رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ مِنْ کُلِّ

⁷ " وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى " قرآن: (93: 1-2)

باب فرموده پسندیده و سنجیده جواب که ایراد می شود در این خجسته کِتَابِ فَايَةِ الْمَرْجِعِ و الْمَابِ آن محقق نامی و آن مدقق کرامی فاضل خانقاه خجسته فرجامی کامل ملک الملک العلامی شمس الدین مولی الموالی ملا عبدالرحمن جامی قدس سرّه و برّه در شرح و بیان آن تبیان عظیم الشان منتج الیمان بنان اشارت پر بشارت در تحریر عیان آن جنبانیده و آن طرز مبین و حرز معین را رساله عمائیه نامیده که محفوظ دیده و ران و ملحوظ ذی بصران است /17^a/ تیمناً و تبرکاً بعضی از آن مقدمات بلند آیات و برخی از آن مغلقات ارجمند روایات در این سواد ایراد کرده می شود و **خفای** هر دقیقه ای را به طریقه ای گشاده خواهد شد بفیضه تعالی الحدیث الصحیح هَذَا عَنْ أَبِي ذَرِّ بْنِ الْعُقَيْلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْنَ كَانَ رَبُّنَا قَبْلَى أَنْ يَخْلُقَ خَلْقَهُ قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ فِي عُمَاءٍ مَا تَحْتَهُ هَوَا وَمَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ⁸ زهی جواب با صوابی چون دریای موج متلاطم ژرف و خطاب مستطابی مانند محیط بسیط فواج متراکم شگرف که ملاحان کاردان جواهر سنج دریای تفکر در وی غریق و کم حاصل و غواصان پر عرفان گواهر گنج بحر تصور در او حریق و گم ساحل سحاب عما /17^b/ رعد یست برآق و فروزان و جواب تحت و فوقه هوا بر **قیست** وراق و سوزان نسخه ایست رامزه و گفته ایست غامزه نکته ایست مغلق و نقطه ایست معلق فرومانده ام چون مور لنگ کم فرسنگ و مرکب دواندای ام در مراحل و منازل فرسنگ در فرسنگ گاه چنگ استعانت در کمر سلیمان غزنوی زده و گاه خنک معاونت در زیر دار اطوار سید منصور بلخی قدس اسرارهما دوانده

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

طبع را یارب به او ده اختصاص	بوالعجب رمزیت این تعبیر خاص
ربّ از نی کو شدم چون بالضرور	وادی ایمن نما و یمن طور
همچو موسی رائی بیچون شوم	تا ز تیه حیرتی بیرون شوم
پی برم سر عما بی آه و حیف	راه یابم بر در بیچون و کیف
گردم از نور عمایت دیدهور	در عمای لا مکان یابم گذر
زیل پاک حضرت جامی بگیر	18 ^a ای حزینی از تمسک نا گزیر
همت روحش به معنی یار کن	روح او تصویر در احضار کن
پی روی کن آنچه آن سردار گفت	روی نه بر خاک پایش در نهفت
رشحه جو زان چشمه آب زلال	گرد دامانش به روی زرد مال
هست او دهقان حق عز و جل	زرع او خرم ز فیض لم یزل
از زراعتگاه طبعش بهره بین	شو ز دور خرم او خوشه چین
بهر خود زان خوشه زاد گوشه کن	خوشه زرع عما را توشه کن

⁸ "وعن أبي رزين العقيلي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَيْنَ كَانَ رَبُّنَا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقَهُ؟ قَالَ: كَانَ فِي عُمَاءٍ، وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ، وَمَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ، وَخَلَقَ عَرْشَهُ عَلَى الْمَاءِ. قَالَ أَحْمَدُ، قَالَ يَزِيدُ: «الْعُمَاءُ»: أَيْ لَيْسَ مَعَهُ شَيْءٌ. أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ (ترمزى، تفسيره، حود: 3108)

صد هزاران دیده ور اعمای او
 هر کسی کو را درین ره غیرتست
 سر شناسان اندرین سر باخته
 گفت معنی عما با ترس و بیم
 18^b گفته او را تمسک ساختم
 وَأَغْفُ عَنَّا رَبَّنَا وَآغْفِرْ لَنَا
 کی شود هر دیده در بینای او
 هر نظر از غیرتش در حیرتست
 هر کسی با شیوه ای در ساخته
 حضرت جامی عزیز دل سلیم
 من هم اندر شرح او پرداختم
 بر حزینی سهل باد این ماجرا⁹
 نکتههای نازکش مشروح باد
 باب این حکمتسرا مفتوح باد

آن مُحَدَّثِ صَحِيحِ الْبَيَانِ و آن مُفَسِّرِ صَرِيحِ التَّبْيَانِ و آن مدرِّسِ مدارسِ حَقَائِقِ و آن مهندسِ خوانقِ
 دقایق می فرماید که صدور این کلماتِ جامعه‌الاسرار و ظهور این مقدماتِ مستجمعة الانوار از **مشکات**
 نبوت به نور صحت پیوسته و از ظلماتِ هر شبهه و مواخذه وارسته اگرچه آن مشکلِ مشکل گشای
 حوب سیرتان و نیکانِ گرامی افتخار الکرام مولانا عبدالرحمن الجامی قدس سره در تحقیق این مراتبِ
 قدوسییه شرح و حلّ مشکل و اشکالها نموده فاما فهم هر یک از آن اشکالِ اشکالها دارد زیرا که /19^a/
 سواد ایراد کلمه اَیْنِ در این حدیث عین موهم بسی شین است چرا که در لغتِ عرب موضوع از برای
 مکان و محمولست بر آن و لفظ عما که در او مندرج دُر جیست پر گُهر و بحریت پر درر ایضاً در لغتِ
 سحابی است رقیق و نازک و از مقوله جسم است یا آنکه جسمانیست و حال در وی نیز مثل او متضمّن
 و مستلزم محل و پرسیدن آن سایل به لفظِ قَبْلِ أَنْ یَخْلُقَ خَلْقَهُ مُشْعِر است بر آن معنی که بعد از تخلّق در
 خلق است و این معنی نیز موهم حلول وهو عن جمیع دلک علواً کبیراً مقدّساً منزّه عن الاحداد و الاسناد
 والاشتباه

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

بی مثال و شبه آن عز و جل
 ذات او باشد مقدّس از حلول
 19^b گفته زین معنی حدیث منجلی
 عجز از آن همشیره شد با معرفت
 هست اوصاف او به نوعی صاف
 لایقِ خویش خود کند اوصاف
 واصفانی که وصف او کردند
 هر چه وصفش کنم بر او فایق
 من و تو زین میانه فانی به
 هرکرا شد به او محاضره ای
 می نگنجد در مکان و در حل
 هم منزّه ز اتّحاد و از دخول
 حضرت بیننده عطار ولی
 کونه در شرح آید و نی در صفت
 که منزّه بود ز هر اوصاف
 ذات او را سزاست خود و صاف
 صفتی در خور خود آوردند
 او منزّه بحاله من لایق
 او است باقی تو گر نمایی به
 نیستش حاجتِ مناظره ای

⁹ قرآن : (286-284) / در اثر : فَأَغْفُ عَنَّا رَبَّنَا وَآغْفِرْ لَنَا

دامن کبریا ز ما پاک است
 توده خاک را چه زه آن
 همه سرها فرو بریم بجیب
 20^a طاقیت وصف حق ندارد کس
 ای حزینی بره مکن بی کم
 در میان باش و در میانه مباش
 بر سر شرح نحن فیه برو
 عرش اعلا مقدس از خاک است
 که کشد سر به عرش الرحمن
 سر بر آرد ز جیب چون لاریب
 لایق بنده عجز باشد بس
 عجز پیش آر و رو بی مردم
 هست او باش سر مگردان فاش
 در بیان دقایق او شو

اجوبه با صواب بر اسوله مستطاب از برای اندفاع شُبّه و ارتفاع اشکال در حل لغات حدیث فرخنده فال در ربّ ذوالجلال و ایراد این کلمات مبنی بر مقدماتست که ظهور آن ذات را جَلَّتْ عَظَمَتُهَا از بطنان بطون و از کتمان بیچون در مرایای شئون و در زوایان نمون و خوانق کاف و نون مراتب خفیه ثنیه است عَزَّ اللَّهُ وَلَا سِوَاهُ وَلَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ خوش گفت حضرت جامی نامی سقی الله ترأه و الحب الحمد مثواه

(مضارع : مفعول فاعلات مفاعیلن فاعلن)

20^b سبحان من تحیر فی ذاته سواه
 محبوب لم یزل احد پاک بی نظیر
 هر چیز کو مصور آینه خیال
 زین هر دو ذات حضرت واجب مزه است
 هرکس چو نی ز دمدمه او صدا کند
 در خرد و حال خویش بگوید حکایتی
 از گفته و اداء بزرگان راه دین
 فهم و خرد به کنه کمالش نبرده راه
 وارسته از اضافت و از تهمت ضمیر¹⁰
 آن ممکن است یا که بود صورت محال
 واقف ازین مراتب حق جان آگه است
 با آه از مراتب الله ادا کند
 بر گو حزینیا تو چه داری روایتی
 راه مواخذة نبود بر تو ای حزین

ذات بحت احدیت من حیث هی هی مستغنیه از اضافات در تطورا تست کلی و جملی یعنی در طورهای عموم و اعم و در آینه های اجمال و مبهم شامل جمیع تعینات ازلیه و ابدیه و جامع جمیع حقایق الهیه و دقایق کونیه /21^a بی تفصیل ما به الامتیاز بعض از بعض و این مرتبه را تعیین اول گویند و فوق آن لاتعین و اطلاق است محققان خبیر و مدققان پاک ضمیر مراتب الهیه را در پنج مرتبه تقریر و تصویر کرده اند فانه علی مایشاً قدیر که حضرات حمسه و خمسه متحیره مسما است مرتبه اولی ظهور و ملاحظه علم الله است که حقایق اکوان و دقایق اعیان در وی کاین و ثابت است آن را جمهور کثیرالخبور و جمله اهل ظهور ماهیات کونیه و اعیان ثابته خوانند مرتبه دویم ارواح مجردة بسیطانند که جز جوهر عقلی اول به خوض آن گوهر و مشاهده آن جوهر نرسد یعنی عقلی جبلّی است نه شکلی حسی

¹⁰ ضمیر : در اثر ضمیر

حواس را نبود ره در آن جبلی عقلی نیافت مدرکه او را به صورت و نقلی /21^b/ مرتبه سیوم عالم مثال است که آلت تحصیل او خیال است تمثیل و تصویر را در او راه است که قوه درآ که از او آگاه است

(سریع : مفتعلن مفتعلن فاعلن)

گشتِ مُظَاهِرِ چو بطور ظهور	فکر و خیال آمد از او در حضور
ظاهر و پیدا شده در مظهرِ او	و ز همه اشیا و شئونِ اظهرِ او
لیکن از آن اظهر هیش در نهان	هم ز نهانی شده عینِ عیان

مرتبه چهارم عالم محسوس و شهادت است که آترا ملک و ملکوت نامند

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

مُظَهِّرِ طور خفی در مظهر است	مظهر و مظهر مقرر همبر است
بود اشیا از وجودِ واجد است	هستی ماهیتش را ساجد است
هر چه محسوس است با حسی بصر	نیست خالی هست از او مدّ نظر

مرتبه پنجم احدیت جمع جمع مراتب است و آن مرتبه یگانگی است در انسان کامل چون این مراتب مقدسه /22^a/ فی الجمله معلوم شد هر سالک آگاه و رونده راه معرفه الله را پس بیاید دانست که اطلاق و اسناد کلمه این که موهم **شین** بود در این مقام کبریا سرانجام بر سبیل مجاز و ایجاز باشد به تقدّم ذاتی در مراتب خلقت به تقدّم بی واسطه آنکه مرتبه **تعیّن** ثانی است الحصل که در معنی لغت این که کجا است مستلزم مکان حقیقی است **آما** اراده معنی گو که مستلزم مکان نیست مجازی است که دلالت می کند بر طلب وجود **فقد** معنی کو چنانکه آن مرتبه اولی که ذکر او مُرور نمود **آنفا** کَمَا لَا يَخْفَى عَلَى مَنْ لَهُ زَكَاةٌ وَهُوَ مُنَزَّهٌ عَنِ الْمَكَانِ وَالزَّمَانِ و از لفظ عماء مُشکل نما نیز معنی متعارف نیست که سحابِ رقیق بلکه یک حقیقی است که سائر نباشد هر حقیقی را بدانکه حقایق مراتب الهیه نسبی و علمییست نه حسّی و خارجی پس سائر نمی شود و محل حلول نیست /22^b/ و ذکر خلق نیز به منزله تقدیر است که موهم حلول و دخول نیست و مراد از کلمه تحت و فوق و هوا که **بَاعِثِ** ماجرا و موجب چون و چرا بود اطلاق او نظر به ذاتِ بحتِ صمدیت جلّ ذکره و علّ ثناؤه اشاراتی است به مطلق ولا تعیین بودن که **أَوَّلُ بِلَا إِبْتِدَاءٍ وَ آخِرُ بِلَا إِنْتِهَاءٍ مُشْعِرِ** است بر آنها بعد از این معلومات از اکیات بیاید دانست که از راه آگاهی نابی آن رتبه بی همتایی و نی آن فعل الهی است که نامتناهی است حاکی از تقدیر ربوبیت خود و شاکی از تقصیر عبودیت عبد و مراد از نیستان مرتبه ثانیه الهیه که حقایق الاشیا و ماهیات و اعیان ثابته نامیده شده و مراد از بریدن انقطاع مرتبه ثالته است از طور مرتبه ثانیه که به نیستان

تعبیر یافته و مراد از نفیر تأثیر امر و نهی و خطاب و عتاب ربُّ الارباب بر مظاهر و مراد از مرد و زن /23^a/
آسمان و زمین با صالح و طالح بر ذنوب و قصور نالاناند در انحضرت

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

می رسد هر دم بگوشم ناله ها و بانگِ نی
نایی و نی را چو دانستی و نالانِ مرد و زن
از حکایاتِ جدایی در شکایت است دوست
بشنو از نی گو **بگوش** هوش می خواند سروش
عشق می گوید به گوش عاشقان در پرده راز
از شبستانِ ازل تا صبحِ ایامِ ابد
هر صدایی کو بر انگیزد سماعِ اهلِ حال
هر تلاطم کز محیطِ بی کران انگیزد
گر ازین دریا نمایم قطره ای یا رشح حرف
ای حزینی راه ایمن جوی و بیرون شو ز تیه
عقل و هوشم می رباید ز آنکه آن نایی است وی
گریه کن بر حالِ خود در هر نفس سرّ و علن
زین شکایتهای بی پایان حکایت گوی او است
مدعا نایی است ذکر نی در اینجا روی پوش
در حقیقت جمله آواز از او از ما مجاز
حاکمی و شاکی نحرشیدی نه جز حی احد
دمبدم در دمدمه ز آن نی نواز لا یزال
با صداها و فغانهای محیط آمیخته
محو گردد صد هزاران بحر زین حرفِ شگرف
دفع حیرانی بکن رو بر سر ما نحن فیه

/23^b/ بار دگر می تواند بود که مراد از نی وجود پر از **جود** افصح هر موجود گوینده وحی رب سید

عجم و عرب **املح** طاها و یاسین لقبِ علیه السلام باشد که نی نون و یا است به عملِ جملِ شصت می
شود و شصت س که باینات یسین است و از آن حضرت رسول اراده کرده شود که یسین او را لقب
است. با آنکه ذکر نی مطلق است و هر مطلق منصرف به فرد کامل و فرد کامل است آن حضرت علیه
الصلوة والسلام من ملک العلام و حکایتِ ایشان بنای قصصِ انبیا و احکامِ الهیه بوحی والهام و شکایتِ
ایشان از جداییهای کعبه الله و بیوفاییهای قوم پر لوم که از آن حزمِ عالیشان که مثبت خویشان چون
نیستان است و مراد از مرد و زن در این مقام می تواند که از دردِ غربت و کربت آن حضرت علیه الصلوة
والسلام نالنده پر انکسار ثانی اثنین إذ هُما فی الغار¹¹ بر گزیده خداوند جبار /24^a/ امیرالمؤمنین حضرت
صدیقِ اکبر کبار رضی الله عنه بوده باشد و آن گزیده **حورا** و نور دیده حوا مَفْخَرَةٌ کَافِيَاتٍ و زَخْرَةٌ
مَوْجُودَاتٍ عِرْقِ الخَدِ حَدِيدَةَ الكُبْرَى وَ عِرْقِ الأَبَدِ حَضْرَتِ مُصْطَفَا حَاتُونِ قِيَامَتِ حَضْرَتِ فَاطِمَةَ الزَّهْرَا
رَضِيَ اللهُ تَعَالَى وَ تَعَالَى عَنْ كُليهِمَا إِلِ اللِّقَا

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نالهُ صدیق و اشکِ فاطمه در غریبهای حضرت خاتمه

¹¹ إِلَّا تَصْرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ : قران (40-9)

هجرتِ سید ز کعبه کربتی است
 رمزِ پنهان گشتنش در غارِ ثور
 بحرِ هجرتِ قلمی باشد شگرف
 آنکه بر الله اکبر شد حبیب
 حکمتِ این قصهٔ پر غصه دان
 هر کجا **حب** است و فقر اینها رواست ^{24^b}
 ز آتشِ غربتِ حزینی سوختی
 حجهٔ هر جا غریبی یا یتیم
 گشت در خوردی یتیم ناتوان
 تا یتیمان و غریبان را نصیر
 بر یتیمان و غریبان سربسر
 ناله کن چون نی درین هجرت سرا
 ناله ام سوی وطن دلاله است
 دوری از کعبه عجایب غربتی است
 جز ابوبکرش نبرده ره به غور
 خشک لب ز او گشته دریاها ی ژرف
 از ادائیج حرم چون شد غریب
 نیست غیر از حب و فقر بی کران
 مظهرِ فقر و محبتِ مصطفاست
 مر غریبان را چراغ افروختی
 هجرتِ آن حضرتست ای دل سلیم
 در کلانیه غریب پر غمان
 گردد او در روز دیوان کبیر
 پشتیبانی نیست جز خیرالبشر
 ازین حکایت کن شکایتها ادا
 حاکی و شاکئی چندین ساله است

هر گاه که از نی وجودِ پر سوزِ آن خجسته بی علیه السلام اراده شد نابی جبرئیل امین که دمدمهٔ
 وحی در او می دمید یا خود حضرتِ رب العالمین که اسرارِ ربوبیت را از او می گرداند پدید و مراد از
 نفیر خطبه و قرائت دلپذیر که کون و مکان از او پر صدا و ملک و ملک از آن طنطنه پر غوغا است

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

^{25^a} ز او نفیری دمدم عطار زد
 گفت غرّاً قصه بر اهلِ درد
 چون به منبر بر شد آن دریایِ نور
 نالهٔ خانه می شد دور دور
 از فراق او است نالان چوب و سنگ
 کی کند جن و بشر بی او درنگ

پس ظهورِ حقیقتِ احمدی را شناختن و صدورِ طریقتِ محمدی را پرداختن در این مقام از اهمّ
 مرام و اتم هر اقدام است

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

در ظهور آوردنِ احد صفا است
 بهترین از جمله ذکرِ مصطفاست
 به ز مدح او نباشد قصه ای
 گیرم از بزمِ محمد حصه ای
 وصفِ آن حضرت بود آرام جان
 راحتِ دل نعتِ آن صاحبِ قرآن
 همچو نی در وصفِ او نالان شوم
 تازه کی بخش که این سالان شوم
 بر گشتم نی وش دمام ز او نفیر
 تا کنم خوش حال از او برنا و پیر
 مرد و زن را ای حزینی کار ساز
 با نفیرِ قصه ای احمد نواز
 داستانِ مصطفی آغاز کن ^{25^b}
 خویشتن را محرمِ این راز کن

داستانش بهترین داستان حضرت پیغمبر آحر زمان
 شد ز نور او ظهور کاینات کاینات از داستانش پر نکات
 داستان او کنم شرح و بیان بشنوید ای دوستان این داستان

وَهَبْ بِنِ الْمُنِيِّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِي كُوِيْد كِه حَقِّ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى چُون خَوَاسْت كِه از بَرای جَلْوَهُ
 جَمَالِ ذُو الْجَلَالِي مَرَاتِ مَنْجَلِي پِيْدَا كَنْد نُوْرٍ پَر ظُهْوَرِ مُحَمَّدِي رَا كِه آيِنَه مَجَلِّي بُوْد پِيْدَا كَرْد غَلَاْف
 مَطْهَرِي وَ لِحَاْف مَعْطَرِي بَر آن آيِنَه هَر آيِنَه خَوَاسْت كِه آيِنَه گَرْدَانْد **فَلَا جَرَم** دَر صَدْمَتِ اُولِي پِيَش از
 تَكْوِيْنِ اشِيَا وَ قَبْل از تَلْوِيْنِ مَاسُوا ذُرِّ سَفِيْدِ مَصْفَا كِه آنرَا ذُرَّةُ الْبَيْضَا نَامِيْد مَوْجُوْد گَرْدَانِيْد بَنْگَرِ عِلْوِ وَ
 عِلَالَايِ او كِه پَانَصْد سَالَه رَاه بَالَايِ او بُوْد /26^a/ گُوْهَرِي دَر كَمَالِ لَطَاْفَتِ وَ جُوْهَرِي بَا جَمَالِ نِظَاْفَتِ
 اَبُو الْكَايِنَاتِ اُمُّ الْمَوْجُوْدَاتِ مُحِيْطُ الْاَبْحَارِ بُسِيْطُ الْاَسْرَارِ وَ بَه نِظَرِ هَيْبَتِ اَثَرِ بَر او نَگَرِيَسْتِ از تَاَثِيْرِ آن
 مَهَابَتِ آن دَر آفْتَابِ مَآبِ آبِ شَد وَ آتْشِي از زِيْرِ او بَه قَدْرَتِ رُبُوْبِيْتِ بِيَاْفَرِيْدِ وَ آن آبِ رَا بَجُوْشِ آوَرْد

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

آن فریب آفتاب و رشک ماه	درهٔ بیضای پانصد ساله راه
آتش هیبت درآوردش بجوش	تا کشد از نور احمد روی پوش
دردگان و معدن لعل و لال	مظهر نور حیب ذوالجلال
بحر صافی صراف با صفا	بیضه ای بیضای نور مصطفی
در تموج موج او سر زد به اوج	اوج او شد مظهر بسیار موج
جنبشی افتاد در وی بوالعجب	تا از او بیرون شد آن گنج ادب
26 ^b ذرّ نایاب وجود مصطفی	سر زد از امواج او با صد صفا

چُون مَوْجَهُ آن آبِ ذُرَّةُ الْبَيْضَا سَرِ بَر اَوْجِ بَر آوَرْدِ گُوْهَرِ نُوْرٍ پَر ظُهْوَرِ حَضْرَتِ مُحَمَّدِي رَا بَر سَرِ آوَرْد
 هَمْچُونِ آفْتَابِ عَالْمَتَابِ از مَشْرِقِ آن آبِ نَاپَايَانِ طَلُوْعِ كَرْدَنْ گَرَفْتِ كِه كَسِي رَا نَرَسْدِ بَر او ذَرَّهُ اِي
 گَرَفْتِ آفْتَابِي وَارَسْتَه از زَوَالِ وَصْفَه جَلِ جَلَالِ

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نور حضرت را که داند تا خدا چون آفرید	از طفل نور او صد درّ مکنون شد پدید
نور سرچشمهٔ ابحار اشیا آمده	گوهر کون و مکان ز آن نور پیدا آمده
گر نمی بودی وجودش حق نمی کردی عیان	ذات پاکِ خویش را دستت پیغمبران
رحمةً للعالمین ز آن روی گفتش کردکار	کز وجود نور او شد جمله اشیا آشکار
با طفیل او جهان پیدا شد و جن و ملک	از سما مستغرق انوار او شد تا سمک
قافله سالار اعیان پیشوای جزو و کل	جمله ماهیات را سرمایه و نورِ رسل
27 ^a از نیستان وجود او نیستان ازل	جمله اشیا بود حال و وجود او محل

چون آن جوهر متللاً و گوهر با عللاً منیع بحار اشیا درّه البیضا از آن آتش بجوش آمد کفکی بر سر آن جوش پر سروش پدیدار آمد حق سبحانه و تعالی از آن کفک طبقات زمین و از بخار آن که دود نشان بود طبقات معالی درجات سماوات آفرید و بر هر کدام ازین اشیا کونیه جلوای کرد و خواست تا آینه وار جمال پروردگاری را بنمایند و اثر گران آن جلوه خاصه الخواص را که امانت نامیده به طریق اقبال صیانت کنند و بر دارند و خویشان را در زیر آن بار پر مقدار استوار دارند فی آیه کریمه انا عرضنا الا مانة علی السموات والارض والجبال فابینهم ان یحملها و اشفقنہا فحملها الإنسان انه کان ظلوماً جهولاً¹² بگوش هوش ایشان در خواند و ایشانان طاق آن بار امانت نیارستند آوردن /27^b/ در کشف امان انبیاها گریزان گشتند و مستعدّ احمال آن شدند در وادی اجمال مانند جمال ماندند و بار امانه را رها کردند پس به حکمت باهره خود حضرت حکیم لا یزال مظهر جمال و جلال صورت منور حضرت ابوالبشر و پیکر مظهر آدم پیغمبر علیه السلام را در وجود خواست که آورد آن لؤلؤ لالای دریای احدی آن گوهر متلالای نور محمدی را که از آن آب خجسته مآب آن در نایاب تابان و درخشان بود برون آورد و در کارگاه بلاشتباه حکمت غامضه خود در گل مهره با مهر گل تعبیه کرد و در قندیلی از قنادیل عرش فرا نهاد با صد هزاران و داد و اتحاد تا به طفیل محبت او در کارگاه مودت دستگاه خمیره طینه آدم بیدی اربعین صباحاً هیکل صفی الله مکمل شد و بر لوح جبهه موجه او /28^a/ مغاک فری باقی ماند آن گل مهره معلق را در آن مغاک مطبق گردانید تا صورت حضرت آدم مکرم بر وجه اتم در احسن تقویم¹³ چهره نما شد از آن روی مسجود ملائکه و قبله مقربان ملکوتی ساخت و علم اصطفای او را در کاینات و اقطار سموات افراخت

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

قبله جن و ملک شد جمله کردندش سخود	صورت آدم از آن گل مهره پر بهره زود
نور پیشانی او در دهر چون خورشید تافت	آدم آن نور حبیب الله تا در جبهه یافت
هر طرف از مرغزار قدس آمد پر زنان	چون ذر ابر در هوای جلوه او حورمان
هر ملائک را خدا فرمود بر آدم سجود	نور احمد چون پیشانی آدم رخ نمود
انبیا و اولیا را آمد آن سرور پدر	گشت ز آن نور محمد مقتدا و ابوالبشر

¹² " انا عرضنا الامانة على السموات والارض والجبال فابينهم ان يحملها و اشفقنہا فحملها الإنسان انه كان ظلوماً جهولاً " قرآن : (33:72)

¹³ " لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم " / قرآن : (95:4)

و از جبههٔ موجّه حضرتِ آدم صفی آن نور و نی در پیشانی حضرت شیت نبی علیهماصلوة و السلام آرام یافت مدتی و بعد از آن از اصلاّب آبا /28^b/ و ارحام امهات انتقال می کرد صلباً بعد صلب و قرناً بعد قرن منتقل می بود تا آن در مکنون میمون حسن افزون به امرِ کُنْ فَيَكُونُ¹⁴ حضرت بیچون از صلب عبدالله در رحم آمینه خاتون فرار گرفت تا محلّ ظهورِ آن سلطانِ صاحب قران و زمان صدورِ آن حضرت پیغمبرِ آخرالزمان علیه الصلوه والسلام به امرِ خداوندِ ملک العالَم در رسید

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

آن امین چون کرد آخر آمینه خاتون ظهور	از ظهورش یثرب و بطحا و عالم غرق نور
غرق دریاهاى نور احمدی پیغمبران	ز او منور عرش و فرش و جنت و روحانیان
هر کسی در خورد استعداد از وی بهره ور	سرفراز از مقدم او عرش و فرش و بحر و بر
این جهان و آن جهان پیغمبران محتاج	از فراز عرش برتر آمده معراج او
حجت هستی واجب بر مواجِب او دلیل	مثبت اعیانِ اکوان یادگاری خلیل
کردگارا مر حزینی را بکن ز او بهرهمند	با ترابِ روضهٔ او دار دایم سربلند

/29^a/ در تولّد و ظهورِ آن درّ **یتیم** دریای نور صاحبُ المعجزات والشفاعات فی یومِ النُّشورِ فَعَلَيْهِ

نَازَلَتْهُ صَلَوةُ اللَّهِ وَ سَلَامِهِ وَ عَلَیْهِ وَ عَلَیْ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ عَلَیْ أَزْوَاجِهِ الطَّاهِرَاتِ وَ ذُرِّيَّاتِهِ إِلَى كَوْنِ الطُّهُورِ

(مجتس : مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن فعلن)

تولّدش چو جهان وجود را آراست	ز غیبِ آدم و حوا به تهنیت بر خواست
سپهر و مهر هوا دار در ولادت او	کسی که تهنیه کوشد زهی سعادت او
ز فرق تا بقدّم فرد معجزه داشت	نگر به معجزه هر عضو او علم بر داشت
هر آنچه از همه پیغمبران بشد ظاهر	ظهور کرد در آفاق ز آن شه طاهر
از او کشند به هنگام تشنگی نشور	ز حوضِ کوثرِ سیرِ آبِ او شرابِ ظهور
اگر نبی و رسول و شهید اگر عرفا	به حشر سایل و محتاج بذلِ خواجهٔ ما
برند بهره از او چون تمام خلق الله	مرا چرا نبود روزِ حشر از او امید نگاه
چه احتیاج به محشر که ز آن رسول الآن	مشرف است حزینی به فیضِ جاویدان
29 ^b ز حوضِ کوثر نقشِ دلم بود سیراب	ز دور روضهٔ او سر بلند در هر باب
چه غم ز جرم و گنه چون شدیم امت	گرو به جرم نماند کسی ز همت او
به شکرِ امتی او است این شکر ریزی	قصب صفت کمرم بسته شمس تبریزی
نی خرد ز نفسهای او بو گویا	چو ناف آهوی چین نکته های من بویا
عبیر بخش بود گیسوی سخن ز آن بو	حدیث مدح از آن روی و خوی عنبر بو
صریر و کلک بیانم از او نی به نفیر	بیان و دمدمهٔ نعت طوطی به صفیر

¹⁴ " بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ " / قرآن : (2:117)

شنو حدیث ولادت شرح زیبایش
عجب خجسته دل آسا است مدح و نعت رسول
که مدح و نعتِ نبی هست موجب عنوان
امید هست که از کوثرش کشد اقداح

حدیث معجزه هر یکی ز اعضایش
شنو شنو ز حزینی دین به سمع قبول
بود مناقب آن شاه باعث رضوان
به مدح و نعت به هنگام هول هر مداح

30^a/ بدانید ای مستمعان **مدلل** که این حدیثی است مسجّل در دوازدهم ماهِ ربیع الاول شبِ دوشنبه در جوارِ کعبه تولد نمود ختنه کرده و ناف بریده و ناخن چیده و سرمه کشیده و پارهٔ سحابِ صافِ جنابی آن آفتاب را به امر حاکمِ وهاب از کنارِ مادرِ مهربان ربوده در عالمِ غیبِ الغیب آن ذاتِ لا ریب را شسته و در حریرِ ایضِ ریاضِ رضوان پیچیده و باز در کنارِ مادر آورده مویش معبرِ رویش منور عارضِ چو خاور **محبوب** **داور** سلطانِ محشر خانۀ دین از ریاحینِ اعضایش گلشن و کاشانۀ یقین از یاسمن جنت آرایش روشن زمین از مقدمش سربلند آسمان موکبش ارجمند

(هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

نزیبده ز بطنی و نزیاد نیز در عالم
ملاحت جوی خوبانِ جهان از لعل در بارش
30^b شبِ مولود از نورِ جمالش روز روشن شد
چو از مادر جدا شد سجده کرد او امتی گویان
به جان عسی و موسی امتی حضرتش جسته
هوا خواه قد و بالایی او شد سدره و طویی
ریاضِ خلد از روضات آن روضه **طراوت** جو
کریم النفس سلطانی که اولادش رها کرده
به روزِ رحلت و وقتِ ولادت امتی گویان
به لطف او حزینی را خدایا ساز شایسته
مقالاتش مبدل با مقامات علی گردان
ز مداحی آن حضرت رسد با دولتِ سرمد
نی کلکش شکر آثار کن از شکرستانش

چنان مطبوع و موضوعی که نام او بود خاتم
فصاحت خواه مطلوبانِ خوش منطق ز گفتارش
جهان چون گلحنی بود از گل آن روی گلشن شد
زهی همت زهی غیرت زهی لطف و زهی احسان
چو او باغ ولادت را نیامد سرورِ نورسته
بیموزند از او حور و ملک آیینِ محبوبی
برای خرمی فردوسِ اعلی مایل او گو
گناهگارانِ امت را به صد شفقت دعا کرده
شبِ معراج امت خواسته از حضرتِ رحمان
به مدح آن ملیح الوجه نظمش یاد بایسته
طریق نثر و ایاتش بمدح او جلی گردان
مقالات و مناجاتش بگردان **بی رد و بی بد**
شکر ریزی کند از نعتهای چون نیستانش

31^a/ و هر یک از اعضایِ پاکِ لولاکَ لَمَّا خَلَقْتُ الْأَفْلاکَ را معجزه بود حدایقِ حقایقِ عالم و آدم را از او طراوتها افزود در آن ساعت که قدمِ میمنتِ منت در این عالم فنا فطرت نهاد از نسیمِ وسیمِ قسیمِ وجودِ پر جود فیاضِ بباختش درختانِ بساتینِ جهان سر سبز شد و همهٔ بیمارانِ بیمارستانِ دنیایِ پر رنج و بلا شفا یافت و از **رشحات** بحارِ غبارِ قدومش از همه چشمه های خشک شده آبِ صافی وافی روان گردید و شیاطینِ ملاعینِ اعدایِ دین از صدمتِ ولادتِ او و شرافتِ مقدم او از زمینِ تهامه فرار نمودند که

ملايکه به اذنِ الله می رانند از آن خطّه و حق سبحانه و تعالی به حرمت ظهور پر عروج آن آفتاب ذات البروج شیاطین را از عروج آسمانها باز داشت و نجوم را رجوم ایشانان کرد و ابر سفیدی را سایه بان او گردانید در سفر و حضر تا خیر البشر را از **بر دو حر ضرر** نرسد /31^b/ و قد و بالای نور افزای فلک فرسای زیبای او را سایه همپایه نبود و هرگز مگس بوالهوس بر آن شهید مقدس ننشستی و هیچ برنده رونده بر زیر آن آسمان انور و بر فوق آن فوق در نور غرق نتوانستی بریدن و نیارستی ره بریدن و در میان دو کتف شریف لطیف مهر نبوت آشکارا داشت که در آن نگاهشته بود **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ** و در میانه خلقان از همه بالا قامتان یکسر آن سرور بلند نمودی هرگز دل آگاه او نحفتی اگر چشمان او به خواب رفتی که فرمودی **عَيْنَايَ تَنَامَانِ وَ قَلْبِي لَا يَنَامُ**¹⁵ و هر نوع سواری تندی رام او بودی و خوش عنانی مرو را نمودی و هرگز هیچ گزنده ای گزندش نرسانیدی و هیچ دده ای و در رنده ای او را نرسانیدی و عرق او بوی مشک دادی و آب دهن مبارکش شفای بیماران /32^a/ و آب تلخ هر وادی و چاه از لعاب شیرین آن شهید در افواه علیه صلوات الله شیرین چون انگبین شدی و هرگز هیچ دیو پر مکر و ریو پیرامن دل و دور او نگشتی و در تمام عمر رسالت سرانجام احتلام نشدی و محتلم نبودی که ظاهر و مطهر حقیقی بود علیه السلام هر پیغمبری را قوت چهل مرد پهلوان و حضرت موسی قوت چهل پیغمبر و حضرت پیغمبر ما را قوت چهل موسی بود علیهم السلام و بول و غایط او را زمین فرو بردی که هرگز کسی ندیدی و معجزه چشمش آن بودی که از پیش و از پس برابر دیدی و جبرئیل امین علیه السلام را با آدمیان در هم دیدی و معجزه گوش پر هوشش آن بودی که شنیدن سخنی را سخنی و آوازی مشغول نگردی و مانع نیامدی و مزاحم نشدی /32^b/ معجز بینی قوی شامه اش آنکه رایحه و بوی حضرت جبرئیل را وقت تنزیل وحی از آسمان تسمیم می کرد که پانصد ساله راه است معجزه زبان مبارکش آنکه اخرس یعنی بسته زبان از برگه و میمنت و خاصیت خطاب مستطاب آنحضرت علیه السلام در سخن و تکلم آمدی و آهوی وحشی رمنده و سنگ ریزه و بزغاله بریان به زهر آلوده بدولتخواهی حضرت رسالت پناهی متکلم شدنید و از نشأت خود آگاهی دادندی از شر و ضرر اشرا و اعدا صیانت فرمودندی معجزه دست مبارک پر تبارکش آنکه ماه فلک تکیه گاه را به اشارت دو نیم کردی و درخت بیخ سخت را از جای در آوردی و به سوی خویش روان کردی معجزه دل آنکه /33^a/ هرگز از ذکر و یاد کرد حق سبحان الله غافل نبودید و فارغ نشدی و هر چه یاد گرفتی هرگز فراموش نکردی معجزه پای سدره سای عرش فرسای آن حضرت ولا همت آنکه شتر پیر گرگین از مقدم مکرّمش تازه و جوان شدی

¹⁵ مالک بن انس أبو عبدالله الأصبیحی - موطأ الإمام مالک - (3-1) - دار القلم - دمشق - 1413 هـ - 1991 م - 353/1

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

هر یکی از عضوِ او پاک از عیوب ¹⁶	ای ز سر تا پا همه موزون و خوب
بر زمین و آسمان فرخنده فال	ماه بی عیب آفتاب بی زوال
خوبی هر یک ز اعضا جا به جا	احمد مرسل گزین انبیا
بود او چون در ازل اصل الوجود	آنچه در وی بود در آدم نبود
مظهرِ رحمتِ محمدِ مصطفیٰ	پیشوای خلق در روز جزا
گرد نعلینش بفرق فرقدین	رحمةً للعالمین در منزلین
زورِ بازویش اولوالعزمی ندید	چون کمانِ قابِ قوسین او کشید
در دو عالم چونکه محبوبِ خداست	33 ^b نعتِ او بر حضرتِ حق را سزااست
حصهٔ ما دمدم ز آن داستان	نی صفت نبود بجز آه و فغان
رشک شیرین نطقِ تبریز آمد	ز آن شکرِ نی و ش شکر ریز آمد
بحرِ شوقِ نعتِ حضرت زور کرد	فیضِ مولانا مرا در شور کرد
آنچه لایق بود گفتم مختصر	موجه هایش ریخت بر ساحل درر
مر حزینی را بخیر آور ز شر	قادرا با نعتِ آن خیرالبشر
روزِ دین با حرمتِ خلقِ رسول	ساز این دستان نعتش را قبول
ما بقی نعت آرم با ما حضر	بر دستان روم باردگر
در دم پیری به برنایی شوم	از نیستان سخن نایی شوم
مرد و زن نالان کنم زین داستان	افکنم صد شرر در پیر و جوان
حُسن افزا نور بخشا یادگار	ماند این دستان به روی روزگار

34^a/ چندان فضل و شرفِ آن قریشی نصبِ هاشمی منتسب در حضرتِ رب داشت که هیچ کتابی از لوحِ المحفوظ بر پیغمبران منزل نشد که در آن کتبِ نعت و وصفِ او نبود از صفی الله تا حبیب الله همه بنعت و مناقبِ او بر خواسته اند و خلق الله جمالِ ذواتِ خودها را بحسن خلق آراسته اند صَلَوَةُ اللَّهِ تَقْدَسُ وَ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ عَلَى الْخُصُوصِ در فُرْقَانِ عَظِيمِ هفت هزار جا او را به تعریف و تشریف یاد کرده عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام

(منسرح : مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن)

در کتب و در صحف نامه و پیغام او	هیچ کتابی ز حق نامده بی نام او
لُبُّ لُبَابٍ و لیبِ خلقت و انجام او	حضرتِ حق را حبیب رنج گنه را طیب
گفت علیک السلام قادر و علام او	احمد مرسل بنام از همه افضل تمام
جاذبهٔ عینیش روزی ایام او	دولت قوسینیش صولت کونینیش
مرتبهٔ او شفیع کوثرِ حق جام او	مقبرهٔ او بقیع و منزلهٔ او رفیع

¹⁶: عیوب : در اثر عیوب

34^b مساجد ذوالقبلتین جد حسین و حسن
 ای احدِ بی نیاز بنده به نامش نواز
 از حرمین و یمن سر زده اعلامِ او
 ساز مرا ز اهلِ راز از در واز بامِ او
 هست حزینی عجم بر درِ او کم ز کم
 لیک کند دمدم ورد زبان نامِ او

رویت از حضرتِ امامِ جعفرِ صادقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ که فرموده که بمن چنان رسیده از ایّمه پسندید
 را ادیان سنجیده که پیش از وجود کاینات و بود موجوداتِ سفلی و علوی نورِ پر ظهورِ آن حضرت را به
 صد و چهل هزار سال بیافرید و دوازده دریایِ حجاب پیدا کرد اولِ دریایِ حجابِ قدرتِ دویم دریایِ
 حجابِ عظمتِ سیوم دریایِ منتِ چهارم دریایِ حجابِ الرحمة پنجم حجابِ سعادتِ ششم کرامت
 هفتم منزلتِ هشتم هدایتِ نهم نبوتِ دهم رفعتِ یازدهم همت /35^a/ دوازدهم دریایِ حجابِ شفاعت
 آنگاه آن نورِ محمدی را فرمان کرد تا دوازده هزار سال در آن دریاها شناه زد تا از هر کدام دقایقِ کنوز و
 خزاینِ رموز حاصل کرد در کناره دریایِ حجابِ دوازدهم مأمور شد به بندگی کردن دوگانه از بهر آن
 یگانه بجای آورد حق تعالی گفت ای نورِ حبیبِ طرزِ عبودیت و بندگی را نیکو بجای آوردی چنانکه
 پسندیده ما شد عبادتت آن نور ازین نوع نازش و نوازش چون از پروردگار خود پدید دید به از خود نبازید
 و در آن نازش عرق کرد و به دوازده قطره که چکید در نظر پر اثرِ پروردگاریِ خود در آورد و بچند
 قسمت کرد و از آن اقسامِ عرش و لوح و قلم و کرسی و جمله آنها فرشته ها بیافرید و هشت بهشت و ما
 فیها و آفتاب و ماه و ستاره ها موجود گردانید و آن نور را از جمله بر گزید /35^b/ و در علایِ اعلی ایزد
 تعالی او را محمد نام نهاد علیه الصلوة والسلام مناقبِ آنحضرت را نهایت و غایتی نیست لیکن چون نی
 و نایی به آن حضرت منصرف شد از برای معرفت این قدر کافی است إِنَّهُ وَلِيُّ الْإِجَابَةِ وَالْعَافِي

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

ورد جان الحمد لله الکریم
 امّتِ پر معصیت را برد بار
 کار ساز خلق در روزِ حساب
 روشناییِ صراط و روزِ هول
 کاینات از پرتو او نور یاب
 انبیا و مرسلین را او است تاج
 فیض روحانیتِ آن نیک خو
 گفت و گویِ آن حزین مقبول باد
 دمدم از فیضِ نعتش خوش دلم 36^a
 از نیستانِ مناقبِ حاکیم
 من ز بحرِ قامتش نالان نیم
 نخلِ بالایش شکر بار آمده
 بر وجودِ آنکه خلقِ او عظیم
 امتی گو بر در پروردگار
 وصفِ اخلاقی بود در هر کتاب
 در شفاعتِ روزِ دین سنجیده قول
 هر که بی او ماند در غیب خراب
 خواجه لولاک و شرعش در رواج
 بر حزینی را بداده گفت و گو
 نزد آن حضرت الی یومالتناد
 نی صفت از نالشِ دل مقبلم
 از حکایتهایِ هجرتِ شاکیم
 دمدم فارغ از آن همدم کیم
 ز آن حزینی شَهد گفتار آمده

همچو مولانا شکر ریز آمدم	ذره بودم شمس انگیز آمدم
جنبش طعم از آن آلی رسول	نیستم از گفته های خود ملول
از کمال سید قاشق تراش	شد کلام و نظم من در دهر فاش
چاشنی از قاشق پر شربت	یافت جان تشنه و رست از عطش
ای خرد رخسرخ سخن هر سو مران	جانب این داستان گردان عنان
بر سر بشنو ز نی بار دگر	رو بده بار دگر از وی خبر

/36^b/ و می تواند که بار دگر از نی شمس باشد و از نایی جلال الدین رحمهمالله و از حکایت مراد داستان معارف جمالی و از شکایت داستان موافق جلالی که آن سازنده و این سوزنده آن نوازنده و این گدازنده آن سور و سرور و این ماتم و نفور آن وصال پر انگیز و این فراق پرستیز آن باغ و چمن این داغ و گلخن و مراد از مرد و زن روح و نفس آن یکی از وصال شادان و این یکی از صدایی نالان و مراد از نیستان مولایان شیرین وجدان که از ایشان بریده اند شمس را ناهلان اما بعد اراده شمس از نی به عمل حسایی است چنانکه در تحصیل بس **گذشت** که نی شصت و شصت سین و سی مسمایی رقم شمس است شمس به حاصل آمد قدس سره پس بعد ازین رجوع بقصص شمس و مولانا جلال الدین نمودن مناسب می نماید و لایق /37^a/ که مشعل افروخته انوار لایزالی و مشغل اندوخته اسرار ذولجلالی

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

شمس آن خورشید شرق اولیا	شمس آن کو تاج فرق اصفیا
شمس آن خورشید فارغ از کسوف	شمس آن بدر مطهر از خسوف
شمس آن دریای موج عمیق	شمس آن دریا و شان دروی غریق
شمس و مولانا بهم در و صدف	پرورشها دیده در بحر شرف

بدان ای جوینده قصه پر حصه شمس هویدا و داستان حضرت مولانا قدس الله تعالی اسرارهما که هواداران ذرهور و سخن گذاران نور آثار به بیان روشن و تبیان مبرهن آورده اند که آن چاشنی رسان کارگاه شکر ریزی جلاالروح شمس تبریزی قدس سره العزیز در ایام صباوت و در اعوام طفولیت گاه گاه از صدمت محبت محمدی /37^b/ در همان و حیرانی آن چنان فرو رفتی که چندین روز با درد و سوز نخوردی و **نیاشامیدی** و چندین لیلی از آن آشفته حالی نخفتی و نیارامیدی و از عهد صغر تا کبر شیفته و فریفته حضرت حبیب الله علیه السلام بود

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

خوبی و معموری هر سال معلوم از بهار در صغر پیدا بود آثار اسرار کبار

لعل از کان سرخ رو در مبیض از صدف   در نهاد گوهر از خوش جوهری عز و شرف
شمس در عالم ولی خاصِ مادرزاد بود   از قیود ماسوایِ فردِ حی آزاد بود

گویند که آن سالکِ بی کبر و لاف و آن مالکِ ملکِ اعتراف یعنی حضرتِ شمس پاک اوصاف
مرید و عبید حضرتِ شیخ ابو بکر سلّه باف بود قدس سرهما چون از تربیتِ آن مرشدِ ربانی و مقتدایِ
سبحانی در منازلِ سلوکِ باطنی کارش بالا گرفت و در انتهایِ فقر و فنا³⁸/ قدم محکم کرد و از آن
مطلق العنان ارشاد کل یافت از کمالِ همت سر بر آن مرتبت فرو نمی آورد تا آنکه از حق تعالی طلب
مردی که از مستورانِ غیب باشد نمود و ملاقاتِ شرفش را **اتمنا** کردن گرفت ندایِ ربانی در سرش رسید
که اگر ما آن مستورِ غیب را به تو نمایم تو در مقابلِ آن چه ایثار می کنی **گفت** سر خود را نذر کردم که
فدای او کنم پس آن **مرد** آگاه در طلب آنچنان ولی الله نمود سیاهی در بر کرد و در راه طلب افتاد و شهر
به شهر و گو به گو در جستجوی آن عزیز می شد بر در مستورِ غیب تا که رساند خدا شمس نمود پوش
شد در ره فقر و فنا بر هر دری می نالید و او را می بالید تا آنکه در بغداد به شیخِ او صدالدین الکرمانی
رسید پرسید که در چه کاری و از مائده فقر چه بهره داری **گفت** ماه در طشت آب مشاهده می کنم
شمس ازین سخن روی در کشید³⁸/ اگر دنبال بر قفا نداری چرا بر آسمان دیدن نمی آری پس از حکیم
جراحی معالجه آن کن تا آن ماه بی اشتباه را در آسمان توانی مشاهده کردن شیخِ او حادالدین را حالتی
پدید آمد عرض انابت کرد و بر آن اقدام نمود شمس **گفت** مرا به خدای تعالی عهدیست که **مرید** نمی
گیرم و در طلبِ شیخم و اگر یابم شیخ می گیرم و از تو مرا کاری بر نمی آید و حریفِ مرا آن شیرین
کننده هر تلخی فرزندِ ارجمندِ بهاء ولد بلخی است قدس سره و رزقنا برّه چندان رخسِ سعی در میدان
طلبِ او تازم که سر خود را در قدم او اندازم و گویند که مولانا در آن اوان از شهرِ دمشقِ پر اهلِ عشق
تحصیلِ علوم کرده رو به مدینه قونیه آورد با فضایل و کمالات بلکه با خصایل و مقامات شمس متعاقب
او در روزِ دوشنبه ششم جمادی الآخر سنه اثنا و اربعین و ستمائه بود در خوانِ شکر ریزان نزول فرمود
چون فاخته³⁹/ در نمود سیاه در اشتیاقِ آن ولی الله کوکو¹⁷ زنان و پروانه دلسوخته سانکه از حرارت در
حرکتیت در جستجوی آن شمع شبستان غیب بود

(مجتس : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن)

طیب چون بدر آمد چه غم ز علتِ دق	چه غم ز ظلمتِ ایام شمس در مشرق
بروی شمس جدایی کشیده صبح دمید	گذشت ظلمتِ ایام بحر وصل رسید
به این امید توان بود سالها بنده	خوشست دولتِ جونیده گشته یابنده

¹⁷ کوکو : گوگو

شمس روزی مولانا را در اثنای راه مدرسه استر سوار یافت در رکاب او بشتافت گفت ای سنجیده و پسندیده علما و عرفا بایزید بزرگتر است یا حضرت محمد علیه السلام مولانا گفت سبحان الله چه جای این سوال است که او حبیب الله است بایزید و امثال او را در درگاه او چه راه است شمس گفت آری اگرچه چنین است چه معنی دارد که رسول الله فرموده **مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ** /39^b بایزید گفت که **قَدْ عَرَفْنَاكَ** و دیگر گفته که **سُبْحَا فِي مَا اعْظَمَ شَانِ** و باز فرموده که **لَيْسَ فِي جَبْتِي سَوَالُ اللَّهِ** چه کلماتیست حیرت آمیز و چه مقدماتیست دهشت انگیز عقل در ادراک کُنْهِ این مضمون فوتتست و فهم در دریافت این معنی مبهوت هر **جانی** را درین خلوتسرا ره نی و هر دلی ازین ماجرا سراً آگه نیست ای عزیز گهر سنج بگشای طلسم این **گنج** حضرت مولانا جلال الدین قدس سره العزیز فرمود که باطن بایزید کوزه در یوزه ای بود مختصر قدرت بر مزید نداشت لاجرم چنین پنداشت اما باطن محمدی دریای بی پایان بود اگر دریاها معارف الهی در او می ریخت موجه هل من مزیدی¹⁸ به او انگیخت

(مضارع :مفعولو فاعلات مفاعلو فاعلن)

بحر محمدی که در او موجه بیحد است	بی غور و بی کناره و موجش مجدد است
هل من مزید می زند ابحار را محیط	بر بایزید بود ازین موجه ها بسیط
40 ^a چون بود ظرف باطن طیفور مختصر	پر گشت چونکه کرد در او لجه ای گذر
در حضرت رسول هزاران چو بایزید	سرگشته اند قطره صفت گشته ناپدید
اقطاب و عرش و ملک و ملک راست حیرتی	در حضرت رسول ندارند غیرتی
با او کجا به دور بلایش که می رسد	این قصه در میان نبی ولی است سد ¹⁹

شمس چون این جوابهای خجسته ماب از تلاطم این بحار موج غریق وار آن حریق صیحه ای زد و بیهوش افتاد بنوعی که مولانا از آن متأثر و متغیر شده از استر فرو دوید و سر مبارک او را برکنار فیض آسار کشید چندان سرشک حیرت به روی او ریخت که او را از جای بر انگیخت و به هوش آمد هر دو با هم معانقه کنان در مدرسه قرار گرفتند و روزگاری برین بر آوردند و **موانست** درین میان پیدا شد و با هم **جلسی انیث** ماندند مدتی روزی آن شمس فروز از کمال حرارت و سوز با حضرت مولانا می گفت که قدری صهبا /40^b می باید که بجای آب استعمال کرده شود به حضرت مولانا از کوی جهودان بدست آورده در آوردند شمس گفت صهبا را شاهدهی زیبا است پس حضرت مولانای پر فقر و فنا

¹⁸ "هل من مزید وَتَقُولُ هَلْ اِمْتَلَأَتْ لِجَهَنَّمَ نَقُولُ يَوْمَ" : قران (50:30)

¹⁹ سد: سند

بموجب مدعا تغمص کرد و منکوحه خود کزی خاتون نام را آراسته در حضورش بشاهدی آورد شمس گفت این خواهر جان منست این مجلس را شایان و پایان نیست از جمله رجال می باید که مجالست را شاید از نخل جلوه او بر خورم و با او بسر برم بار دگر رفت فرزند ارجمند خود سلطان ولد که در حسن و صفا یوسف یوسفان و شهر آشوب زمان بود آورد چون این تجمل و تأمل را از مولانا مشاهده کرد نعره ای زد و در دست و پای او افتاد که مقصود مشاهده اخلاق حمیده بود با صد هزار تضرع و تواضع انابت کرد و مرید حقیقی مولانا شد رحمة الله علیهما و مولانا را نیز با او اراده عظیم پدید آمد چندانی نادانان عکس پنداشتند

(حقیف : فاعلاتن مفاعلتن فاعلن)

هر مهی را درین جهان شمس است	41 ^a	هر سحرگاه را عیان امسی است
شمس من مولوی سید منصور		که دلم از ارادتش پر نور
هر دو با هم سرشته چون تن و جان		هر دو با هم چو عقل و چون ایمان
قطب ارشاد و غوث راهنما		میر قاشق تراش رشد افزا
بر سر خوان اولیا فیاض		برده ام هر مسوده به بیاض
شد مذیل ²⁰ به نام آن رهبر		نام او زیب و زین هر دفتر
ای حزینی بیاد او خوش باش		که غنئی از او و هم قلاش

حضرت مولانا می فرموده اند که شمس ما نادر زمان و ماهر دوران بود در علوم و فنون مکتسبه تسخیر جنی و انسی کردی و سر اسمای قدسی در او بود و در تسخیر کواکب ید بیضا داشت و در علم کیمیا و فن نجوم /41^b/ و در ریاضیات و الهیات یکتا بود و در قواعد و قوانین حکمیات و منطق همتا نداشت اما چون در میدان مردان خدا عدم ماند دست از همه فضایل چنان در کشید که هرگز حرفی نخواند و نشنید دانستندی و خلق ربا او کمان علم مکتسب نمانده بود چندان در تجرید رفت که فرید عهد شد و حضرت اوراد سلوک طریقتش مقالات طبیاتست که اعمال و استعمال آن مفید سلک و معین طلبه است در وصول الی الله بفرماید که در کارگاه وصول و بارگاه قبول وصول ما را یافتن به سه خصلت است اول به ایثار مال دویم به کمال حال سیوم به عجز و ابتهال حالی که ملک خاصه و از وجه حلال باشد و حالی که تمام از حضرت ملک ذوالجلال بود عجز و ابتهالی که از جذبات اله لایزال باشد آن روز دلفروز جانشوزی که این مقالات از گرم روی می راند مستمعانرا /42^a/ از آن داستان دلستان حد فرس جرئت راندن درین میدان به ایثار مال و جان نشد و ازین خم گرانمایه رطلی نوشیدن بلکه جرعه‌های

²⁰ مذیل : در اثر مزیل

کشیدن دست نداد مگر آن شیشه صافتر از زجاجه چلبی پهلوآن آگاه سیف الله حسام الدین چلبی را قدس سره العزیز از آن کماندار الطف تیر تأثیر بر هدف آمد هر چه داشت از اموال و املاک در حضور آن مرد چالاک به طریق نیاز و ایثار در باخت چندانی که خود را از روی حال خود را مقبول آن آفتاب جلال و خورشید بی زوال ساخت تا مغیوط کاملان عارف شد و سر حلقه سلسله اهل دلان گشت از برکات خصال پسندیده و اعمال سنجیده ای که در راه شمس نمود /42^b/ اگرچه مردان حق میرا از طمع و **دق اند** به چیزی محتاج نیستند قدس اسرارهم اما آزمایش سلک و گشایش طلب در ترک دنیا و ایثار ماسوی است و گذشتن از نفس و هوا و در باختن آنچه محبوب و دوستدار است باید فدا کردن تا به نیکویی دنیا و آخرت توان رسیدن که **لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا إِنَّمَا تُجِبُونَ الْآيَةَ**²¹ مشعر است برین احوال خجسته مال افاض الله علينا برّ الابرار

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

گر وصال الله خواهی از خود و دنیا گذر	ز آنکه دنیا و خودی را ره نشد در دادگر
در مقابر خانه عشق آنچه داری جمله باز	تا نبازی آنچه داری کی شوی از اهل راز
صوفی صافی کسی گردد که در راه طلب	دردی هستی بر افشاند کشد جام ادب
جان نمی گنجد چو در جانان چه جای ملک و مال	وصل جانان با وجود مال و جان باشد محال
ای حزینی در سید منصور کن ایثار جان	تا اناالحق گو توانی گشت در دار جهان

/43^a/ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي مُحْكَمِ كِتَابِهِ الْفُرْقَانَ "لَا رَيْبَ فِيهِ"²² فَأَمَّا مَنْ لَمْ يَعْطِ وَ التَّقَى وَصَدَقَ بِالْحُسْنَى فَجَنِّسْهُ لِلْبَيْسِ الْآيَةَ²³ توقیع رفیع و ترصیع بدیع داستان دلستان حضرت صدیق اکبر است رضی الله عنه متمول و متجمل بود چندان در اعطای دنیا و مافیها **کوشید** که از فقر و فاقه بر دوش خود گلیم شال بپوشید و به آن تکفین خود وصیت کرد که فخر عالم حبیب اکرم صلی الله علیه و علی آله وسلم به آن مفرح بود

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نسبت صدیق اگر خواهی بکن ایثار مال	خلعت شاهانه عشاق باشد کهنه شال
ای حزینی تا لقاء الله در ایثار باش	تا توانی یافت ره در سید فاشق تراش
عاشقان آره کش جاشان و پاشان آره و ش	چاش و پاشی کر نباشد کی رهند از غلّ و غش

²¹ "لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ" قرآن (3:92)

²² "ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ" قرآن سورة البقرة (2:2)

²³ "فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى (5) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى (6) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى" قرآن سورة الليل (5-6-7: 92)

منقولست که روزی آن مستظهرِ انوارِ ابد و مظهرِ اسرارِ سرمد ابوالمعانی سلطان ولد از والدِ بزرگوارِ خود چندان مناقب /43^b/ و اوصاف شیخ شمس قدس سره شنید که سرشکِ حیرت از مژگان به دامانش دوید که طاقتِ تحملِ آن نماندش بیخودانه در حجرهٔ او در آمد و روی نیاز در قدم و مقدمِ آن مکرمِ مالان و نالان نهاد و بلبلِ زبانرا در حدایقِ مدحِ او به این ایباتِ مولانا مترنم کردانید

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

شمس تبریزی که گامش بر سر افلاک بود	جملهٔ ارواح ز بر مقدمِ او خاک بود
مرحبا ای شمس چون از مشرق دل یافتی	ذرّه‌وش ارواحِ پاکانرا بدرود ²⁴ یافتی
این تویی ممدوح مولانای رومی دمدم	آفتابِ مشرقِ غیبی به انوارِ قدم
غیرِ مولانا بسرّ شمس واقف نست کس	واقفِ اسرارِ او شد جانِ مولانا و پس
جز حزینی کس نداند نسبتِ منصور را	جز کلیمِ الله کس نشناخت برقِ طور را
نیست هر پروانه ای را راه در بزمِ چراغ	نیست شایان هر کلاغی با فراغی دورِ باغ

حضرت شیخ شمس را قدس سره العزیز از آن ابتهال و تملقِ وجدی پدید آمد /44^a/ و گفت کلمات و مقدماتی که مولانا در حقّ این فقیرِ الحقیق فرموده نتوانم گفت صادق نیست مرا اما والله ثم والله که صد هزارانِ هزار مثل شمس ذره وار در زیر هر موی مولانا آویخت و هزاران شمس از غبارِ مقدمِ او بر انگیخت و چندین شهبازان در هوای هویت مولانا پر ریخت

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

صد هزاران شمس از هر موی او آویخته	شاهبازانِ بیعدد در دورِ او پر ریخته
ذاتِ مولانا بخوبی شد ز مستورانِ غیب	شمس و صد مانند او از جلوهایش سر به جیب
در کمالاتِ جلال الدین کسی را راه نیست	هر کسی از کنه مولانای روم آگاه نیست
جز سید منصور کس را نیست استیلا برو	بر سرِ دارِ ولایت او بود در گفت و گو
او بود از اولیایِ عشرتی و دوربین	کاردان و کار فرمای بسی ز اهلِ یقین
ماوراءانهر را در قبضهٔ خود داشت او	بِرّ و بحرِ اهلِ معنی را فرو نگذشت او
منت ایزد را که گرداند حزینی را اسیر	در کمندِ گیسو دارِ شیخ منصورِ امیر

/44^b/ گویند که حضرت مولانا را استیلائی ولایِ شمس تبریزی چندان بود که اکثرِ ایبات و اشعار و مؤلفاتِ خود را به نام او ساختی و بعد از قتلِ آن سرباز میدان خونریزی شیخ شمس الدین تبریزی رحمه الله هر مخبری که از وجود او خیر دادی فرجی و عمامهٔ خود را بشکرانهٔ آن خبر دادی چون بعضی احبابش گفتندی که درین خبرِ صدقی نیست مؤدگانی را نمی شاید مولانا گفتی که آری دانم چنین است

²⁴ بدرود : در اثر بدرود

اگرچه دروغ است خبرِ آن شمس پر فروغ است اگر راست بودی به جای جامه و عمامه سر و جان به
شکرانه فدا می کردم²⁵ و منت بر جان خود می نهادم²⁶ خبر یار غار مرهم سینه افکار است

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فعولن)

گر خبر کرب دهد مخبری   گر بود او مقبل و گر مدیری
چون خبرِ شمس بود دلکشا است   مژده بر او هرچه فدا شد روا است
45^a او فلکی فایق این نه خیم   او **فلکی** ذایق ناب قدم
مست می میکند لا یزال   زنده جاوید بجاه و جلال
از خبرِ شمس دلم پر فروغ   گرچه بود آن خبری بر دروغ

با او در حین حیات اصحاب می گفته اند که مولانا را به شما غریب سرّ پر اثریست و در حقّ
شما او را عجایب نظریست که مصنّفات و غزلیات او مزیل است به نام شما بنوعی که فضلی و بلغا آن
گفته ها را از شما می دانند و از شما می خوانند در جواب اصحاب می گفتی که به آن اولی که اول او
را بدایت نیست و به حرمت آن اخری که آخر او را نهایت نیست که در دست پهلوانی افتاده ام که اگر
خواهد بر عرش سیر آرد و اگر خواهد از عرش اعلی بر فرش و تخت الثری می **درارد** نظم

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

45^b هست مولانا زبردستی که شیر آن جهان   زیر ضرب **پنجه اش چون رو نهان** در هول جان
پهلوانی نیست در میدان مردان چون جلال   از رجال الله هرگز کس نه مولانا مثال
مثنوی معنوی را هر که او ادراک کرد   صد هزاران سر بر او حضرت او خاک کرد

گویند که روزی شیخ شمس در خانقاهی در آمد دید و شنید که جمعی از علما و فضلاّی رسوم از
ما سبق و نقش ورق نقلها می کردند و بر آن شمع می نمودند بانگ به هیبتی زد بر آن نارسیدگان که **تا**
کی چون اطفال ملاعبین بر اسب چوبین می تازید و بر زین بی اسب می تازید **حَدَّثَنَا حَدَّثَنَا** می گویند و
در راه مرده ها می پویند یکی **حَدَّثَنِي قَلْبِي** گویند و سعادت مضمون **اسْتَفْتِ قَلْبَكَ** را در یابید و بازوی
مِن لَدُنَّا **عِلْمًا**²⁷ را بر تایید اگر **مردیت چو نامه آن** چه می کردی **بگرد** گفته مردان کسی کو جرأتی دارد
درین میدان بود مرد آن /46^a/ فقلت که جمعی از علمای صوری که فرو رفته ای و هده ای دوری بودند
حضرت شمس را بر در حجره مولانا حاضر یافتند از برای دخول در سرای وصول اذن و دستور حسنتند

²⁵ فدا کرد می : فدا می کردم

²⁶ نهاد می : می نهادم

²⁷ "فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا" : قران (65-18)

گفت چه آوردید مژدگانی ملاقاتِ مولانا را به تعرّض و استهزا گفتند چه که تو آوردی شمس گفت من سرِ خود را آورده ام که مژدگانی وصال و ملاقاتِ او را فدای او گردانم و نثارِ او کنم زیرا که در بدایت طلب این مطلب نذر کرده بوده این معنی را

(حقیف : مفعول مفاعلن فعولن)

چون وقتِ ظهورِ عهد آمد	جان دادنِ او چو شاهد آمد
سر بر سرِ کوچو کوی بنهاد	شمسی است که در محاق افتاد
جانانه خود بجان گزیده	جان داده و وصل او گزیده
آن ناقد نقدِ مخزنِ جان	جانانه بجان خریدِ مجّان
46 ^b بازارِ وصال یافت جان باخت	جان داد و به نقد وصلِ او ساخت
ای طبع کشیده مصایب	با دمدمه دیده غرایب
هم داشته ماتمِ غریبان	افراشته سنجقِ صلیبان
بر گشته عشقِ نوحه پرداز	با ماتمیان شده هم آواز
خوناب جگر ز چشم تر ریز	در قصّه قتل شمس تبریز
عشاق جزینیا قتیل اند	هر یک بطریقه سبیل اند
دیدارِ خدا بود مکافات	جنت دیت قتیل هیهات

در قصّه غم انگیز مبارز پر ستیز شمس تبریز رحمه الله راویان این قصّه پر غصّه چنین روایت کرده اند که شبی از شبهای بلا انگیز و وقتی از وقتهای خونریز حضرت شمس تبریز با حضرت مولانا در آمیز بودند که مفسدِ چندی بر در رسیدند /47^a/ و اشارت به بیرون آمدنش کردند آن سرباز میدانِ نیاز دانست که بکشتنش می جویند به حضرت مولانا از آن اشارتِ اشرا خبر داد و جواب پرسید حضرت جلال الدین ساعتی توقّف نمود و بعد از آن فرمود که الاله الخلق والامر چون مصلحت در آنست جز امتثال چه درمانست شمس بی درمان به در جست و به آن مفسدانِ پر خذلان در پیوست ایشانان هفت تنِ اهرمن بودند هر یک کاردی بر او زدند چنان نعره ای زد که از آن بیهوش افتادند چون بیهوش آمدند بجز چند قطره خونی ندیدند نادم و خاسر آن کشنده ها به در رفتند حضرت مولانا را از آن قتل خبر شد گفت

يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ سرِ باختنش در ملاقاتِ ما عهد بود وفا نمود

(حقیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

47 ^b آنکه می بود در رهم تازان	هست سردار جمله سر بازان
لیک هجرانِ او عجب جانکاه	شاهدی لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
دهر بی شمس سربسر ظلمات	مانده لب تشنه ام ز آبِ حیات
آفتابی نهفته شد در میغ	بارد از میغِ او دریغِ دریغ

شمسِ ما ذرّه‌وار شد سرباز نقد هستی خویش کرد نیاز
 کرد در غرب قول و عهد غروب شکر روز تجلّی مطلوب
 متجلّی است چونکه خاور وصل خوش بود نقد جان **بد آور** وصل
 مولوی از غم مصیبت شمس شد سیه پوش همچو ذره و امس
 آتش افتاد در جلال از وی خاور صبر را زوال از وی
 ز آتش دل جناب مولانا کرد با طبل و نی سماع ولا
 از ولا و بلای هجر و وصال گفت با نی حدیث هجر جلال
 شد جهان ازین صدا پر آوازه ماتم او جراحَت تازه
 از حزینی شنو نفیر فراق آه و اشکش احاطه کرد آفاق
 در غم و ماتم سید منصور غرق در آب دیده تا دم صور

48^a

منقول است که حضرت مولانا قدس سرّه العزیز بعد از قتل او در خون دیده مستغرق پیوسته در لباس ماتم و خلعت غم متواجد از صدای زیر دیم می بود تا آخر عمر نقل است که آن سیف الله میدان ادبیبی ربیبی رکن الطریق حسام الدین چلبی از والدۀ ولیّۀ خود فاطمه خاتون نام روایت کرده که چون شمس را شهید کردند تن مبارک او را غایب کردند و ندانستند که کجا شد آن فرزند امجد پاک مولود فحراالاولاد سلطان ولد در خواب دیده که در چاهی انداخته بوده اند به اشارت او /48^b/ جسم پاک شمس افلاک رحمة الله علیه را از آن چاه تباہ بیرون آوردند تکفین و تجهیز نفیس معطر بر او کرده در مدرسه مولانا پهلوی قبر امر بدرالدین که بانئ مدرسہ است دفن کرده شد و این قصه در نیم شبی بود مستور حیات و ممات او سرّیست از اسرار غیب الغیب و رمزست از رموز بی عیب و ریب هرکس از کنوز آن جسم واقف نیست و هر شخصی از مخازن آن طلسم کاشف نیست رباعی

بر سرّ وصال **من** کس آگه نشود بر سالک این طریق همه نشود
 بر اوج کمال شمس اوجه نشود یکچند چو گنج تا که درچه نشود

وله

از قصۀ قتل شمس درّ است مثال در رقص و سماع هر طرف صاحب حال
 مستور **قباب** غیب را جست جمال جان کرد فدای دیدن روی جلال

49^a زین قصۀ پر غصّه حزینی بر خیز در شهر فنا و فقر شوری انگیز
 خون شد جگر از مقتل شمس تبریز مانند جلال از **مزه** خوناب بریز

پس حکایت بر درایت و شکایت بی غایت شمس بی امس داستانیست غم اندوز و بیانی است
جهانسوز مرد و زن را این دستان پر شور بر هم انداخته دل صغر و سر را در بوطه غم گذاخته چه
اشکهای وحشت از دیده های دیده وران افشاند و چه آتشیهای دهشت بر سر سرداران دوانده

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

بشنوید از جانِ شمس پر فغان   کر نیستان فنا شد نی نشان
کو همی گوید حکایاتِ فراق   با شکایت‌های شام اشتیاق
نی صفت پر صیت از او هر محفلی   نیست بی تأثیر از او اهلِ دلی
دل تهی از صبر و جان پر احتراق   سوخت سر تا پا مرا نارِ فراق
49^b شمس وش آغشته ام در خون و خاک   سینه ام هر سو شکاف و دردناک
بلکه شمس است از هوایم ذره ای   ناتوان سرکشته حالِ غره ای
از سید منصور تا گشتم جدا   دارِ عالم شد ز آهم پر صدا

و بار دگر می تواند بود که مراد از نی وجود پر جود تهی از غیر و کامل مکمل تعبیر یافته به
پیر دیر که پیوسته در دمدمه تصرف الهی و در زمزمه تعریف نامتناهی است وجود پر آثار او به اندازه اطوار
سبعه بسوی انوار وجود روزنه ها گشوده و از مفاوضات الهامات و مناجات صداها بر هم افزوده گاه از
جذبه طلبه را مالک اطوار کرده و گاه از سلوک ملوک را والی امصار اسرار کرده مجلس آرای عشرتیان
غیب الغیب و محفل گشای مستوران سر در جیب لاریب افاض الله علینا بر هم و احیاهم /50³ و نابی
می تواند که درین مرتبه حقیقت ربوبیت و ذات اولویت بود که "و نفخت فیهِ من رُوحی"²⁸ کلام او است
و بی **ینطق الهام مستدام** او است حکایتش از واقع احوال تجلیات جمالی و شکایتش از رافع آمال تطورات
جلالی که بیان ناز و تبیان نیاز عارف است در حضرت معروف و مراد از مرد و زن در تعبیر آنفسی روح و
نفس عارف باشد که نالان و خروشانند سرّاً و علانیّت از مفارقت وطن اصلی که اعیان ثابت که به مثابه
نیستانست که به تیغ قضا و قدر بریده شده

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

بشنو از نی یعنی از عارف که می گوید سخن   از جدایی نیستان قدم که آمد وطن
از محقق قصه حب الوطن باید شنید   ز آنکه باشد استماع وعظ از عارف مفید
حرف واعظ را و دستان مقلد کم شنو   از محقق بشنو اسرار الهی نو به نو
تا کند در جان و دل تأثیر و در جانان شوی   بشنو از مرشد رموز مثنوی مولوی

²⁸ فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ " قرآن: سورة الحجر (15-29)

50^b/ اکنون می باید شناخت و دانست که مراد از مرشدِ ربانی و مقتدایِ حقّانی آن عزیزالوجود بندهٔ ارزنده ایست که دستِ انابت بر دستِ عزیزان نهاده و بطریقِ ارادت در قدم پیران فتاده و کمرِ بندهگئیِ مقتدایی در میان جان بسته و از علاقهٔ وجودِ خود وارسته در جمع عزلت و در انجمن خلوت و در قیودِ بی قید و در قیدِ شیخِ خود بی قید از سری و جنیدِ طیفور موفور و منصور منشور هادی سبُل به ارشادِ کلِ سنجیدهٔ اشباح و پسندیدهٔ ارواح

(مجتس : مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن)

مدرست که درشش نه از خط و ورق است	معلمیست که علمِ لدنیش سبق است
معرفش نه ز آثار کاغذ و قلم است	ز فرق تا بقدم درد و آتش و الم است
نه سرِ بزرگی او با رِداء و با دستار	بزرگوار و مبارک به ذکر و استغفار
دلیل و حجت درگاه جز یقینش نی	حسب مرئی او و نسب معینش نی

51^a/ فنونِ او جنونِ نحوِ او محوِ صرفِ او تصرفِ فقهِ او تعرّفِ کلامِ او الهامِ عربیتِ او احدیتِ معقولاتِ او مقاماتِ منقولاتِ او درجاتِ هیأتِ او هیبتِ حکمتِ او قربتِ ریاضیاتِ او مشاهداتِ فضایلِ سنجیدهٔ او خصایلِ پسندیده

(حقیف : فاعلاتن مفاعلتن فاعلان)

کیست پیر آنکه در سلوکِ استاد	کرده اش پیر در سلوکِ ارشاد
داده ارشاد کل عزیزانش	کرده از رشد گنج عرفانش
جاشینش به امرِ حضرتِ حق	یافت با زارِ حق از او رونق
متسلسل طریقِ آن رهبر	بود ای دوست تا به پیغمبر
هر یکی کاردانِ سلسله ای	در زمینِ وجودِ زلزله ای
دلِ هر یک سفید همچون برف	رسته هر یک بجذبه از خط و حرف
همچو نی سینه اش تهی از غیر	هر یکی شاهباز علوی شیر
همچو جان با قدم در آمیزان	کرد امکان ز ذیلِ جان ریزان
گردِ ایشان گرفته مال و عیال	دلِ ایشان به ایردِ متعال
نشناسند غیر درویشان	قدرِ این فرقهٔ فنا کیشان
عارفانند مختلف اوضاع	ساقیانند فارغ از متاع
تا حزینی بقربِ ایشان شد	فارغ از قیدِ خویش و خویشان شد
مال و جان را فدایِ ایشان کرد	جمعیتهای خود پریشان کرد
بر سر نفس شد ز اَره کشان	تا که شد ز آن فریقِ عالیشان
هر یکی را بخرقه ای بشناخت	علمِ مهر بر سما افراخت

بر در حضرت سید منصور روی بنهاد تا به روز نشور
 هر که شد با عزیز خود تسلیم دولتی یافت در سلوک عظیم
 چون ز ارشاد او رشادی یافت آفتابی شد و به عالم تافت

52^a/ آن مقتدای قصر عارفان ارجمند و آن پیشوای بخاریان خفیه پیوند وارسته از مواعظ و پند
 خواجه محمد بهاءالدین نقشبند قدس سره العزیز فرموده اند که ذات من له ولایت مرا در دیده دیده و ران
 و در نظر اعیان سه علامت و نشان است یکی آنکه چون روی او دیده شود دل سالک به او گراید و در
 مسلک او در آید و چون جوهر و گوهر گاه ربانی که مشاهره و جاهت او گاه را بی اشتباه در رباید و
 نسبت تصرف خود را بر سایر جواهر نماند

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

نیست	روی	ولی	رباینده	در	تصرف	بود	نماینده
رو نمود	و ربود	عقل و خرد	لیک زد	بر رخ	عدو	کف رد	
کهربا	کهربا	نه کوه	کاه	شو	بر در	ولی خدا	
تا	رباید	دل ترا	بلقا	چون	حزینی	بر آن	ولی سیما
52 ^b	سید	روح	دلیر	میر	قاشق	تراش	قطب سیر
	ناتراشیده	را	بود	خرّاد	بر	تراشیده	را شه نژاد
	در کف	او قمارخانه	فقر	بر رخ	خوب	او نشانه	فقر
	هرچه	در اولیای	حق پیدا	بود	پیدا	در آن	فروسیمما
	در دو عالم	انیس و مانوسی	مقتدا	و	ولی	قدوسی	
	در طریقت	یگانه	آفاق	پیشوای	به ارث	و استحقاق	

نشانه و علامتِ دویم از ولایت آنست که تکلم او متصوّف و ترنم او متصرف به معارف الهی
 دلربا و به موافق نامتناهی ترقی بخشا انفاس پاکش در قوالب رُوح افزا و اشارات و عباراتش دلگشا نظم

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

دلگشا	جمله	اشاراتش	روح	افزا	بود	عباراتش
به سخن	جان و	دل رباینده	نطق	پاکش	تمام	شاینده
53 ^b	چون صنوبر	قدان سیم	اندام	متصرف	شده	خواص و عوام
	شده از فیض	و جذبه	شهراشوب	خانه	دل ز شک	و شبهه بروب
	چون جناب	خوش سید	منصور	که حدیثش	ر بوده	صد طیفور
	سر براهش	سری و شیخ	جنید	شیر مردان	به دام	نطقش صید
	رحمت خاص	حق بروحش	باد	بر حزینی	ز حق	فتوحش باد

علامت و نشانه سیوم از ولایت هر ولی را آنست که در نظر پاکان و دیده دردناگان از اعضا و جوارح او حرکات و سکنت ناپسندیده و ناسنجیده مطلقا نیاید حرکاتش تمام سر تا سر موزون **عرفا** **کاربین** و سکنتش مدام معتبر و میمون صلحای با یقین یگانه دلخواه و فرزانه بی اشتباه

(خفیف : فاعلاتن مفاعلتن فاعلن)

این نشانها در آنکه هست ولی است	کاشف و عارف خفی و جلی است
53 ^b پیشوای زمانه و مرشد	ای حزینی به راه او کن حد
جامع این خصایل دلخواه	بود آن سید ولی الله
مرشد و قطب دین سید منصور	دار عالم ز روی او پر نور
باد دایر همیشه سلسله اش	فیض بخشای خلوت و چله اش
ای نظام جهان جان و دلم	خرم از فیض تو است آب و گلم
حرکات تو بود آب حیات	سکنت تو دفع ظلمات
ای بخوبی گزیده عرفا	نور دراک حساس دیده صلحا
نقد جان و دلم نثار تو باد	تا لقا حامیم مزار تو باد
روضه ات موجب ریاض جنان	روح پاکت ظهیر در دو جهان

و بار دیگر بر وجه ایسر می تواند بود که مراد از نی که در نیستان نظم مثنوی حضرت مولوی قدس سره روییده نی معارف باشد /54^a که آلت صدای روح افزا و هیأت ندای دلگشا است از هر شکاف سینه او آهی و از هر آهی به جانب نابی راهی ترنم شیرین او شورانگیز اهل درد و نغمه انین او اشک ریز بس زن و مرد است حکایت گوینده فراق دیدگان و شکایت کننده اشتیاق کشیدگان بینوایان را نوایی بی صدایان را صدایی گرفتاران را نجاتی جان نثاران را حیاتی مرد و زن را از تغنی در فغان آورده و صغیر و کبیر را از ترنم قطرات عبرات تا بدامان آورده بسی جانها از هیاهوی او **ره** به جانان برده و از صدای پر غلومی او بسی دلها خود را به مستغان سپرده و از دمدمه او تازگی یافته هر فشرده و از زمزمه او زندگی **پزیرفته** هر دل مرده

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نی نوا بخشنده هر بینوا	از نفخنا ²⁹ فیه آن صوری صدا
54 ^b بس قیامتها بر انگیز و چو صور	شورها در بزم چون یوم النشور
نی دمادم منفخ آتش فروز	نی فرو زاند چراغ خانه سوز
نی کند دمساز بی همدمان	فاش سازد راز جان محرمان
پرده پرده پرده ها را چاک زد	برق آهش رعد بر افلاک زد

²⁹ "وَمَرِّمَ ابْنَتِ عُمَرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقْتَ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ وَكَانَتْ مِنَ الْقَائِمِينَ" : قرآن (66:12)

نی سرشک انگیز سازد خلق را   نی بخون آغشته سازد دلق را
 سر بانگ نی شنو از مولوی   فهم کن اسرار نی از مثنوی
 هر کجا صوتی و آوزی بود   مخبر از دردی و از رازی بود
 اهل وجد و حال را از هر صدا   شورشی افزاید و درد و بکا
 ای حزینی گر ترا سوزی بود   هر صدایی آتش افروزی بود
 سید پر درد منصور نصیر   هست بر درد چگر سوزم خبیر
 بر سردار محبت یار حق   داده بر منصور حلاج او سبق
 می نوازدمبدم چون نی مرا   نایی من او است ز و دارم صدا

55^a/ گویند که حکمت در اختیار بعضی از اخیار این آلتِ غم حوالت را که حاکم حکایاتِ فراق و شاکم شکایات اشتیاق است و تجویز استماع آواز و شنیدن نغماتِ پر سوز و گداز او کردن از سایر سازها و از ورای آواها آنست که چون حضرت رسول اکرم و جناب نبی اقدم صلی الله علیه و علی آله و اصحابه و سلم در مقام قرب قاب قوسین بدولت مواصلت عین رسید چندین هزار راز و اسرار بی حرف و صوت از حضرت ملک صبار و خداوند ستار شنید که بعضی از آن گفتنی و بعضی دگر نهفتنی و برخی از بی نرخی لآلی ناسفتنی که آن را به هر کس نگفتی روبروی که اسرار بودی گوی مگوی چون از معراج "سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى" ³⁰ عودت نمود فرمود که مأذونم که نخوانم از آن داستانِ نهران حرفی الاّ به یارِ غارِ خود /55^b/ و به صدیق صدق آثار خود چون بر او خواند و او را محرم و محترم گرداند به حضرت اسدالله الغالب امرالمومنین علی ابن ابی طالب رضی الله عنه از آن دریایِ موجِ معراج ترشخی نمود حوضه حوضِ باطن او مملو گشت بیم دمیدن و فاش شدن شد بر او باش سر فرو برد در جاهی و آن رشحات را جاری ساخت و به آن چاه از انتباه پرداخت

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

چاه پر خون شد از آن اسرار او   چون علی در چاه گفت آن گو مگو
 شد لبالب چاه پر خون ز آن ندا   هر طرف افکند موج خون صدا
 هر گیاهی کز لب آن چاه رست   ذکر راز گو مگو کردی درست
 تا وحوش و طیر آن صحرا و دشت   گشت در شوری بر آن چه چون گذشت
 رست یکسر نی از آن مشمت گیاه   بند بند او پر از فریاد و آه
 ناگهان بر وی شبا نی آرمید   بهر دمسازی روان آن نی برید
 56^a پرده ها بگشاد و نی دمساز کرد   با خود آن دمساز را همراز کرد
 چون به لب بنهاد و دم در وی دمید   آنچنان ز آن نی شد آوازی پدید
 کزو وحوش و طیر غارت کرد هوش   در دل هر قطره ای افکند جوش

³⁰ "سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ" (قرآن-17)

باطن من چاه و آن سید علی دمید از سر چو درمن آن ولی³¹
گشت پر خون چاه باطن ز آن رموز او به افشا ماند از غلو آن کنوز
ناطقه نیان از او شد پر صدا با زبان شعر هر سو در ندا
بزم آرای جگر خونان شده غمگسار خیل محزونان شده

گویند که از کنار آن چاه درد آثار و از لب آن جب خون بار نخلی از نی سر کشید و آن خون تلخ را چون شهله نحل در کشید بالای افراخت دلستان و صدایی انداخت در جهان غارت گر جانهای مستمعان سرسبزی او بر سدره و طوبی تازگی بخشا /56^b/ و جلوه او بر نخلستان جنان حیرت نما جنبش او آرامش از روضه حضرا برده و لرزش او سده غبرا را در دست تزلزل سپرده هر برک او در طراوت تاراج ریاحین ارم کرده و سایه پر سرمایه او آب حیات را در ظلمات به هم بر آورده نسیم از شبنم تراب او عنبرتر یافته و صبا از هوای روح افزای او به رایحه روح الامین شتافته

(هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

خمیده قامت و چون چرخ نالان	نی کز قامتش نازک نهالان
سراسیمه از او هرکس چو از مرگ	بگردی برگ برگش خلق بی برگ
اجل را در دمش گویا که جا بود	ز قالبها صدایش جان رها بود
نه نی یک صورت پر درد و آهی	نبود آن نی بنی مهر گیاهی
حکایت گوی از اسرار نی زن	ته و بالای او پر شور و شیون
محرر قصه پر غصه وی	بود بر صفحه هر برگ آن نی
شنیده هرکس از کلکش صریری	کشیده هر طرف مرغش صفیری ^{57a}
هوا یش را صبا هر سوی مشتاق	صداهایش نوا پرداز عشاق
که از سر تا به پایش پر صدا بود	مگر او مظهر عشق خدا بود
پر از اثمار اسرار یقینی	چو نخلستان اشعار حزینی

ناگاه بر لب آن چاه جوان سوخته جانی و پر درد و سوز شبانی که شور شیرین کاری در سر داشته و علم آه پر شراره هر سویی افراشته رسید و آرمید دیده سرشکبار چون ابر بهارش بر آن مهر گیاه افتاد و دلی بینوای پر سودای خود را خواست تسللی داد آن نی را به تیغ محبت و اشتیاق ببرید و پرده ها و سوراخها بر وی بکشاد و نفس پر شرار آتش آثار در وی دمید چنان نفیر پر تأثیری کشید که وحوش و طیور دور او از ذوق در آمدند و هر یک از رمیدن آرمیدند از وجد وصل در خاک و خون غلطیدند /57^b/ در آن شور و شعب آن پر هوش عجم و عرب دانای هاشمی نسب علیه السلام را ناگاه بر سر آن چاه گذر افتاد شنید که نی آن شبان سوخته جان اسرار گوی مگوی را فاش و حلقه گوش هر اوباش می کند

³¹ درمن : درمان

از غیرت الهیّه هی هی بر آن نی بی در پی زد تا از آن گفتوگوی فرو ماند و صدای گلوی او را از آن غلو فرو نشاند تا پیش از آن بر اسرار نهان غماز نباشد آن صدای جان ربایش فرونشست و لب از آن گفتوگوی لختی فرو بست با وجود آن هنوز صدای پر سوز او بنغمه دمام خرّقه اهل حرقت را قبا می کند و بالای داستان را در سماع عرفان چون قامت آسمان دوتا می گرداند این رموز و داستان دلستان را از آن سلطان آخرالزمان در تبیان آورده و منطق الطیر او که اصطراب آفتاب سرّالله است کتاب مستطاب این باب شده در صورت نظم انتظام تمام داده نظم

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

<p>گفت آب آرید لشکر را ز چاه گفت پر خونست چاه و نیست آب واقف از احوال سرّ چاه شد مرتضا در چاه گفت اسرارِ خویش لا جرم پر خون شد و آبش نماند تا دل مردان از آن چون آمده از خودیها شد برون هر واقفی همچو نی نبود مجال دم زدن ذکر ارّه رسته گرد از کش مکش همچو نی از وی محلّ راز باش تا چو نی بنوازدت در بارگاه یعنی آن ساقی منصور الست خون بیاشام و مزن دم هست عیب هر چه از تقدیر آمد باش یار در سید منصور کن عرض و نیاز سرمکش از مقدم آن پاک زیل بزم وصلی اصل را بایان شوی از قیود ماسوی گردی خلاص</p>	<p>مصطفی جایی فرو آمد براه رفت مردی باز آمد با شتاب حضرت او چون ازین آگاه شد گفت ای یاران ز درد کارِ خویش چاه چون بشنید از آن تابش نماند چاه ز آن اسرار پر خون آمده غرق دریاهاى خون هر عارفی ای حزینی خون همی خور دم مزن با صدای ارّه دم در خویش کش با دم نایی خود دمساز باش هر چه او گوید بگو با درد و آه دست زن بر زیل آن مستور مست جرعه کش از بذل او در بزم غیب نیست جز صبر و تحمل سازوار برخودار بیچارگی شو چاره ساز روزیت گردد و صالحش بالطفیل تا سرای وصل را شایان شوی با خدای خویش یایی اختصاص</p>
---	---

هر گاه که از نی آلت متعارف مراد شد نایی و نیستان و ما عدا را شرح کردن حاجت نیامد که ظاهر و پیدا و آشکار و هوید است چون **نسبت** او از آن سرچشمه گوی مگو است صدای او آگاهان را دلجو است شور انگیز مجالس بیخویشان و سرشک ریز محافل دلریشانست علی الخصوص /59^a/ آن مخصوص اسرار قیومی قطب الاقطاب مولانا جلال الدین رومی قدس سره العزیز و اولاد و اصحاب و سالکان طریق خاندان ایشان در شنیدن آواز نی در سماع و پیچ تابند و از صداهای وی در سور و اضطرابند

(متقارب : فعولن فعولن فعول)

به نای و دهل هر یکی در سماع	سماعی و رقصی پر از اطلاع
صداهای نی در سر افکنده شور	و ز آن بانک مولاییان گشته عور
برهنه تن از خلعتِ رسم خلق	ریاضت کشان هر یکی زیر دلخ
کلاه نمد بر سر و تاج بخش	بر اهل سماعند معراج بخش
بود مثنوی جای و مأو ایشان	قوی رُست در سلسله پایشان
حزینی درین وجد شو استوار	بشو اندرین سلسله پایدار

چون کیفیت حقایق و دقایق بیتین فی الجملة شرح یافت و بیتِ سیوم از مثنوی که بمثابه بادهٔ مثلث است در قدح بیان فرو ریختن و به مشاربِ اعیان در آمیختنِ آن موجب انشراح سینۀ /59^b/ غمدیدگان و سبب انفتاح دلِ الم کشیدگان است بلکه مضموناتِ بیتین را بیتِ سیوم مشرّح است که مثلثِ مفرّح است خوش فرموده آن ناطقِ دانا و آن صادقِ بینا یعنی حضرت مولانا قدس سرّه

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق تا بگویم درد و رنج اشتیاق³²

سینه خواهم محتمل است که می تواند که سینهٔ خود مراد باشد که به طریق مناجات از حضرت واهب العطیات **عز اسمه** انشراح سینۀ خود می جوید تا اسرار غیبیّهٔ اولویّت و رموز لاریبیّهٔ ربوبیّت را که شواهد گویند و واردات نیز می نامند و ترساجه و نکار و ازهار و اثمار و نظایر و مانند این نوع لطایف عبارت از آنست در ترّثم و تکلمّ تواند آورد و مؤثر و متأثر تواند شد

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

صلا و بدر آسمان غیب غیب	آفتاب سر زده از شرق جیب
مصطفایِ مجتبیّ و رشک بدر	انشراح سینۀ اش از شقّ صدر
60 ^a پادشاهها انشراح سینۀ بخش	شادمانی از غمِ دیرینه بخش

و یا مراد سینۀ مستمع و مخاطب که قابل استماع و خطاب شود

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

منشرح باید بمعنی سینه ای تا توان گفتن غم دیرینه ای

³² "سینه خواهم شرحه شرحه از فراق تا بگویم درد اشتیاق" در اثر "سینه خواهم شرحه شرحه از فراق تا بگویم درد و رنج اشتیاق" مثنوی مولانا جلال الدین رومی.

شرح شرحه یعنی پاره پاره بیان کننده نیک نیک به طریق مبالغه تا از حکایت فراق و از شکایت اشتیاق مؤثر و متأثر تواند شد

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

پاره پاره سینه باید از فراق	تا بگویم شرحه شرحه ز اشتیاق
شارح این داستان هر سینه نیست	شرح گو جز سینه بی کینه نیست
شرح این داستان ز بی دردی مجو	گرمی این قصه از سردی مجو
ای حزینی سینه ات پر سوز و درد	ساز بر جنگاوران شرح نبرد
قصه آن سینه چاکان شجیع	بر دلیران گوی در رزم رفیع

نه هر سینه پشمینه پوشی در این مویه شایان و نه هر **مرد سینه** /60^b مجاده بدوشی این **پویه** را پایان است حکایت و شکایت فراق بر پر احتراقی باید

(هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

حکایات حیب الله را صدیق می باید	دل ز ندیق را حرف هوا ولهو می شاید
نه روید لاله ای از سنگ باران را گناهی نی	بسی باران رحمت ریخت در شوره گیاهی نی
چو آینه تبه باشد درو کی رو نماید به	ابو جهلی کجا از سرّ وحی حق شود آگه

پس تزکیه نفس و تصفیه دل و تجلیه روح از لوازم و فرایض کارگاه **استحقاق** و قابلیت است و انتقاش صور حقایق غیب الغیب و انعکاس سیر دقائق جمع الجمع که نتاج تجلیات حضرات خمسه است هر آینه در آینه مصیقل و منجل است و بی انشراح مشرق طلوع آن بدر متصور نمی باشد بلکه خورشید حکایات راز از شرق صدر ضیق در کسوف و نیر شکایات ناز از مغرب سینه پر کینه در خسوف

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فعولن)

61 ^a سینه های بی صفا ز ان بی خبر	تا بخواند بر تو شرحی هر صدا
شرح شرحه سینه ها فی کنز الرموز	از صداها و نداها بی اثر
یا اله الوجد و یا خلاق حال	باد ایثار چنین صدری کنوز
تا مؤثر گردد از هر صوت خوب	شرح شرحه سینه ام را ده مجال
منشرح گردان به فیضت سینه ام	رو نهد در کشور غیب الغیوب
تا شوم در شرح این کان لعل سنج	منفتح گردان در گنجینه ام
گرد این کان گرد ای گوهر طلب	از لآلی حقایق گنج گنج
	انشراح قلب اگر داری ز رب

چون سید منصور منظور اله عارف بالله و قطب کارگاه
 کز صداها بود در وجد و سماع داشت از سر هر اواز اطلاع
 خواه چنگ و خواه بریط خواه نی خواه ذکر اژه با یاهو و حی
 حضرتش را انشراح سینه داد دید از هر یک صدایی صد گشاد
 61^b ای حزینی انشراح سینه جو از جلای ذکر و فکر آن نگو
 فکر پیر و ذکر اژه صبح و شام انشراح صدر می بخشد تمام
 سینه کامد منشرح از ذکر و پیر شد ز سر این حکایتها خبیر

ولهذا حق تعالی مر صدر و بدر عالم را به منت فرمود که **لَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ** وَوَضَعْنَا عَنكَ
 وَزَرَكَ³³ و باز نمود که **أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ**³⁴ و حضرت موسی کلم الله علیه السلام در
 مکالمه گفت بر وجه مناجات **رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي** وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي³⁵

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

صدر چو شد منشرح شارح عرفان شود شرح عوارف کند مشککش آسان شود
 یا احد لم یزل و احد عز و جل شارح حال و محل از ابدی تا ازل
 با حق آن خوش معاش سید قاشق تراش عرشی فرشی فراش دشمن اوباش باش
 منشرح سینه ساز بنده حزینی نواز ساز روان مختصر قصه ای دور و دراز

62^a/ بدان ای طالب مطالب روحانی و سالک مسالک انسانی که ثمره این نخلستان معانی و بیان
 که ایمان پرور است و نتیجه این گلستان سافی و جنان که اسلام **گستر** است آنست که دهقان این
 زراعتگاه لازم الانتباه خرمن از زرع و چاش مزرعه معارف و مواقف خود را از رعد ریا و برق هوا
 بمحافظت فقر و فنا نگاه باید داشت و تراب سراب بدعت و معصیت را بر سر چشمه بصیرت نباید
 انباشت باری از خوشه عجز و مسکنت توشه راه آخرت خود باید ساخت و به کار منازل رفتنی باید پر
 داخت نی صفت از پی دمسازی صاحب دم کمر باید بست و در بزم کار سازی کار دانان شاید نشست
 و گرنه مقالات و مقلمات جز لقلقه ای و وسوسه ای نیست زینهار به هزار زینهار که در همین حالات نه
 ایست 62^b/ منتج پشیمانی و مثمر پریشانی است **نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَ سَيِّبِ أَعْمَالِنَا**³⁶

³³ " لَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ، وَوَضَعْنَا عَنكَ وَزَرَكَ " قرآن: (94:1,2)

³⁴ " أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ " قرآن: (39:22)

³⁵ " رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي، وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِي، يُفْقَهُوا قَوْلِي " قرآن: (28-20:25)

³⁶ " إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعِينُهُ وَ نَسْتَغْفِرُهُ وَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا وَ مِنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مَآئِلَ لَهُ وَ مَنْ يُضِلِلْ فَلَا هَادِيَ لَهُ اشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ "

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نی به صد افغان همی گوید ترا
 با ترنم سوی نایی هوش نه
 طبع نایی را به کن راضی ز خویش
 در رضایش ساز با آداب او
 لایق او بزم و مجلس ساز کن
 نی به گوشِ اهلِ خرد شد راز گوی
 زیر هر آوازِ نی رازی بُود
 نی چه و نایی که و آوازِ چیست
 یا خدا یا خود محمد یا که پیر
 ذکر آدابِ وصول هر یکی
 رفع شک خواهی اگر در راه دین ^{63^a}
 تا نماید بر تو آدابِ وصال
 قابلِ نایی و نی گردی تمام
 نسخه ام آدابِ او را جامعه
 زد نی کلکم درین معنی صریر
 فهم رازِ کلکِ نی را هوش دار
 داشت هژده سال هوشم گوش او
 از سید منصور شد کسبِ کمال
 طالبا گر سالکی و وصل خواه
 سوی این آداب و قانون بسوز
 همچو نی از پای تا سر گوش باش

دل تهی گردان دمامد از هوا
 با تغنیهای نایی گوش نه
 تا بفیضِ نی رسی از جمله پیش
 سعی کن از بهر نی در باب او
 بعد از آن خود را به او همراز کن
 رازِ نی را اهلِ سوز آواز جوی
 از پی هر رازش آوازی بُود
 چون بدانستی بدانی راز چیست
 وصلی هر یک داشت آدابِ کثیر
 گر کنم افتی ز هر یک در شکی
 گیر دستِ مقتدای راه بین
 بهره ور گردی ز وصلِ ذوالجلال
 مجلسی انگیخت **طبعم** والسلام
 بشنود آنکس که دارد سامعه
 طایر خامه کشید از دلِ صغیر
 استماع بوی او را گوش دار
 تا که از گوشم عیان شد هوش او
 بر حزینی را بچندین ماه و سال
 گوش بگشا دمبدم چون نی به آه
 هوش دار و گوش موش جان فروز
 گوش بگشا دمبدم با هوش باش

63^b/ سُبْحَانَ اللَّهِ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ مَا نَعْبُدُ إِلَّا آيَاهُ **به فحوای** تحقیقاتِ مقدماتِ احتمالاتِ مفهومِ نی و نایی و حکایات و شکایات و متعلقات و مخیلات نکات و تصویرات آنها از ممکنات است تعبیرات دقایق از آداب و وصول طور احدیّت عزوجل و از قوانین قبول آن حضرت علیه السلام و از قواعد حصولِ رتبهٔ اکملیتِ اطوارِ سبعه لیکن از قرائت عبارات و اشارات مصنّف و مؤلّف تحصیل و تکمیل مراتبِ فقر و فنا متعذّر است بلکه محال

(خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن)

گر شدی از رساله خواندن کار
 قصّه خوانان شدی ممالک گیر
 پس همان به که بشکنم خامه
رونهم بر ترابِ مقدمِ پیر
 باشدی قرب حق ز طوف مزار
 و آن قلندر شدی عزیر گیر
 طی کنم من رساله و نامه
 با طریقِ نیاز و با تقصیر

64^a/ پس در رسایل بسیار پیچیدن و گرد مزارات بسی گردیدن و وعظ نا متعظان بیحد شنیدن
 قلیل المنفعت و کثیر لمزلت بلکه منجر بمصرت است از سالکان آگاه و از عارفان درگاه که قدوة اهل
 انتباه اند منقولست که رساله خوان و مزار رو و وعظ شنو بکل نمی رسند که نارسیده و احوال نادیده و از
 پیر ذی حیات رمیده اند

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

مانده دو را از بیعت شیخ عزیز	با رساله با مزار و وعظ نیز
از خودی و خویشتن بینی نرست	هر که خود را با ز بردستی نیست
وعظ واعظ کی ز خویشش در ربود	از رسایل و از مزاراتش چه سود
جز اطاعت با عزیزان نیست هیچ	سر ز ذیل مرشد کامل مپیچ
باش اندر ظل عارف کایناب	با علی ز آن گفت در بیعت شتاب
ذیل عارف را بجان از کف ممان	گرچه شیر پیشه ای و پهلوان

64^b/ عجب خبری است صریح من لا شیخ له شیخه شیطان و طرفه حدیثی است صحیح من لا
 شیخ له لا دین له ای لا سلوک له علی کُلّ خبری است شگرف و حدیثی است ژرف ازین بیم صلحاء
 امت هر یک دست در ذیل مقتدایی زده اند و ازین خوف سلکه ای به همت هر کدامی به عزیز پیوسته
 اند

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

چون رسول الله می شد از جهان	شد وصیت بیعت صدیق دان
او به بیعت فارسی را کرد شاد	داد سلمان با ابوالقاسم رشاد
از ابوالقاسم امام جعفر است	بایزید از وی عزیز و رهبر است
شیخ خرقانی از او با کرّه گان	بو العلاء خارمد ز او کاردان
شیخ یوسف باز از او ارشاد یافت	خواجه احمد از یسی سویس شتافت
قطب عالم گشت آن مرد سلیم	ز آن اتا شد مرشد عارف حکیم
یافت رنگی طور بی رنگی از او	شد از آن زنگی جمال الدین نکو
شد المین و حسن خواجه علی	رو علی خواجه و مودود ولی
شیخ مودود این طریقت نیک راند	شیخ خادم را به قطیبت رساند
شد جمال الدین ازیشان راهبر	از سواد تحتگاه کاشغر
زو سلیمان قطب مردان قوی	در بخارا رهنمای غزنوی
زو سید منصور بلخی رشد یافت	پس ز غوث و قطب در راهش شتافت
شد حزینی عرب ز آن کاردان	در طریقت از حصار شاهان

65^a

نظم و نثر من که در بحر و بر است
 از دیارِ ماورالنهرِ عجم
 این طریقِ ارّه کش در هر دیار
 باد دایم این طریقت را رواج
 ذکرِ پیرانِ طریقت تا به حشر
 نی صفت ز آن نایم سر تا بپا
 رمزِ پنهان دمبدم ز آن شیخ فاش
 ختم این دستان به نام او چه خوش
 شرح ایاتِ ثلاثه ختم باد
 خاتمه با ذکرِ مولانا نکو است
 آنچه زین پس موجب تحسین بود
 باقی دستانِ مولانا جلال
 این رساله ختم شدی دوستان
 نزد اربابِ خرد مقبول باد

شمّه ای از فیضِ آن قطبی فر است
 تا بملکِ روم و اقصایِ حرم
 یافت ز آن پیرِ مجاهد اشتهار
 خلق را با زکرِ ارّه امتزاج
 وردِ اهلِ درد تا دیوانِ نشر
 پر حکایت پر شکایت پر صدا
 قطبِ دوران سید قاشق تراش
 با صفاتِ دلستانِ او چه خوش
 یادگاری باد از ما در بلاد
 چون نی کلکم از او در گفتوگو است
 حسنِ ختم و خاتم تعیین بود
 هست فرّخ با زبانِ قال و حال
 با جلالِ الدین و با آن خاندان
 با دلِ مولایان موصول باد

65^b

ختم رساله شریفه پر لطیفه به ذکر جمیل حضرت مولانا و خاندان پر کرامات آن عالیشان قدس

الله تعالی اسرارهم /66^a/ آن گزیده مستورانِ غیب الغیب سرا پرده اولیای تخت قبای و آن دیده دیده و ران

لاریب قبا برده ای لا یعرفهم غیری

(مجتس : مفاعلن فعلاتن)

سراینده حکایاتِ تصوّف و نماینده شکایاتِ تأسّف
 الواجد بالذوق والوجدان الماجد بالشوق والاطمینان
 محیط عالم اسرار الوهیت و بسیط بساط انوار ربوبیت

ناظمِ مثنوی کاظمِ معنوی مدقّقِ آفاق محقّقِ اوراق مصنّفِ کتب و رسایل مؤلّفِ نسخ و حمایل
 بنیاد کارخانه شکر ریزی استاد فرزانه تبریزی مظهر تجلیاتِ قیومی زفرالعرفا مولانا رومی قدس الله اسرارهم
 و هو جلال الدین محمد بن بهاء ولد بن حسین بن أحمد الخطیب البلخی البکری رحمة الله علیهم
 اجمعین والد بزرگوار /66^b/ آن عالیقدر بهای ولد را از کمال دانش و بینش که جامع فنون و مجمع
 فضایل بود فضلا سلطان العلماء نامیده اند قدس سره العزیز گویند که در عالم منام به اشارت خیرالانام
 علیه السلام دحتر نیک اختر فاطمه سیر سلطان علاءالدین خوارزم شاه که والی ممالک خراسان بود در
 حباله عقد خود در آورد و از آن مستوره حورا سیما حضرت مولانای دانا به ظهور آمد چون در پنج سالگی
 رسید آثار بزرگی و کمالات و اسرار عزیزی و کرامات از او به ظهور آمدن گرفت و روز به روز کار بهای
 ولد بالا می رفت تا بحدی که جمهور عوام و خواص با او در ورطه اختصاص آمدند و رغبت عظیمی

خلق الله به آن پیر انتباه می نمودند از کمال **حسد** آن وابسته رسوم مجازی امام فخررازی خوارزمشاه را در خوف و بیم انداخت که و به اخراج آن صاحب کمال او را اغوی و اضلال نمود و اخراج فرمود /67^a/ تا سلطنتش را زوالی و ممالکش اختلافی نرسد سلطان علاءالدین بر آن حضرت نامی نامه ای نوشت که ای سلطان العلماء و برهان الفضلا و سردار هر دو سرا ویرانه خاکدان خانی را بما بگذار و خود را ازین خرابه بیرون آر چون این پیام فراق انجام به او رسید با گام تلخ نا کام ترک بلخ کرد و از وطن مألوف روی در غربت ماند و رخس غیرت از مسکن معروف بیرون راند واللّه المستعان

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

فخررازی بین که همرازش نشد	با وجود علم دمسازش نشد
گوش بر صیت کمالاتش نماند	حرفی از لوح مقاماتش نخواند
از نیستان وطن چون نی برید	از فغان و دوریش دم در کشید
بلخ را بر کام شهدهش تلخ کرد	خلعت دیدارش از خود سلخ کرد
کرد از خود دور آن مستور را	رنجه گردانید آن دستور را
67 ^b آه از آن علمی که بار آرد نفاق	و ای از آن فضلی که کار آرد شقاق
هر که از اهل دلی انکار کرد	گر عزیز دهر خود را خوار کرد
ای حزینی آه ازین علم و فنون	کو بر اهل دل کند مکر و فنون
از سواد حرف و تحریر قلم	فخر رازی را نه حاصل جز الم
مختصر باد این سخن ای خورده دان	طبع را گردان سوی آن خاندان
باز رو بر آستان آن وجیه	شرح کرد آن قصه ما نحن فیه

بعد از سیر چندید بلاد مقر آن سرور در شهر بغداد افتاد تا چندانکه مولانا در حد بلاغت رسید اهلیه خردمندی از اهل سمرقند در تحت عقدش در آمد که ولیه عهد و مقربه حضرت حق بود گرامنده قرب او کرا خاتون نام سلطان ولد و علاءالدین و عارف چلبی رحمهم الله از او تولد نمودند که هر یک یگانه روزگار و قطب آثار بودند متدین و متشرع /68^a/ و حضرت حسام الدین چلبی بن اخی ترک و صدرالدین قدس سره القونوی و شیخ صلاح الدین زرکوب خلفاء مولانا بوده اند و از او تکمیل و ارشاد تحصیل کرده اند و ایشان از نسل حضرت ابی بکر صدیق رضی الله عنه بوده اند چه گویم از وصف و نعت شاهسواری که مثل شمس تبریز عاشق صادق در فراک پاک او سر خود در آویخت و چه گونه توانم وصف شمس کرد که این نوع آفتاب جلالی ذره وش در مهر او آمیخت حضرت مولانا چارده ساله بوده اند که پدر بزرگوار ایشان فوت کرد روح روحه و در هفده سالگی تأهل اختیار کرد منقولست که روزی مجلس فیروزی با شمس می داشت هیجکس را زهره آن نبود پرامن آن خلوت آمده جاسوس اسرار و رموز نهانی آن دو عزیز رحمانی شود و از آن خبر یابد /68^b/ لیکن آن در مکنون مسماء کرا خاتون گوید که

جرعت و دلیری کردم و از شکاف آن در ملایک مقرر دیدم که مولانا بر زانوی شمس تکیه کرده و در بساط اخطلاط با هم در انبساطاند عجایب رمز و اشارات **شگرفی** دارند فصل زمستان بود و بنده در نظاره مناظره ایشان متحیره می بودم که ناگاه دیوار خانه از طرفی کشوده شد شش نفر قطبی فرغوث اثر چون نسیم سحر در آن خلوت خاص از ره اختصاص در آمدند و دسته گلی در میان هدیه آوردند که هر چشمی مثل آن گلها ندیده بلکه هیچ گوشی بر آن رعنا نشنیده آن دسته بسته را در میان نهادند و با روایح او تا پیشین با هم نشستند و بعد از پیشین از همان دیوار آن شش تن عیار بیرون شده غایب گشتند و حضرت مولانا بحرم محترم خود عودت نمودند و آن دسته گل را فرمودند که نیکو نگاه دار و تنبیه نمودند بمحافظت او که هدیه رجال الله بود /69^a/ خواجه هندی بود که سیاح بحر و بر از آن دسته برگی تازه و تر به او نموده سوال کرده شد آن گلهای دسته بسته از کدام مرغزار رسته خواجه هندی از تازگی او تعجب نموده فرمود که این گل از کوه سر اندیب رسیده در غیر موسم گل و حضرت مولانا از آن هدیه رجال الغیب خاصیتها بیان کرده اند هر مرضی را دوا و هر علتی را شفا است صدق ولی الله

(حقیف : فاعلاتن مفاعلهن فعلن)

یا رب این دسته گل از گلشن کیست	خوشه آن چنین ز خرمن چیست
روید از باغ اولیا گلها	و ز گلستان غیب سنبلها
آنکه بر وی خدا تجلا کرد	گلشنی بهر او مهیا کرد
چه عجب گر از و گلی رویاند	یا که در وی گیاه مهر نشاند
دیده می باید و عقیده صاف	بیعت و خاطری بری ز خلاف
تا ببیند عجایب این خلق	هر یکی پر غرایب از ته دلخ

/69^b/ وصیت نامه حضرت مولانا که چمنی است رشک فردوس اعلی قال سید العرفین و سند الكاشفین تاج الاصفیا منهاج الاولیا نتیجتہ العلماء بقیته العظماء جلال الدین محمد بن بهاء ولد البلهی رَحِمَهُمُ اللهُ تَعَالَى وَ تَقَدَّسَ اَوْصِيَكُمْ بِتَقْوَى اللهِ وَ طَاعَتِهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَ بَقَلَّةِ الطَّعَامِ وَ قَلَّةِ النَّيَامِ وَ قَلَّةِ الْكَلَامِ وَ هِجْرَةِ الْمَعَاصِي وَالْآثَامِ وَ مُوَاطَبَةِ الْقِيَامِ وَالصِّيَامِ وَ تَرْكِ الشَّهَوَاتِ عَلَي الدَّوَامِ وَ تَحَمُّلِ الْجَفَاءِ مِنْ الْخَوَاصِ وَالْعَوَامِ وَ تَرْكِ الْمَجَالِسَةِ مَعَ السُّفَهَاءِ وَاللِّيَامِ وَ دَوَامِ مَصَابِيهِ الصَّلْحَاءِ وَالْكَرَامِ وَ صِيَتِ وَ نَصِيحَتِ مَوْلَانَا وَ جَمِيعِ عِرْفَا تَاجِي اَسْتِ مَرَّصِعِ وَ خَلْعَتِي اَسْتِ مَصْنَعِ چنانکه احمد رسول است

(هزج : مفاعيلن مفاعيلن فعولن)

ادب تاجی است از نور الهی بنه بر سر برو هر جا که خواهی

70^a/ هر که عامل این وصایای مولانا نباشد کسوت مولایی را نشاید و خلعت و کلاه این شاهان بر او تباه و حرام است بلکه مردود این خاندان عظام است اگر در شرح این وصایا پرداخته شود کتاب دگر باید که ساخته شود بحاریست پر گوهر جبالی است پر جواهر به اندازه قابلیت هر سالکی از او حصّه ای راند و هر طالبی از او قصه ای خواند و هر عارفی از و نکته ای داند غواص از لآلی این بحار بی بهره نماند

(منسرح : مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن)

سر ز هوا تافتن پر دلی و سروریست	راه خدا یافتن قوت پیغمبريست
بر سر نفس و هوا از کشی بایدت	خرقه و تاج و کمر تا بصفا شایدت
آر وصایای پیر سالک ره در عمل	تا که توانی رسید در حق عز و جل
فاتح راه هدا سالک آداب سنج	کاسر بند طلسم می رودش پا بگنج
لاف گزاف دروغ می دمدت کی فروغ	لذت شیرین شیر ذایقه را کی ز دوغ
70 ^b باش حزینی حزین با غم او همنشین	تا بسرور وصال دوست بسازد قرین

در جواب سوالی احبار یهودی و نصاری از مسایل اسلام جمعی از دانشمندان یهودی بر سبیل امتهان از حضرت مولانا سوالها کردند که و جوابهای با صواب شنیدند و به آن راضی شدند سوال کردند که ایمان آوردن بر بندگان چرا فرض کرد با وجود آن که غنی و مستغنی است جواب فرمود که تا پاک گردد بنده از آرایش شرک و کفر و نفاق و شقاق و به وحدانیت حق و پاکئی او تحقیقی پیدا کند و بیگانگی پروردگار رسید و از بیگانگی و انکار بیرون آید سوال دگر نماز را چرا فرض کرد با وجود رحمت بی غایت و عنایت بی علت و مغفرت بی منت جواب تا خلاص گردد بنده از کبر و عجب و منی که سبب خذلان و موحب بطلانست و باعث خسران و عدوانست سوال /71^a/ زکوة را چرا فرض کرد بر اغنیا جواب تا وسعت شود بر فقرا و پاکئی مال و برکت در رزق سوال فرضیت روزه را سبب چیست جواب تا به امتثال آن خلق را اخلاص و اختصاص پیدا شود و موجب نجات شود از مهالک سالک راه دین را سوال زیارت بیت الحرام که حج خواص و عوام است چرا فرض شد جواب از حقه قوی شدن دین و قوت تقوی و یقین و کثرت طاعت و اطاعت سوال جهاد و غزاة را چرا امر کرد جواب از برای عزت اسلام و کثرت انام و بسیار شدن اهل اسلام و اولیاء عظام سوال امر معروف چرا فرمود جواب از برای تکمیل صلاح و تحصیل اصلاح خواص و عوام و نظام و انتظام دین اسلام سوال نهی منکر چراست جواب تا سفها و جهلا آلوده فسق و فساد نمانند و خود را از نکال و اغلال و رهانند سوال /71^b/ سوال صلّه رحم و پیوستن با خویشان از چه وجه فرمود جواب از برای قوه و حمایت و نجات و

خلاصی از دشمنان و بد خواهان سوال قصاص و سزا و جزا را سبب کدام است جواب از برای نگاه داشت آدمیان از طغیان و عدوان سوال حد غزف و زنا چرا فرمود جواب از برای گرمی داشتن تاهل و تعظیم اهل و عیال و حلالی و پاکئی نسل و اطفال و اولاد سوال خوردن شراب و مسکرات چرا حرام شد جواب از برای نگاه داشت عقل و فراست و محافظت اموال و ضبط احوال سوال از سرقت و دزدی منع را منشه چیست جواب ترک ابلهی و زیادتی دانایی و نجات از عقوبت روز حساب و عذاب دوزخ سوزان سوال زنا چرا ممنوع شده جواب از جهت پاک ماندن نسب و نسل و پیوند /72^a ...³⁷ سوال غلامپارگی را منع چیست جواب از جهت بسیار شدن نسل و پیوند سوال گواهی از برای دعوی مدعیان از بهر چه فرموده جواب تا ساقط شود حقوق عباد از ذمم که حق عبد موجب دخول نیران و عقوبت روز میزان سوال ترک لذات و منع تلذذ چرا شده جواب تا ذایقه و مذاق را از شره نفسی اماره و از شر دیو مکاره شرف امان و نجات شود سوال سلام کردن چرا امر شده جواب از جهت امان از ترس و بیم و مضرت خلق و فایده اختلاط و ارتباط در حصول مرادات و برآمدن حاجات سوال امامت و خلافت و پادشاهی را سبب چیست جواب از جهت دفع خصومت اهل عناد و رفع حکومت /72^b و کدورت اهل فساد و امنیت و جمعیت ممالک و بلاد سوال تعظیم و اطاعت امام و سلطان را وجه چیست جواب تا احکام و فرمانهای او جاری و ساری شود چون این کلمات طیبات و اجوبه قاطعه دانایان و احبار فرقه یهود و نصاری شنیدند به جان و دل پسندیدند و آفرین گفتند و آیین دین بستن را قبول کردند و مسلمان شدند و از ادیان ماسبق آن دانشمندان در دین اسلام در آمدند و مرید حضرت مولانا شدند و چندین بیگانگان آشنای دین محمدی شدند و به رحمت حق تعالی پیوستند و از دوزخ برستند و گویند که از اول تا آخر عمر شریف مولانا هژده هزار گیر مسلمان شدند به برکت و تربیت آن مقتدای عالمیان و پیشوای روحانیان. نقلیست که بعد از وفات آن صاحب کرامات نَوَّرَ مَرَقَدَهُ /73^a در خصوص سماع و رقص و نای و رباب و دهل و آلات نغمات علمای عصر و فضلالی زمان بر جناب ارشاد مآب کامل و عارف صوری و معنوی مصدرالصدور برهان الدین شیخ صدرالدین قونوی قدس سره العزیز از بی گفتوگو غلو کردند که سماع و رقص و استماع نغمات آلات تغنیه از **مضامیر** و مانند آن حرام و بدعت و ضلالتست چون حضرت قطبی **سیما** مولانا مستثناء عهد بودند معان دانسته شده بود آن شعارهای ایشان را من بعد منبع باید کرد که واجب و لازم است حضرت شیخ الشیوخ صدرالدین قونوی قدس سره العزیز فرمودند که شرعاً شعار آن بزرگوار را منع نمی آید و تعرض بر اطوار ایشان نمی شاید که بدعت معموله اولیاً عظام همچون سنت سنیه انبیا کرام است و در آن چندین حکمتها است و فواید چنانکه از **اکابر** طریق گفته اند که /73^b اَلْبِدْعَةُ الْحَسَنَةُ الصَّادِرَةُ عَنْ كُلِّ الْاَوْلِيَاءِ كَسُنَّةِ السَّنِيَّةِ الْوَارِدَةُ عَنِ الْاَنْبِيَاءِ كَمَا قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ

³⁷ اینجا یک صطر ناخونان هست ویا مثلی این که عمدن پاک شده است.

الشَّيْخُ بَيْنَ قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ بَيْنَ أُمَّتِهِ³⁸ و لهذا تا انقراضِ عالمِ اهلِ وجد و حال که جویانِ وصالِ ذوالجلال اند به آن حالات می روند و هر یک از مقرّبانِ بارگاهِ لایزال می شوند و کلمات کُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَ كُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ³⁹ در حق فجره و فسقه است که در نفس و شیطان و در معصیت و خذلانند و مستحقّ زندان و نیرانند نعمات و سماع ایشان را در لهو و لاغ و هوای دماغ می اندازد

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

هر چه انگیزی سوی حق داد نبود بدعتی	کز عزیزان و بزرگان آنچه آید سنتی
آن که در راه هدایت از رباب و نی رود	نطق منصف سوی بدعت گفتن او کی رود
کاشکی این نوع بدعت از تو آید در وجود	تا رسی با آن بوصلِ قادر حیّ و دود

حضرت سلطان ولد از والد بزرگوارِ خود پرسیده که آوازِ رباب خطا است /74^a/ در شنیدن یا صواب فرموده که چون سرشت است که آواز در بهشت است اسرارِ ربوبیت را بیان می کند و از روضه لقای رب الارباب خبر می دهد

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

هست آواز در جنت صداهای رباب	طالبان وصل را مضراب او شد فتح باب
رو مگردان از صداهای رباب و بانگ نی	تا فرو خواند بگوشت هر یکی اسرار وی
ای حزینی گوش بر انکار بی دردان منه	در جواب منکران حقا که خاموشی است به

چون شایع شد این جواب حضرت مولانا در سوالِ استماعِ آوازِ رباب یکی از منکران گفته که ما نیز می شنویم اما از آوازِ رباب فتحی نمی بینیم که مضربی است سینه خراش و مزماریست سکینه تراش شنوندگانش در ضلالت و گزیدگانش در جهالت ناگاه به سمعِ آن مرد آگاه رسید فرمود که آری در گوشِ آن خود فروش آواز در بستنِ باب به هشت در گوشش می آید از آتش نمی شاید /74^b/ چونکه از فتوح بابِ جنت مردود است ابوابِ سرایِ آوازِ رباب بر او مسدود است زهی حرمان و خزلان قال بعض الاکابر اعلم انّ فی نعماتِ الموسیقیّتِ سرّ من اسرارِ الرُّبُوبیَّةِ چنانکه فرموده اند به از روی خوبست آوازِ خوش اربابِ حال را ازین نوع مقال فرخنده فال فرح بخش بیحد است

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

کی رسد منکر ز صوتی در حضور بهره اش نی از رباب الا فتور

³⁸ عبد الرؤوف المناوی- فیض القدر شرح الجامع الصغیر- 1-6- المكتبة التجارية الكبرى- مصر- 1356هـ- 185/4.

³⁹ النسائی- سنن النسائی- مکتب تحقیق التراث- 1-8- دار المعرفة- بیروت- 1420هـ- 209/3.

نفرتش ز انست کان ناخوش سرشت
گوش او از فتح آواز درش
همچو صوت ذکر ارّه بر قلوب
آنکه دارد عزم سوی آن جناب
ای حزینی ذکر ارّه یا رباب
خوش سراپید این سخن در مثنوی 75^a
گفته او تحفه در هر سلسله
در کتاب مثنوی گفت آن **همام**
بس بهر دوری ولیّ قایم است
امتحانها می کند حق ز اولیا
همچو رسوایی صوری در یسی
منکر و شکاک کی شد بهره بین
ای حزینی بر در اقرار باش
از صدای ارّه و از بانگ نی
خویش را در کعبه قربت رسان
راه پیما سویش ای سالار راه

75^b/ حضرت مولانا قدس سره می فرمودند که اگر مصلحت اصلاح این طالبان بیچاره نمی بود
این بنده ساعتی در این بیغوله نمی غنود و نمی آرمدم قدمی در این مقام **جحود** و منزل غم فرسود بلکه
عنایب می شدم در حضرت واجب الوجود

(متقارب : فعولن فعولن فعول)

در این خاکدان بهر این طالبان	دو سه روزگی داده ام حق مکان
نبودی اگر طالبانم سبب	نیاوردی در جهان بلکه رب
جفاهای بس منکر بد سگال	کشیدیم از بهر ارباب حال
طفیل مریدان با اعتقاد	چه ها دیده شد از ارازل نهاد
چمن تا چمن گردد از قدّ سرو	تماشا کند جلوه های تذرو
بسی سرزنشها ز زاغ و کلاغ	کشد تا گشاید دلش باغ باغ
پی خنده غنچه ای ابر و باد	بنالند و گریند بر بس جماد
حزینی مراد از برای مرید	چه ها محنت مرتدان را کشید

76^a/ حضرت مولانای پر انگیز جناب شمس تبریز را چندان آتباع و اطاعت کردی که نادانان او
را مرید شمس دانستندی و در مدح و مقاماتش ابیات فریبنده فرمودی و دیوان غزل با نام او ساختی و
چندین رساله ها در مراتب و درجات او پرداختی و با نام او مدّیل ساختی و گفتی

(هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

خداوندی شمس الدین تبریز و رای هفت چرخ نیلگو نست
بزیرِ ران او تقدیرِ رام است اگرچه نیک تند است و حرو نست
هر ان مشکل که شیران حل نکردند بری او جمله بازی و فسو نست

و او نیز در حق مولانا طوطی سخن سراسر است و مداحی آن شکرستان او را سزاست می فرماید که
به حقِ اوّل بی اوّل و به حرمتِ آخر بی آخر از ابتدای عالم تا انتهای نسلِ آدم مثل مولانا جلال الدین
سلطان محمد خوبی نیامده و نخواهد آمد و شمس گوید که جمله ولایتهای خود بی خلاف از حضرت
/76^b/ شیخ ابی بکر سلّه باف نور مرقد و قدس سره در یافتن و تکمیل و ارشاد از آن شیخ الاوتاد
تحصیل کردم و در شهرِ تبریز اسیر و مریدِ آن شکرریز بودم آنچه در او بود در من شد پدید اما آنچه در من
بود او ندید و لیکن از این مستورِ غیب آنچه در من بود بی ریب مستورش نماند که همه را دید زهی
فرزانه فرید و حید حضرت مولانا قبل از ملاقاتِ شمس بر اطلاع اتباع به اهلِ سماع نداشت از اثرِ
صحبت و نتیجهٔ مصاحبت و فرمودهٔ او با اهلِ سماع و رقص الفتی یافت و در آن وجد و حال سالک شد
و شعارِ خود گردانید و سلسلهٔ او دایر شد بعد از قتلِ شمس سرباز آن محرمِ هر راز در مرثیه و اوصافِ او
فرمود

در عشق بهر طرف یکی شب خیزی سرگشته زلفین تو عنبر بیزی
نقاشِ ازل نقش کند هر طرفی از بهرِ قرار خاطر م تبریزی

و له ایضاً قدس سره

77^a کی گفت که آن زنده جاوید بمرد کی گفت که آفتابِ امید بمرد
آن دشمن خورشید بر آمد بر بام بر بست دو چشم و گفت خورشید بمرد

نظم الاخری

کی گفت که روح عشق انگیز بمرد جبریل امین ز خنجر تیز بمرد
آنکس که چو ابلیس در استیر بمرد او پندارد که شمس تبریز بمرد

لمؤلفه

من دور نیم ز وصلِ سید منصور   از جلوه روح کس نمی باید دور
از شمس که گفت دور می گردد نور   از شبیره نور شمس باشد مستور

آن آبِ حیاتِ پر خاصیت آن آفتابِ نجاتِ عالی همت تحفه پر فایده صفره پر مایده مظهرِ انوارِ
قیومی مظهرِ اسرارِ مکتومی مولانا جلال الدین رومی قدس سره العزیز از برای تب گیر و خسته /77^b/
دعاها کردی و دعایی از اسماءالله نوشتی که مجرب او بود و در آب انداختی و فرمودی تا هفت روز از
آن آب بخوردی تب گیر شفا یافتی و بسیاری از مخلصان این خاندان تجربه کرده اند دعای مجرب است
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَ قُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ كُلِّ مَا خَلَقَ يَا أُمَّ مَلَدَمِ إِنْ كُنْتَ أَمَنْتُ
بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ لَا تُصَدِّعَ الرَّأْسِي وَلَا تُفْسِدُ الْعَمِي وَلَا تَأْكُلُ اللَّحْمِي وَلَا تَشْرِبُ الدَّمِي فَتَحَوَّلْ عَنِ فِلَانِ بْنِ
فِلَانٍ أَوْعَيْتِي إِلَى مَنْ يُشْرِكُ مَعَ اللَّهِ إِلَهَ آخِرٍ وَ أَنِّي أَقُولُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ
رَسُولُهُ وَ نَوْعٍ دِيْغَرٍ نِيْزِ فَرْمُودِي كِه بَر سَه دَانَه مَغْزِ بَادَام نُوْشْتَنْدِي وَ خُوَانْدَنْدِي وَ بَر تَب گير دميدندي و
دادندي تا سه روز بخوردی از تب نوبت و تب لرزه شفا یافتی بشرط اخلاص /78^a/ آن کلمات با برکات
این است اذان اذین پسین بدانید ای دوستانِ راستان آشنان بار گاه عرفان که داستانِ مناقبِ مولانا را
نهایتی و داستانِ خاندانِ عالیشانِ ایشانرا غایتی نیست حدیقه ایست بر از سنابل و ریاحین دقایقِ حقانی و
روضه ایست مالامال از ازهار و یاسمین حقایقِ وجدانی دسته گلی از آن بستان بلبان سخن سرای را
کافی و بسته سنبلی از آن گلستان طوطیان نطق آرای روافی صرافان جوهری را آران داستان بحر بیکران پر
لال در یک دانه و غواصان گوهری را از آن داستانِ خزانه مالامال لعل یک پاره ای ختم شد دفترِ جلال
الدین از هزاران یکی و کمتر ازین

(هزج : مفعول مفاعیلن فاعولن)

78^b از هزاران حکایتی و قصص   هست یک حصّه این بیان ز حصص
از نی کلک صیت اوصافش   رفته آوازه قاف تا قافش
من کیم تا از او کنم سخنی   یا بیاریم از سخن چمنی
شمس تبریز با یدش و صاف   قطبالاتاد و عارف حرّاف
بلکه در حیرتند ایشان هم   تا که چون دم زنند یا که رقم
قصّه بسیار مختصر اولی   حرفِ کوتاه بمحتضر اولی
ای حزینی رسیده جان بر لب   آفتابِ حیات شد سوی شب

در چنین وقت و ساعت دم تنک در مقامی که نیست جای درنک
 چون توان گفت وصفِ مولانا این قدر بس به مردم دانا
 از بزرگان اشارتی کافی بر مجبان عبارتی وافی
 نقد ازین فرق گو چو با ادبی در میان ولی و خیل نبی
 79^a این تنمّه بد آن بوجه جلی که چه فرق است در نبی و ولی

تنمّه رساله در فرق رسالت مآب و ولایت انتساب بدان ای جوینده باب صواب که فرق در میان نبوّه مآب و ولایت انتساب آنست که نبی الله معصوم و از ملامت گنه امین ولی الله محفوظ و از ملامت گنه ناامین در ضمیر منیر نبی دغدغه نهی منکر هرگز نباشد فاما در ذهن ولی وسوسه آن شود لیکن حق تعالی از ایتیان منکر حفظش کند و از آینه ضمیرش آن وسوسه را زایل کرداند که مقرب رب است عزوجل و فرق او از سایر مسلمین آنکه در گنه مصر نباشد بتوبه و استغفار از اله آن بزودی رود نماید و به تضرع و زاری رفع آن منکر بکند و خلعت تقوی خود را پاک گرداند تا به درجه پایه تخت عصمت نبی رسد /79^b/ خطای ولی سبب بقای او است که تا ازاله آن خطا او را در این جا مهلت و امانست تا به اهل نبوت تواند پیوست که پاکان اند از حضرت جنید بغدادی قدس سره سوال کرده شد که ولی زنا کند ساعتی تأمل نمود و فرمود که **وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا**⁴⁰ اگر تقدیر آن منکر در حق او رفته باشد چه تدبیر العیاذالعیاذ من ذلک الی ملک الناس بنده می کند تدبیر تا خدا را چیست تقدیر

(مجتس : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن)

ز عارفان چون مقدر گناه و عصیانست بجز ظهور و صدورش بگو چه درمانست
 بجرم عارف و با کرده هاش خرده مگیر جونست چاره و تقدیر راز هم توفیر
 تنافت پنجه تدبیر بنده مضطر کمند بازوی زور آور قضا و قدر

ای رونده راه و جوینده درگاه اله و پوینده طریق اولیاءالله بر تو باد که از کردار بد ایشان روی اعتقاد نکر ذاتی که حکمت در آنست /80^a/ زهی سعادت مند قومی که در حق ایشان حق سبحانه و تعالی می گوید که من که خداوند پروردگار قهارم حمد و ثنای این عباد پر و داد یعنی اقطاب و اوتاد تذکیر و تقریر می کنم و سو کند به نام ایشان می خورم و هر رحمتی که به خلق و اشیا رسانم واسط ایشان باشند و هر قهری که بر عاصیانرا کنم برای ایشان کنم بندگی و خدمت ایشان خدمت و بندگی منست هر که ایشانرا بیند مرا دیده باشد منزهم از صورت و مقدسم از کدورت هر که ایشان را بر گزیند مرا بر گزیده باشد و دوستی ایشان دوستی من است و دشمنی این طایفه دشمنی من است هر که را به

⁴⁰ " مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا " (قرآن: (33:38))

عذابِ دوزخ گرفتار کنم سببش آزرده دل و انکسارِ خاطرِ ایشان بود منزهم از دوستی و دشمنی عالمیان
 لیسه کمثلہ ثنی سراپردہ جلالِ من است /80^b/ وَ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ بر آورده کمال من است
 بندگانی آفریده ام به قدرت و از سایر بر گزیده ام به قربت و به خود راه داده ام به حکمت تا هستی
 مصفاي ایشان آینه مجلای تجلی من شود میان من و ایشان پیوستگی بیچون و بیچگونگی است چنان با
 من یکی هستند که جدایی نمی گنجید و میزان هیچ عقلی مقدار ایشان را که در حضرت مست نمی
 سنجد تا به خصومت ایشان در من خصمی پیدا شود و به مودت ایشانان محبت من آشکارا گردد هر که
 با این طایفه شریفه ضدی کند با من ضدی کرده باشد که عین من اند لا فرق بینی و بینهم در دارین من
 اند مشهور و معروف است و طبع سلیم به آن مشعوف است روزی حضرت موسی کلیم الله صلوات الله
 علیه و علی نبینا بر طور سینا از پی مناجات می رفت /81^a/ نالۀ مریضی به گوش او رسید التفات نکرد و
 به سرعت در میقات شد ندای حضرت جباری در رسید که یا موسی اِنِّی مَرِضْتُ فَلَمَّ تَعَدَّی یعنی ای
 موسی من مریض شدم عیادت نکردی و مرا نپرسیدی ندانستی که آن نالۀ مریضی که در راه تو را
 شنوایم من بودم که تو را می آزمودم نالۀ دوستان من نالۀ من است که به من می نالند کُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَ
 بَصَرًا أَوْ لِسَانًا بِي يَسْمَعُ وَ بِي يَبْصُرُ وَ بِي يَنْطِقُ

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

حق تعالی گفت با موسی براز	کی سزاوار هزاران عز و ناز
لاف مهر دوستیها می زنی	سالهایم بلبل این گلشنی
خسته گشتم چون نپرسیدی مرا	بهر دلجوی نی نگفتی مرحبا
آن مریض راه من بودم براه	آه او را چون نگشتی عذر خواه
هر که از جان بنده خاص خداست	کی خداوند جهان از وی جداست

/81^b/ در اختلال و ضلال است احوال آن احوالی که در حضور این حاضران ذکر گذشتگان می
 کند و مناقب ایشان در میان می آرد و نمی داند که این حاضران عین ایشانند که الفقراء کنفس واحد
 مشعر برآنست

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نیک گوید شیخ عطار ولی	واقف سرّ خفی و هم جلی
جمله یک ذاتند اما متصف	جمله یک حرف و عبارت مختلف
در غلط افتادن احوال را بود	این نظر مرد معطل را بود
هر که زین بیشه از ایشان رخت بست	شیر مردی آمد و بر جا نشست
تا قیامت این تسلسل دایر است	سالک این ره نه مثل سایر است

شد قیام این جهان با این طریق تا قیامت نیست مقطوع این فریق
انتظام باغ و بستان جهان نیست جز با مقدم این سروران

82^a/ و بزرگان دین رحمت الله علیهم اجمعین می فرمایند که این عارفان را عروسان باشد و فرزندان و املاک و اموال دارند و دوستان و دشمنانشان باشد در بازارها بیع و شرا کنند و ایشانان از مشکات نبوة مقتبس اند و خلفاً انبیأند علیهم السلام و قدم به قدم انبیا می روند و بر ملائکه پیشین می کنند و مغبوط جن و بشراند مستور عالم دگراند و ایشان را جز حق سبحانه و تعالی نمی شناسد مگر کسی که مؤئید من عندالله شود در شناخت ایشان که اولیائی تحت قبایی لا یعرفهم غیرى الا مؤئید بنوری یعنی نمی شناسد مگر یاری داده شده بنور من که منورم پس ای سالک عاقل وجود مقتدایان زمان و مرشد آن عصر را بغایت مغتنم باید شمرد و ملازمت این صاحب دولتان و مرئیان ذی الحیوة را فوق زیارت مزار است و ذکر عزیزان ما سبق باید دانست که **اقراباند** /82^b/ و ظهور عجایب و غرایب و صدور کرامات و ولایات نشانه کلانئ مشایخ نیست دیو و پری و بعضی حیوانات نیز خالی از این معانی نیستند لیکن به کرامت و بزرگی اولاد آدم نمی رسند و با حضرت آدم به هم مقدم نمی گردند جایز است که ذاتی را حق تعالی در بارگاه وصلت خود راه دهد و اصل درگاه خود گرداند با هدایت بی علت خویش بی آنکه او را نگران گیری گرداند سعادت طالب قابل در آن است که از دیدن و پسندیدن یک عزیز به چشم ارادت و بصیرت انابت معرفت و شناخت سایر عزیزان روزگار را⁴¹ حاصل کند و نیکو شناسد همه را به نوعی که در سلوکش نافع باشد و از عدم کرامات اخلاص او به این خواص زیاده شود نه کم بلکه قدم او در طریق همین مقدم او محکم ماند

(حقیف : فاعلاتن مفاعلهن فعلن)

از	کرامات	اولیا	ناگاه	ترسم	احول	شود	براه	تباه
آن	کرامات	قرب	پندارد	دیگران	را	عزیز	نشمارد	
اولیاء	زمانه	رد	بکند	نیک	عرصان	خویش	بد	بکند
مقتدایان	رفته	رفته	ز دست	ابله	ابنای	عصر	کرده	شکست
زین	درستان	چو	نادرست	پیش	رستان	عصر	پشت	شدی
چون	شدی	از	حریمشان	راه	حق	بر	تو	می
عقد	اذی	حیات	شرط	طریق	تا	رسی	در	سرادق
دامن	پیر	زنده	گیر	بجان	تا	رسی	با	حیات
متبرک	شود	ترا	هر	سیر	شود	از	پیر	ختم
بمناجات	ختم	باد	کتاب	ختم	این	نسخه	بخیر	و سواب

⁴¹ روزگار را : در اثر روزگار را را

ای احدی منزّه از نقصان و خلل
 83^b ای اله بی نظیر و ای پادشاه بی وزیر
 و ای واحد مقدس از بطلان و علل
 آنکه علی کلی شیئ قدیر
 چون عقل رسد در صفت بیچونی
 آئی که ز وصف واصفان بر و نی
 هرچیز که در وهم و خیال آید خوب
 حقا که به خوبی ز همه افزونی

الهی به حرمت آن دوستانی که در حضیره انست آرامیده اند و به حرمت آن مجرمانی که در زاویه قدسیت خزیده اند و دم در خرقة حرقت فرو کشیده اند الهی به حرمت سرشک دامادم آدم از ندم و به حرمت الم حوا و درد مریم الهی به حرمت قدم پرورم حضرت حبیب اکرم صلی الله علیه و سلم الهی به حرمت آل گزین و به حرمت اصحاب با یقین الهی به حرمت یتیمان سوخته دل و به حرمت غریبان منفعل الهی به حرمت اژه کشان کارخانه مشاهده و ذره و شان خاور مجاهده و به حرمت کرم /84^a/ خطا پوشت و به حرمت گوشه نشینان سر پوشت که از حب مال و جاه و از محبت ریاست و افواه در روزان و شبانگاه همه را نگاه داری مریدان را اخلاصی و محبان را اختصاصی کرامت فرمای در طریق هدا مسلمان کامل و متدین مکمل گردان حاجات محتاجان طریق را برار و ما را گردان از زمره اخیار ای ملک جبار و ای مالک ستار در دنیا و آخرت به عشق و محبت ذات صمدیت خود حورسند و به شرف تقبیل تراب مقدم **اجباب** جناب احدیت خود سر بلند گردان نقاب تراب را بر آفتاب کبریا مآب اضطراب گردان خطاهای گفتار و کردار ما را در روز حساب بر ما مخوان از صراط باریک و کذرگاه تاریک چون برق حافظما بگذران خوردان ما را بنورانیت **الشیب** نوری رسان بی برگانرا نوایی دردمندانرا دوابی صوفیانرا صفایی /84^b/ مملکت را امنیتی اهل بیت را جمعیتی مریضان را صحتی ضعیفان را قوتی فاسقان را توبه صالحان را جذبۀ سالکان را کمالی مشتاقان را وصالی کرامت همه را **همعان** بصدر جنان واصل گردان

(هزج : مفاعیلن فاعولن مفاعیلن فاعولن)

حزینیا مشو از کرده های خود درهم	عنایت و کرمش هست چون اصل و اتم
تمام باد بوجه اتم رساله ما	به مهر مغفرتش ختم شد قبالة ما
بفیض مولوی و فقر شمس تبریزی	تمام کرد نی خامه ام شکر ریزی
ازین کتاب نیستان مثال شیرین باد	مدام کام خواص و عوام شهر و بلاد
بچاشنی وصالش رسم من با کام	بین بین شکرستان شرح دید انجام
هزار شکر و ثنا کین رساله شد آخر	در افتخارم ازین طرز نسخه فاخر